

MARCH:-2024,
VOLUME:-13,ISSUE-49

ISSN 2278-4381

SHANTI E JOURNAL OF RESEARCH

*Most Referred & Peer Reviewed
Multi Disciplinary E Journal of Research*

CO-EDITOR
P. R. Sharma

CHIEF EDITOR
Dr. Rajeshkumar A. Shrimali
Assistant Professor
Shree H. S. Shah College of Commerce, Modasa.

EXECUTIVE EDITOR
Rambhai V. Baku

SHANTI
E JOURNAL OF RESEARCH
ISSN : 2278-4381

**Multi Disciplinary and Peer-Reviewed
Research Journal in India**

PUBLISHED BY

<http://www.shantiejournal.com/>

<u>SHANTI PRAKASHAN</u>	<u>OTHER CONTACT</u>
H.Q 1780, Sector-1, Delhi By Pass, ROHTAK-124001, (HARYANA)	D-19/220, Nandanvan Appartment (Nr. Bhavsar Hostel), New Vadaj, AHMEDABAD:- 380013.

Editorial Board

<p>Chief Editor Dr. Rajeshkumar A. Shrimali (M.com., B.ed.,NET.,M.phil.,Ph.D)</p>	<p>Co-Editor Prof. P.R.Sharma (M.A, B.ed.,NET.,M.phil) Adhyapak Sahayak Department of English M.B.Patel Science College, Anad, Gujarat</p>
---	--

Executive Editors

<p>Prof. Bharatbhai K. Bavaliya Assistant Professor in Hindi, G.E.S Class-II (R.R LALAN COLLEGE, BHUJ)</p>	<p>Prof. Rambhai V. Baku (M.A., B.ED., M.PHIL)</p>
---	---

Managing Editors

<p>Prof. Parimal M. Upadhyay Assistant Professor, G.E.S Class-II (R.C Commerce College, Ahmedabad)</p>	<p>Prof. D.K.Bhoya Associate Professor in Gujarati (Mahila Arts College Motipura, Himmatnagar, Dist- Sabarkantha)</p>
<p>Prof. Bhavin S. Shah Assistant Professor in Accountancy, G.E.S Class-II (Gujarat Arts & Commerce College, Ahmedabad)</p>	<p>Prof. Dr. Omprakash H. Shukla Assistant Professor in Hindi, G.E.S Class-II (Gujarat Arts & Commerce College, Ahmedabad)</p>
<p>Prof. Dr. Priteshkumar S. Rathod Assistant Professor in History, G.E.S Class-II (Government Arts & Commerce College, Naswadi, Dist- Vadodara)</p>	<p>Dr. Rajesh M. Sosa (M.A.,M.phil.,Ph.D, G-SET)</p>

“SHANTI E JOURNAL OF RESEARCH” is a Quarterly based Research Journal

Copy Right, MARCH- 2024, All Rights Reserved

- No part of this publication may be reproduced or copied in any form by any means without prior written permission
 - “SHANTI E JOURNAL OF RESEARCH” holds the copyright to all articles contributed in this publication. In case of reprinted articles “SHANTI E JOURNAL OF RESEARCH” holds the copyright for the selection, sequence, introduction material, summaries and other value additions
 - The view expressed in this publication are purely personal judgments of the authors and do not reflect the view of “SHANTI E JOURNAL OF RESEARCH”. The views expressed by external authors represent their personal views and not necessarily the views of the organizations they represent.
 - All efforts are made to ensure that the published information is correct. “SHANTI E JOURNAL OF RESEARCH” is not responsible for any errors caused due to oversight or otherwise.
-

Peer Review Committee-

The following Experts are working as a guide in M.Phil and Ph.D Degree. They are provide their service in our shanti e journal of research at free of cost. Papers published only after review through their important guidance, advice correction and required instructions.

Name	Designation
Dr.devjibhai maru (Assistant Professor Government Arts College-Talaja.Dis-Bhavnagar.)	Chief in sociology
Dr.Mahendrakumar A.Dave (Associate Professor, Shree Somanath Sanskrit University-Veraval)	Chief in Sanskrit
Dr.Parvinsinh R.Chauhan (Associate Professor, Bosmiya Arts & Commerce College-Jetpur.)	Chief in Hindi
Dr. Bhaveshbhai L.Dodiya (Assistant Professor, R.R.Lalan College-Bhuj-Kachchh)	Chief in Chemistry
Dr. Nareshkumar Yayantilal Parikh (Associate Professor, P.S.Scince & H.D. Arts College-Kadi.)	Chief in History
Dr.Nimeshkumar D.Chaudhari (Associate Professor, Faculty of physical education and sports science, Gujarat vidyapith, sadara, Gandhinagar)	Chief in Physical Education
Dr.C.M.Thakkar (Principal, T.A. Chatvani Arts & J.V Gokal Trust Commerce College,Radhanpur,Patan.)	Chief in Commerce
Dr.Samyak M Makwana (Associate Professor, R.R.Lalan College-Bhuj-Kachchh)	Chief in Psychology
Dr.IROS Vaja(Associate Professor, M.V.M Arts College Rajkot)	Chief in English
Dr.Hemaben Jikadra(Associate Professor, Gujarat Arts & Science College(Aft) Ellishbredge Ahemdabad)	Chief in Political Science
Pro. Ramesh L.Deshmukh (Associate Professor, Tolani Arts & Science College Aadipur)	Chief in Gujarati
Dr.C.S.Zala (Associate Professor, R.R.Lalan College-Bhuj-Kachchh)	Chief in Economics
Dr. Bhargav Dave, RPT, DPT(UC), MPT (LLU) 2804 Field Hollow Dr, Pearland, Texas 77584. Contact no: (248) 416-3221 Fax: (888) 789-2329 E-mail: pt.davebhargav@gmail.com New York Physical Therapy license Number: 033650 Michigan Physical Therapy license Number: 5501015759 Texas Physical Therapy license Number: 1217440	Chief in Physiotherapy (International)

ISSN -2278-4381

Editor's Column

The explosion of knowledge at the global level due to technological dynamics has certainly redefined the very concept of education. The prevailing scenario of education--especially higher education--has become a matter of study and analysis for the scholars and practitioners who have a craving desire to face changes and challenges. It is because we, the human beings, are endowed with the faculty of choice and a free will.

Unlike other species, we are not programmed. We can make choices and use our free will to act and achieve our objectives. Despite the dramatic progress in ICT in education achieved so far at the school and college levels, much remains to be done: each country, to varying degrees, continues to struggle with issues of children out of school and illiterate youths and adults. Inequities in educational opportunities, quality of educational services and level of learning achievement persist by gender, rural/urban locality, ethnic background, and socioeconomic status.

The quality of learning and the capacity to define and monitor this quality is lacking in most developing countries. The means and scope of education continue to be narrow and confined to historical models of delivery, and the use of other channels continues to be ad hoc and marginal. The increase in quantitative and qualitative demand for education is not matched by an increase in resources.

At this juncture, it is safe to state that the polarity of views on the possibility of change is amazing. We, the publishers of Journal of research, are very much excited to view some aspects of these changes through scholarly articles contributed by august scholars and colleagues. The present issue contains papers with critical insight and analysis as well as systematic discussion and deliberation on various themes of language, literature, information technology, commerce and so on. We hope this will certainly be useful for the people who aspire change.

Chief Editor

Dr. Rajeshkumar A. Shrimali

INDEX

Title	Page
Contribution of Children's Literature in the Development of Children -Dr. Kaushikkumar L. Pandya	1-8
A STUDY ON PROFITABILITY AND LIQUIDITY ANALYSIS OF SELECTED TYRE COMPANIES -Dr. Manojkumar H. Purohit* -Dr. Deepakkumar B. Darji*	9-17
जल तत्व द्वारा चिकित्सा -KACHOT DHARAMABEN M	18-23
ભારતીય સંસ્કૃતિમાં ગાયનો મહિમા -ડો મિહિર એમ વોરા -ડો અર્ણવ કે અંજારિયા	24-28
કાળી તલાવડી ગામમાં શિક્ષણ સુવિધા અંગેનો અભ્યાસ-એક કેસ સ્ટડી -ડો. શિલ્પા જી. હડિયા	29-35
ભારતમાં 2017 પછી ગુડ્સ એન્ડ સર્વિસ ટેક્સ(GST)નું અમલીકરણ અને તેની અસરોનો એકમ અભ્યાસ -વ્યાસ ઇપ્સા રાજેશભાઈ	36-46
‘વૃક્ષાલોક’નો આસ્વાદ -ડો. નયના એમ. સાગઠિયા	47-51

Title**Page**

महाभारत में धन का महत्त्व

-धीरज बारूपर

52-57

शैक्षणिक प्रवाह अने मातापितानी वार्षिक आवकना संदर्भमां

विद्यार्थीओना आत्महत्याना वलणनो मनोवैज्ञानिक अभ्यास

-Dr Rashmi C Trivedi

58-68

જાતિ અને વિસ્તારના સંદર્ભમાં તરુણોની આત્મહત્યાના વલણનો

મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ

-Sanjay K Raval

69-78

आनन्दवर्धनविरचिते ध्वन्यालोके सङ्घटनानां समीक्षात्मकमध्ययनम् ।

-देवकृष्ण बी. ठाकोर

79-87

विचारचन्द्रोदयः - वेदान्तम् अवगन्तुं महनीयः ग्रन्थः

-CHAD SHAMBHU LAKHANA

88-94

Contribution of Children's Literature in the Development of Children

Dr. Kaushikkumar L. Pandya
Assistant Professor,
Government Arts and Commerce College, Babra
Dist. Amreli, Gujarat, INDIA

Abstract:

Children are the future of the nation and children's literature is a valuable asset of the nation. This is a creative work of a high order, which requires extraordinary talent. Harvey Darton in his book 'Childres' Books in England' has said in relation to children's books that by children's literature I mean those publications which are intended to simply amuse children and not to educate or improve them nor keeping calm Lillian Smith A. Ale. A. has also said in his book Unreluctant Years that children's literature does not exist in an empty space unrelated to the wider literature. It is a part of general literature. And the famous Hindi poetess Mahadevi Verma has also said that I think the definition of children's literature is not different from the definition of excellent literature because it does the work of making a whole generation of human beings. It has been written according to the interest and understanding of the children, so that the enthusiasm and curiosity of the children remains. Only then it will also be helpful in the development of the mind and intellect of the children.

Children are eager to know about each and every object and event present around them. To give right direction to their curiosity and mental power, there was also a law in ancient Indian literature. The author of works like Panchatantra Hitopadesh, Katha-Saritsagar and Sinhasan Batisi must have definitely had in mind the outline of the development of the personality of the children. Famous poet and storyteller Gurudev Rabindranath Tagore writes - Nothing is as old as a child if seen properly. According to the country, time, education, custom, so many new changes have taken place in adult humans, but the child is still the same as it was thousands of years ago. This unchangeable, ancient, again and again takes birth in the house of a man in the form of a child, but still as new, tender, innocent, sweet as it was on the first day, even today it is the same. This is because the infant is a creation of nature, whereas the adult man is in many respects the creation of man's own hands. Rabindranath Tagore believes that the soft, pure and clean mind of children needs the same natural and natural children's literature.

Key words: Sanskar Puranic, Teaching System, Psychological, Sensitive, Human Values.

**

Children's literature is completely different from general literature. This is an independent subject under which major genres like children's story, poetry, drama, lonely, biography etc. come. In its creation, writers take care of child psychology because children's literature is created for children only. Along with eternal values, it is necessary to include entertainment. Dr. Surendra Vikram and Jawaharhandu have said - "No creator can create healthy and meaningful children's literature without studying child psychology. It is

absolutely undeniable truth that writing for children is not in everyone's control. In order to write children's literature, the creator himself has to become a child. It is something that children can easily adopt and the sentiments should be such that it appeals to the children. In fact, many litterateurs keep writing for children, but those who really write the thoughts of children, in the language of children, are successful children's literature writers.”²

Harikrishna Devsare, while throwing light on the form of children's literature, says, "The form of children in today's life is influenced by any political or backward social ideology. The psychological literature and behavior that children need is absolutely It is necessary to make children compatible with contemporary society and environment, but not allowing their basic instincts to develop is an injustice to them. If we look at Indian children's literature from this perspective, most of it is such that Wants to take children back centuries. While magical valleys, fairy tales, stories from Puranas, are told in a traditional way in a roundabout way. There are very few people who write books keeping in mind the real needs of children.”³ Dr. Harikrishna Devsare was against things like superstition, miracles in children's literature because he felt that they could have side effects on children.

Since children's literature is written by elders, it becomes essential to take full care of children's feelings and imagination. If the world of children is completely different from the world of adults, then their literature will also be different. Children's literature can be created only by accepting their simplicity, curiosity and curiosity in their natural form. And the form of contemporary children's literature should be in accordance with the conditions and needs of contemporary life. Today, when children are facing the reality at every step, it is the important responsibility of children's literature to depict the reality of contemporary family and social events in such a way that proper development of life values takes place in children. Shankar Sultanpuri writes "Today when human values are disintegrating, moral values are falling. Selfishness, corruption, immorality are prevailing and the dignity of Indian culture is tarnishing, in such a time the role of child writers is very important. Is. They have to be oriented towards the creation of such children's literature, which is not a momentary distraction, but permanently proves to be a motivator in the development of children's character, in raising their morale. The need for change is being felt. If we consider the immortal books of children's literature of the world, we will come to know that the reason for their immortality is that they were created by being inspired by creativity or self-expression. Mark Twain and R.L. Stevenson's novels are a favorite among children and are a powerful expression of the authors' childhood aspirations and imagination. Inspired by the desire of self-expression, the creation of children's literature is not an easy task. Mahadevi Verma says that if the creation of children's literature was easy, everyone could have done it. Nevertheless, children's literature has been written in every country, but only those people have written it, who had a child's heart till the end. Elizabeth Nesbitt also says that it is desirable that writers of children's prose should preserve in their adult hearts the memories and impressions of childhood, and that these qualities must be present in those who write poetry for children.

Like a shining star in the sky of children's literature, Jayaprakash Bharti ji had said in an interview that the biggest quality of an ideal children's writer is that he himself remains a child, if he has the simplicity like a child, then only he will be able to write for the child. The biggest thing is to try to be a child and understand the child completely. By the way, the thing is that even after spending the whole life, it is impossible to understand the child completely, because being influenced by the deceit and deceit of the society, we grow up and leave from childhood. In the words of Rabindranath Tagore, we leave the truth as impossible and children accept the impossible as truth.

Regarding the nature of Hindi children's literature, the conclusion emerges from the views of various scholars that along with providing healthy entertainment to the children,

children's literature should also give them awareness about the current environment and circumstances. In this 21st century era of globalization, the child's mind is also affected by the changing style of scientific and mechanical inventions, contemplation, living and working, so children's literature should also be of sophisticated interest. Children's tendencies, aspirations, curiosity, curiosity etc. all things are related to their mind. Dr. Harikrishna Devsare has written, "The theoretical base which is being talked about in children's literature today is based on the same child psychology, which is helpful for the development of the child and establishing harmony in the changing environment. Children's Literature Not only from the psychological point of view, but also from the point of view of literary creation, the classical laws of children are completely different from the classical laws of adults. Children's song is the rhymed expression of children's feelings in simple and lyrical words. Children learn something by listening to stories, They see new dreams. The whole world is in front of them, their mental horizon expands and their interest deepens."5 Dr. Surendra Vikram also writes in relation to this - "The truth is that children's literature The aim should be to build the personality of the child and provide proper direction for his development. From this point of view, it becomes necessary for the writing and selection of children's literature that the writer and the teacher should recognize the psychological characteristics in different stages of development of the child's personality. Children's literature should be written according to children's point of view by understanding their psychology and coming down to their level, in their own language through their understandable expression. "6 Writing children's literature without understanding child psychology is like shooting an arrow in the dark. Children's mind is soft and flexible. The impression made on them is indelible and lasting. That's why the science of child attitudes, child psychology, is a matter of great work for children's writers.

Entertainment is the main feature of any literature. Children's writers of Hindi have also created literature keeping children's entertainment at the center. The trend of child entertainment has been nurtured in all genres like poetry, song, drama, story, novel, essay etc. Along with this, knowledge enhancement is also included in the game. Children's literature has been written in the genres of poems, stories, novels etc. to teach children about nature and environment as well as small scientific inventions.

Regarding the language of children's literature, Rajendra Kumar Sharma has written, "Language is a powerful medium of expression of feelings and thoughts. Language has a direct impact on the effectiveness of poetic creation. Language has special importance in children's songs and children's poems. It is indeed a serious challenge for child poets to create poetry in accordance with child psychology. Anyone can create general literature, but creation of children's literature is not within everyone's capacity."7 Child The language of literature should be simple and soft, only then children will be able to understand it and children's language knowledge also develops through children's literature, so the writer of children's literature has to take care of this too. Word combination, frequency of words, rhythm and soft sound affect children.

The tendency of affection is the main feature of children's literature. It is quite natural that children understand the language of love. This is the reason why the amount of affection remains maximum in children's literature. love and affection for childrenThe rasa that shows intimacy is vatsalya. In children's literature, love towards children is not only shown, but at the same time, children are also inspired to show love and have a sense of intimacy. Only children's literature teaches small children to love family, society, animals and nature. The sense of patriotism and patriotism is also filled through children's literature. Children's literature builds a complete personality through these mediums. Dr. Shiromani Singh 'Path' has written- "The creation of children's poetry should be in the same way as a mother nurtures a child. In the same way, the nature of children's poetry should be that which creates

a giggle in the child's mind and communication of independent expressions." Which neither binds in any didactic or moral restrictions, nor is it boring, which children's poem should be only to please and entice the child's mind and without any burdensome weight. "8

Children's literature also informs children about social truths like Indian culture, festivals and festivals, opposition to corruption, Dalit consciousness, accurate and meaningful character planning and inclusion of imagination occupies a prominent place in it. Some children's writers have presented great personalities of India as characters in children's literature. Great personalities like Mahatma Gandhi, Nehru, Lal Bahadur Shastri, Bhagat Singh, Laxmibai, Subhash Chandra Bose have also been favorite characters of children.

According to Plato, "The education of children should begin with children's mythological, religious, fables, sacred stories. These stories can also be simple, comprehensible poems."9 Plato considers education as a means of gradual development of human. For the complete development of the body, the way importance is given to various types of exercises, sports, and care of the body of the students, while Plato considered the development of all qualities necessary for spiritual development. According to Plato, lying, stealing, finding fault with others, and violent tendencies are diseases of the mind, which result from setting wrong ideals in front of children. According to Maria Montessori, the object of education is to awaken in the mind of the child the man who is asleep. The function of education is not merely to observe, but to transform (change) the child. that does not awaken him, that does not lead him from love to credit, that does not enter his heart and fill him with the dream of a better life, is not education, only literacy, and today an increasing number of such literate fools The cause of many problems of the world."10

The present education system has made children a machine, due to which their power to think and analyze is suppressed. The knowledge obtained from others is necessary for the children, but it is more important that they make this knowledge their own after examining it with their intelligence, otherwise their intellectual development will not be possible. In general, the following are the basic needs of children, which are fulfilled by children's literature. a. The need for security, b. The need for belonging, c. The need to love and be loved, d. The need for aesthetics. For this, it is necessary that parents encourage children from childhood to read books other than textbooks. Good children's literature is a powerful medium to fulfill the mental needs of children. Stories of familiar objects, animals, birds and toys around him give him an opportunity to see his experiences in new contexts. Dr. Shakuntala Kalra says :- "Literature is the sophistication and grip of life, in this thought, children's literature and the writers who created it have played an important role in the development of children."11

At present, there has been a change in the form of children's literature. The means of scientific progress have increased the hegemony of western civilization and materialism. The place of folk tales, folk songs is slowly disappearing." Today, the most concerned about the effects of media on children around the world is its violent effects. According to psychological survey, the effects of violence in childhood are far-reaching. These affect the child's development, character, conduct, behaviour, thoughts, nature, work-style etc.12

Lehmann Haupt has made an important statement on the usefulness of children's literature - "The knowledge of the great usefulness of reading books is sometimes gained by bitter experience. It has always seemed to me that the saddest thing for a human being is the feeling that something infallible and In a hostile way, misfortune has chosen me as its victim. The thought that I alone in the world is burdened with a special kind of sorrow may prove to be very painful. It may seem like a strange coincidence to you, but it often happens."13

Literature is the means of fulfilling all the shortcomings for the children. Good schools, teachers, companions, relatives are not available to every child, but good literature can be found by every child. It is true that books cannot take the place of parents and teachers

in the lives of children, but nothing else can take the place of books Mahadevi Verma, the main pillar of Chhayavadi Kavya, inaugurated the Bal Sahitya Rachnalay at the Central Pedagogical Institute, Allahabad. In this context, doingHe had expressed his thoughts :- "Actually, the child is the world's most broad-minded, big-hearted citizen. In true sense, we can call him a world citizen. His religion is the religion of life. When we become mature, then slowly Gradually, the boundaries of space and time begin to bind us and bind us in the same way as a river is bound by its banks and the fluidity of the water that prevails everywhere in the rain gets divided among the banks. We give a definite direction to our imaginations. All the children of the whole world are the children of the whole world. They have no understanding of which country we belong to, which society we belong to and which family we belong to. The biggest obstacle in the creation of children's literature, in my opinion, is psychological. Generally we think that what is there to write for children? In our thoughts, in our inferiority complex it seems that It is said that the child has very few subjects and very easily he can be seduced, but he cannot be seduced. Those of you who are scholars, who are scholars, must know that any child can make you answerless in two minutes. His curiosity is so strong, his imagination so wide, his emotion touches every life in the world. And continuously wants to know something, wants to get something. We get tired. And say not this time, then, and that time never comes because in our life the answer never comes, the solution never comes. The need is that we understand that the child's curiosity is bigger than our curiosity and that curiosity It is very difficult to tie it in any one direction."14

Children's literature of any society is an indicator of social reality. Along with being an indicator of the life philosophy of the society, children's literature is also indicative of its stage of development. Paul Hazard in his book 'Books, Children and Man' has said that how could adults who for centuries did not even think of dressing children properly, could think of arranging suitable books for them? That is, the society which is stuck in the basic needs of bread, cloth and house and has not been able to raise itself above the subsistence economy, cannot think of arranging literature for children. The need for literature other than school books for children was felt in the eighteenth century even in the advanced and prosperous countries of the world. Before that no one had imagined the word 'Children's Literature' even in their dreams.

Today's children are the citizens of tomorrow, according to the kind of literature we give to the children, the shape of tomorrow's society will be decided. Whenever we feel the great need of something in our society or nation, its first reaction is on children's literature. Whether a nation is democratic or socialist, its biggest problem today is that how to imbue the common people who run political and social institutions with great qualities like truthfulness, honesty, tolerance, scholarship and sense of values? Children's literature can make a huge contribution to important work. It is not possible to change adults but children's sophistication can be done by children's literature. Literature generalizes the great values of life. The feelings of honesty, boldness and justice are easily filled in. Animal stories refine the child's sensitivity so much that there is no scope for discrimination between humans and animals, let alone between humans and animals.

The problem of the present age is the problem of character. Plurality of material resources and scientific progress have handed over such power in the hands of man, with which he can do both welfare and destruction of the world. There is a need for such a characterful personality who can make good use of this power. Democracy, Socialism, United Nations Organization, Five Year Plans and other political or social institutions are very good in themselves but the character of the persons running them is not high, corruption is rampant in them. There is a difference between the words and actions of a leader who preaches equality and harmony. We lie even after taking oath in the courts. Character crisis is visible far and wide in the society.

21st century is the century of globalization and marketism. Children's literature is also involved in expanding the market. Today children's literature is looking for new subjects. Children's literature is presented in simple, easy, accessible language. Modern children's literature is reaching modern children through the Internet, digital and e-books.

Child, very soft by nature, simple, inquisitive, full of enthusiasm, unifying the underworld with wings of imagination and with such an original, unique concept, as no one else can ever be. It is full of creativity. If we see the expressions of Subhadra Kumari Chauhan in the poem 'Meri Bitiya Rani', then such childhood dances in front of us.

"I was calling childhood.

My daughter spoke up.

She rose like a nandan forest flower

My little cottage..15

Children's consciousness is supernatural, their power of observation is amazing, humor and energy are automatically present in them and their child-mind, always oriented towards innovation, remains active and alert all the time like a searching investigator. Along with all these features The mind is so sensitive that it gets scared by the slightest shock. William Wordsworth writes remembering his childhood.

"Every child has wings of imagination, with their inquisitive mind they nurture new ways of thinking. But their wings are crushed before they can fly, the seeds of creativity crushed before they can germinate."16 Creativity Children's literature helps this seed to blossom. Children's literature enhances the imagination of children, protects their faith and belief. Enriches children with education, curiosity and culture. Children's literature is the only ingredient that works to make a human being a human being or rather to put the seeds of humanity in a social animal. Children's literature awakens sensitivity in new buds. That is the foundation stone of the new life.

Today's child is very different from the child of 20-25 years ago. He is more brilliant, sharp-tongued and equipped with modernity. In the present times, children's literature has to be selected keeping in mind the personality, interest and need of the child, because modern children are not behind their elders in reasoning ability. But despite all the modern trends, children's literature has played an important role in establishing the fact that truth always wins and lies have to be defeated, no matter how powerful they are. One of the most important features of Hindi children's literature has been that it has always kept the underprivileged society at the center. The shepherd or the woodcutter creates a 'pleasant fantasy' of children's literature and also becomes a symbol of Indian optimism. Because these characters are brave and truthful and fight for the common people. At the end of the story he gets some big treasure or he is made the king of some place. This Indian children's literature fills the children with a sense of hope and gives them such inspiration that they can face the difficult struggles of life under any circumstances. "Art is an angle of life which is expressed through human instincts. It is the religion of humanity that provides the basic consciousness to human instincts. Serving the living beings is a sign of humanity which is obtained from childhood rituals."17 The importance of children's literature in human life can be understood from the fact that Panchatantra has been translated into almost all the languages of the world, and the fact that it has been translated into 'Gita', 'Quran Sharif' and 'Bible' is astonishing. Because it is recognized that just as good food is needed for physical nutrition, clothes are needed for physical protection, similarly good literature is also needed for mental health. Inculcates an urge to be good. Inculcates love in children towards nature, towards animals, children become more sensitive as soon as attachment arises towards them. Then they connect with humans as well as the non-human world. One important fact is that one of the functions of literature is to speak for those who cannot speak for themselves. Te. Therefore, children's literature has been doing an important work of making the society and environment

aware in this area. While children's literature provides entertainment to young readers on one hand, it also stimulates their consciousness and awareness. It gives the child the conditions to grow into a sensitive human being. At the same time, it also plays the responsibility of protecting morality. Morality is the primary condition for social discipline for our existence. Morality is an essential element in children's literature.

In the twenty-first century, the country, the world and the society have changed rapidly. How can children be different from all this? Today's children's literature is also not ignorant of these. He is taking the challenges of the present with open eyes and an open heart. If we think about solving the problems of immorality, character degradation, corruption, isolation etc. prevalent in the society, then children's literature can become the main means. "For the relevance of fables and mythology, children's literature critics from abroad argue for the acceptance of today's political ideology and new values of different societies." children have to face. Since they get these through children's literature. Therefore, it is necessary to propagate the reading of children's literature. The usefulness of children's literature for the development of children cannot be denied. Interest awakens imagination. Curiosity is highest in childhood. Literature is the most helpful in fulfillment of curiosity and development of imagination. Through books, the child sees the world and identifies with his small world. In the words of the poet Rabindra Nath Tagore, "The child's subconscious is as active as the trees; just as the tree has the power to draw sap from the earth, so the child's mind has the power to obtain the necessary food from the environment around it." 19

Children's literature communicates self-confidence and self-development and self-loyalty in children. Through this, children are able to adapt themselves to the challenges of modern life. They recognize the pulse of time, they can judge the image of era truth. Children's literature today is presenting ancient values, traditions in a new perspective with scientific approach and revealing Indian culture and its glory in front of children. And this is the only way to safeguard our heritage. The literature which makes children kind and sensitive is also in the way of protecting the culture

Conclusion -

Children's literature is completely different from general literature. It is an independent subject under which major genres like children's story, poem, drama, one-act, biography etc. come. In its creation, writers take care of child psychology because children's literature is created for children only. Along with eternal values, it is necessary to include entertainment. In the 21st century, the child's mind is also affected by the changing style of scientific and mechanical inventions, thinking, living, working, so children's literature should also be of refined interest. Children's literature should be written keeping in mind the interest, ability and talent of children. Children's literature is very important from the point of view of culture, society, nation, world brotherhood, education and all-round development of children. It is only necessary that we understand the importance of children's literature, which plays an important role in society building, and pay attention to its proper development and dissemination. Children's literature communicates self-confidence and self-development and self-confidence in children. Through this, children are able to adapt themselves to the challenges of modern life.

Reference -

1. Editor Rashtra Bandhu, Children's Literature Review, May 1988, Child Welfare Institute, Kanpur, page-06
2. Harikrishna Devsare, A Study of Hindi Children's Literature, Atmaram and Sons, Delhi, 1969, page-07

3. Ibid, p. number 12
4. Surendra Vikram. Hindi Child Journalism: Origin and Development Sahitya Vani, Allahabad, 1991, from the interview of Shankar Sultanpuri, written by the author, p.-14
5. Harikrishna Devsare, Hindi Children's Literature: A Study, Atmaram and Sons, Delhi, 1969, page-235
6. Surendra Vikram, Hindi Child Journalism: Origin and Development-Sahitya Vani, Allahabad, 1991, p. 13-14
7. Rajendra Kumar Sharma, Contemporary Hindi Bal Kavita Falguni Prakashan, Delhi, 2013, page 143
8. Shiromani Singh, Socio-cultural consciousness in child poetry, Asha Prakashan, Kanpur, 2013, p. No. 62
9. Prem Bhargava, How to become a cultured and healthy child - Radhakrishna Paperbacks, New Delhi. 2015 p. 129
10. ibid p. 130
11. Shakuntala Kalra, Hindi Children's Literature Thoughts and Thoughts - Naman Prakash, New Delhi, 2014, p. 09
12. Ibid, p. 193
13. Mastram Kapoor, Critical Study of Hindi Children's Literature - Anamika Publishers & Distributors (P) Ltd., New Delhi, 2015. p. 31
14. Ibid, p. 35
15. Leeladhar Mandloi, Naya Gyanodaya - November 2014, (ed.) page number 25
16. Farhat Parveen (Ed.), Aaj Kal, November 2014, page number 8
17. Abhinesh Kumar Jain – Hindi Children's Literature Ancient and Modern Vision, Neeraj Book Center, Delhi-First Edition, p. 106
18. Anuj (Ed.) - Story 19, October 2014 page number 87
19. Shakuntala Kalra (Ed.), Hindi Children's Literature Genre-Interview-Naman Prakashan, New Delhi, First Edition, p. 20

A STUDY ON PROFITABILITY AND LIQUIDITY ANALYSIS OF SELECTED TYRE COMPANIES

Dr. Manojkumar H. Purohit
Assistant Professor
Shree Ambaji Commerce College

Dr. Deepakkumar B. Darji
Assistant Professor
Shree Ambaji Commerce College

ABSTRACT

In Indian economy tyre industry importance role for automobile sector, in the research paper a study on profitability and liquidity analysis of selected tyre companies. This study main objective to analysis of profitability and liquidity position of the companies. This study base on secondary data which collected from 2018-19 to 2022-23. It has been trying to determine profitability and liquidity position with help of ratio analysis and Mean. From the analysis data MRF tyre is good and Apollo tyre and TVS companies had average while CEAT tyre is poor for liquidity and profitability position of the selected period.

KEYWORDS: Apollo Tyre, MRF tyre, CEAT tyre, TVS Tyre Company, Ratio Analysis

INTRODUCTION

Finance is considered to be the lifeblood of every business organization. Financial statements serve as a means for assessing the organization's financial performance. Stakeholders place great importance on the financial health of the business, as they want assurance that the company will continue to thrive in the future. The primary objective of measuring financial health is to demonstrate that the company is profitable and not at risk of going bankrupt. In today's world, evaluating the financial performance of each business organization is crucial. Finance is an integral part of our economic activities, as it helps reduce costs and increase profitability. Effective business management involves controlling expenses and ensuring regular maintenance of assets to maximize output. Additionally, timely debt repayment and achieving favorable returns on investments, assets, and value added are key factors in achieving this outcome.

LITERATURE REVIEW

SUMIT D KATESHIYA (2023) he has analysis "a study on liquidity and profitability of selected refineries" in the study he has an object to analysis the profitability and liquidity of the selected petroleum refineries. This study base on secondary data and collected through annual reports from 2011-12 to 2020-21. The researcher has used ratio analysis, ANOVA and correlation coefficient test for analyzed data. The researcher has found that petroleum

refineries have different in selected period. The organization can improve its gainfulness by controlling the operating expenses.

MR.VASSHEEGARAN.M AND MRS T.S (2023) has investigated “a study on liquidity and profitability analysis of selected IT companies: in the study an object find profitability and liquidity position of selected IT companies. This study purely base on the secondary data which are collected form moneycontrol.com. the period of study of is for five years form 2018-19 to 2021-22.The researchers have used ratio analysis for the analyzed data. The researchers have found that Few IT companies that these companies have greatly improved their performance. The finding is that Mind tree will outperform other companies in the future in terms of financial success.

DR.K.V RAMANA REDDY (2011) she has investigated “ (Ramana, 2011)” the main objective of the study analysis profitability and liquidity of the automobile industry. The study base on secondary data and data collected through annual report and magazines from 2008 to 2017. The researcher has concluded that there is wide variant among sample units on the ratio, further, there is no size pretentious between intermediate size firm and top software companies.

OBJECTIVE OF THE STUDY

To analysis the Profitability performance of Selected Tyre Companies in India.

To analysis Liquidity performance of Selected Tyre Companies in India.

DATA COLLECTION

This research is based on corporate parts of companies, which is secondary data. Data are collected from annual reports and various journal and websites of the selected Tyre companies.

PERIOD OF STUDY

In this study, researcher has taken the period of study has considered for ten years i.e. Financial
Year 2018-19 to 2022-23.

SAMPLING DESIGN

In the present analytical research of Apollo Tyre, CEAT Tyre, TVS Tyre and MRF Tyre companies in India having time span of 2018-19 to 2022-23.The present study using the non-probability convenience sampling techniques for selecting sample.

TOOLS AND TECHNIQUES

To analyze the profitability and liquidity position of selected tyre companies following are some tools and techniques are consideration. (1) Accounting Ratio (2) Tread Analysis

DATA ANALYSIS AND INTERPRETATION

(1) CURRENT RATIO:

The present ratio, also referred to as the working capital ratio, is a measure that assists companies in evaluating their ability to meet short-term obligations within a year. It aims to illustrate how individuals can utilize their existing assets to satisfy the short-term debts of their creditors.

$$\text{Current Ratio} = \text{Current Assets/Current Liabilities}$$

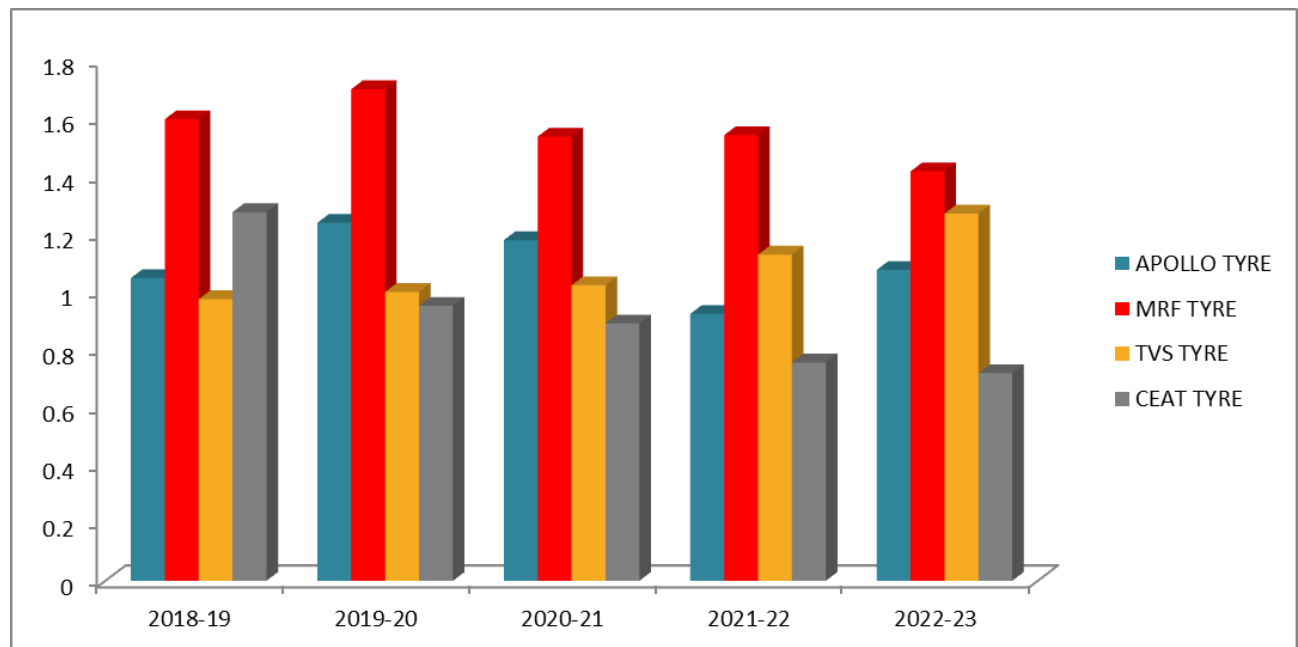
TABALE NO 1

TABLE SHOWING CURRENT RATIO OF THE SELECTED TYRE COMPANIES

COMPANY	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22	2022-23	AVG.
APOLLO TYRE	1.047	1.238	1.178	0.923	1.075	1.0922
MRF TYRE	1.596	1.7	1.536	1.541	1.416	1.5578
TVS TYRE	0.974	0.999	1.022	1.128	1.27	1.0786
CEAT TYRE	1.275	0.951	0.89	0.755	0.718	0.9178

CHART NO 1

CHART SHOWING CURRENT RATIO OF THE SELECTED TYRE COMPANIES

INTERPRETATION

The above table and graph no 1 is specify the current ratio of selected tyre companies in India. The data of selected tyre companies are five years which is started from 2018-19 and ending with 2022-23. We can observe that the current ratio of selected companies the lowest current ratio was 0.718 of CEAT Tyre Company in 2022-23 while The highest current ratio was 1.596 of MRF Tyre Company in 2018-19.

(2) QUICK RATIO

The Quick Ratio is a financial metric designed to assist companies in evaluating their capacity to settle short-term obligations within the upcoming 90 days using their liquid assets.

Liquid ratio = liquid asset/current liabilities.

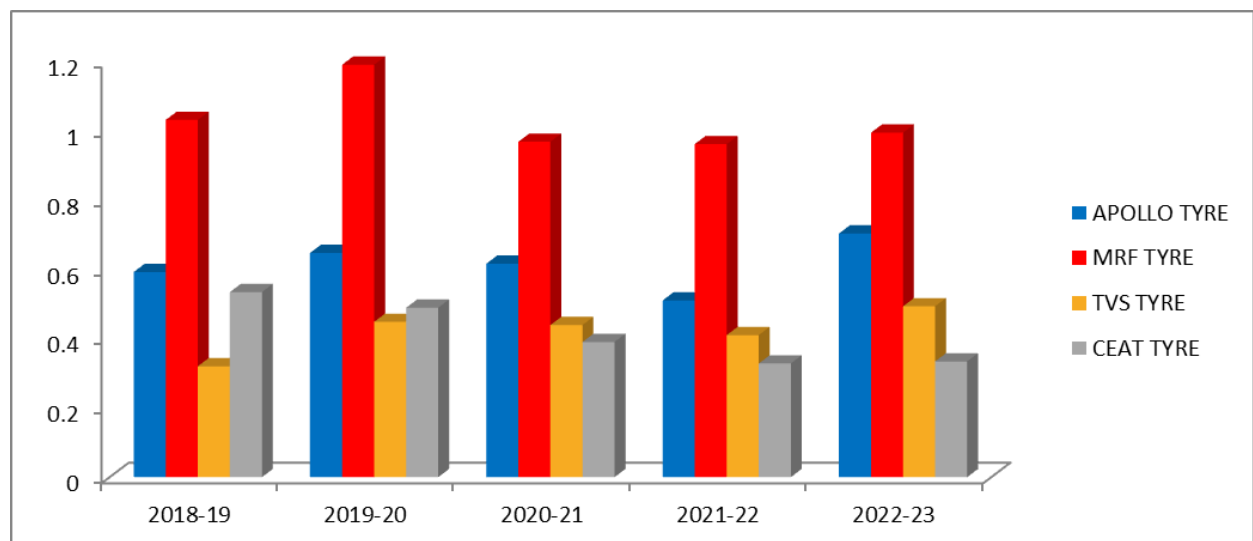
TABALE NO 2

TABLE SHOWING QUICK RATIO OF THE SELECTED TYRE COMPANIES

COMPANY	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22	2022-23	AVG
APOLLO TYRE	0.592	0.647	0.616	0.51	0.703	0.614
MRF TYRE	1.031	1.19	0.968	0.961	0.994	1.029
TVS TYRE	0.32	0.448	0.439	0.41	0.493	0.422
CEAT TYRE	0.534	0.489	0.390	0.328	0.334	0.415

CHART NO 2

CHART SHOWING QUICK RATIO OF THE SELECTED TYRE COMPANIES

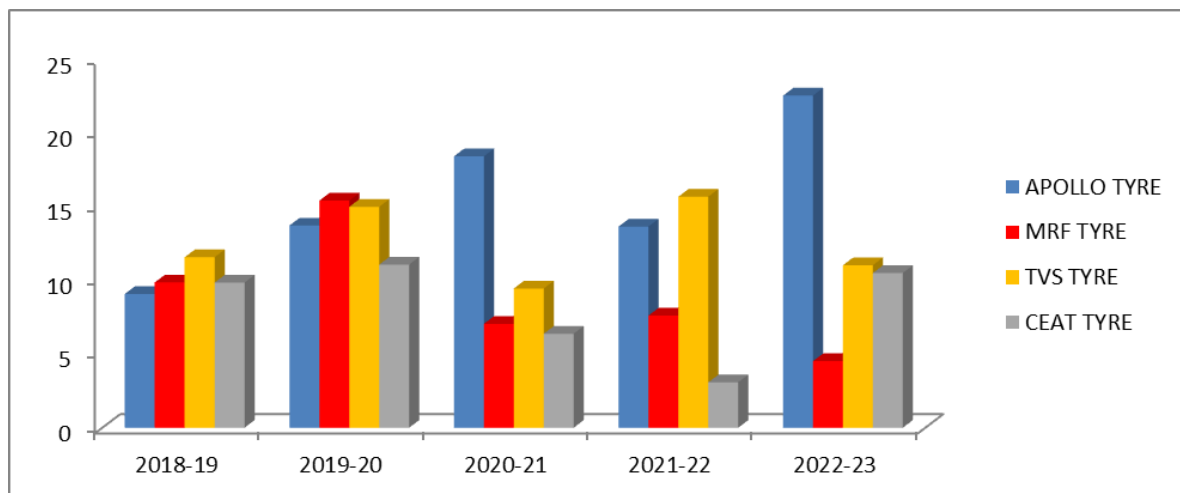
INTERPRETATION:

The above table and graph no 2 is specify the quick ratio of selected tyre companies in India. The data of selected tyre companies are five years which is started from 2018-19 and ending with 2022-23. We can observe that the quick ratio of selected companies the lowest quick ratio was 0.320 of TVS Tyre Company in 2018-19 while The highest quick ratio was 1.190 of MRF Tyre Company in 2019-20.

CHART NO 3
CHART SHOWING OPERATING PROFIT RATIO OF THE SELECTED TYRE COMPANIES

COMPANY	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22	2022-23	AVG
APOLLO TYRE	13	10.4	10.2	11	14.6	11.84
MRF TYRE	18.2	15.2	15.2	15.1	18.7	16.48
TVS TYRE	13.4	11.6	11	10.3	12.2	11.7
CEAT TYRE	10.3	9.3	9.2	10.6	13	10.48

GRAPH NO 3
GRAPH SHOWING OPERATING PROFIT RATIO OF THE SELECTED TYRE COMPANIES

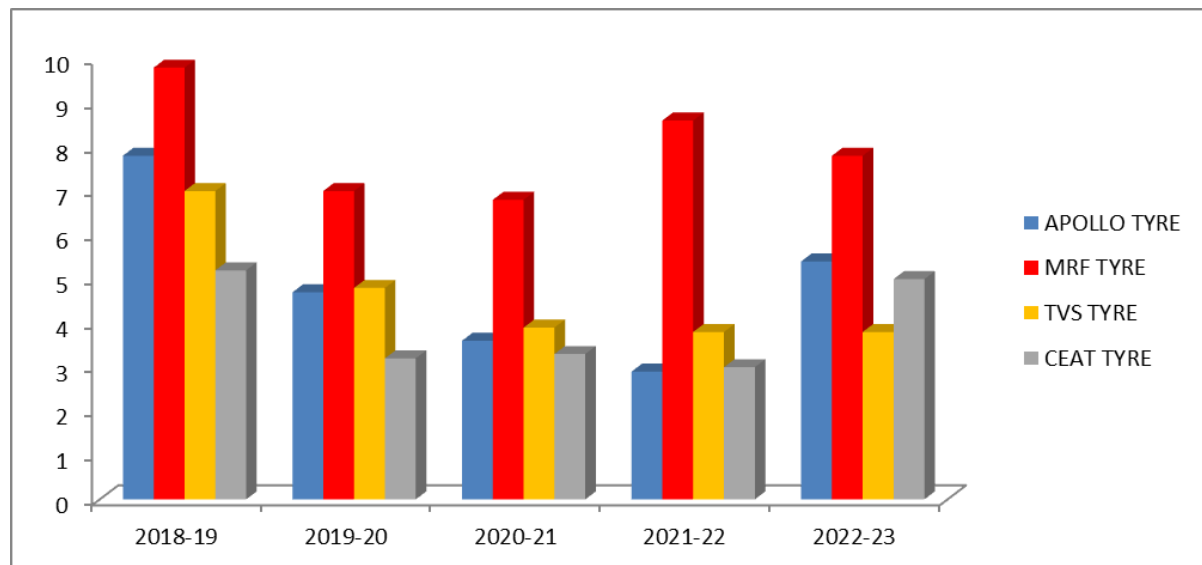
INTERPRETATION:

The above table and graph no 3 is specify the operating profit ratio of selected tyre companies in India. The data of selected tyre companies are five years which is started from 2018-19 and ending with 2022-23. We can observe that the operating profit ratio of selected companies the

lowest operating profit ratio was 9.2 of CEAT Tyre Company in 2020-21 while The highest operating profit ratio was 18.2 of MRF Tyre Company in 2018-19.

CHART NO 4**CHART SHOWING NET PROFIT RATIO OF THE SELECTED TYRE COMPANIES**

COMPANY	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22	2022-23	AVG
APOLLO TYRE	7.8	4.7	3.6	2.9	5.4	4.88
MRF TYRE	9.8	7	6.8	8.6	7.8	8
TVS TYRE	7	4.8	3.9	3.8	3.8	4.66
CEAT TYRE	5.2	3.2	3.3	3	5	3.94

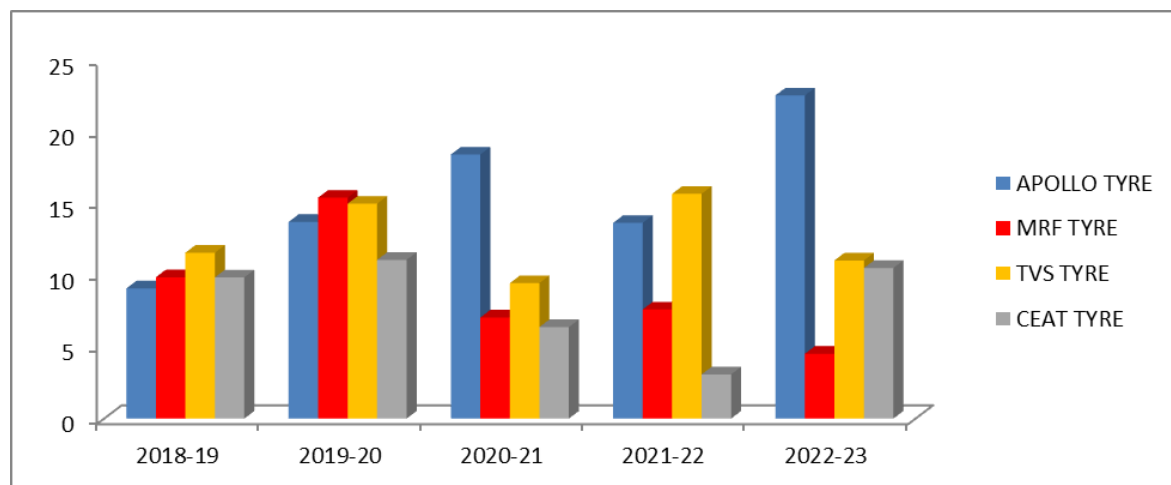
GRAPH NO 4**GRAPH SHOWING NET PROFIT RATIO OF THE SELECTED TYRE COMPANIES****INTERPRETATION:**

The above table and graph no 4 is specify the net profit ratio of selected tyre companies in India. The data of selected tyre companies are five years which is started from 2018-19 and ending with 2022-23. We can observe that the net profit ratio of selected companies the

lowest net profit ratio was 2.09 of Apollo Tyre Company in 2021-22 while The highest net profit ratio was 9.8 of MRF Tyre Company in 2018-19.

CHART NO 5**CHART SHOWING EARNING PER SHARE OF THE SELECTED TYRE COMPANIES**

COMPANY	2018-19	2019-20	2020-21	2021-22	2022-23	AVG
APOLLO TYRE	9.08	13.72	18.42	13.65	22.54	15.482
MRF TYRE	9.86	15.41	7.05	7.61	4.52	8.89
TVS TYRE	11.57	14.99	9.45	15.68	11.03	12.544
CEAT TYRE	9.85	11.07	6.38	3.08	10.5	8.176

GRAPH NO 5**GRAPH SHOWING EARNING PER SHARE OF THE SELECTED TYRE COMPANIES****INTERPRETATION:**

The above table and graph no 4 is specify the Earnings per Share of selected tyre companies in India. The data of selected Tyre companies are five years which is started from 2018-19 and ending with 2022-23. We can observe that the Earnings per Share of selected companies the lowest Earnings per Share was 2.09 of Apollo Tyre Company in 2021-22 while The highest Earnings per Share was 9.8 of MRF Tyre Company in 2018-19.

FINDINGS

For current ratio of selected tyre companies, the research study found that std. ratio (total of five year / number of years) was 1.162 with comparison to standard ratio MRF Company was good while Apollo Tyre and TVS tyre companies not well and CEAT Tyre company was poor in current ratio.

For quick ratio of selected tyre companies, the research study found that std. ratio (total of five year / number of years) was 1.162 with comparison to standard ratio 0.620 with comparison to standard ratio MRF was good while Apollo tyre was below to calculated standard ratio and poor performance of TVS Tyre and CEAT tyre.

For operating profit ratio of selected tyre companies, the research study found that std. ratio (total of five year / number of years) was 12.625 with comparison to standard ratio MRF Company was better performance while Apollo Tyre and TVS tyre company's tyre was below to calculated standard ratio and CEAT Tyre company was poor in operating profit ratio.

For net profit ratio of selected tyre companies, the research study found that std. ratio (total of five year / number of years) was 5.37 with comparison to standard ratio MRF Company was outstanding performance while Apollo Tyre and TVS tyre company's tyre was below to calculated standard ratio and CEAT Tyre company was poor in net profit ratio.

For Earning per share of selected tyre companies, the research study found that std. ratio (total of five year / number of years) was 11.273 with comparison to standard ratio Apollo Tyre and TVS Tyre Company's was outstanding performance while MRF Tyre and CEAT tyre company's was poor in Earning per ratio.

SUGGESTIONS

To strengthen its liquidity position, the CEAT tyre, and TVS tyre companies should keep as much cash and determine debtor's policy and enhance its cash, debtors and receivables. The companies should be maximum utilization of its resource to improve the efficiency of the business operations

The Apollo Tyre, CEAT tyre and TVS Tyre companies operating costing is higher than MRF Tyre so companies should try to reduce cost of goods sold and operating expenses.

The net profit ratio shows relation between net sales and net profit. The Apollo Tyre, CEAT tyre and TVS tyre companies should decrease its operating expenses, increase sales volume and implementation sales policy and try to control expenses.

MRF tyre and CEAT tyre companies had low EPS so companies should reduce tax liability and increase preference share capital to reduce burden of divined payable.

CONCLUSION

In a study on profitability and liquidity analysis of selected tyre companies, in current ratio of MRF tyre is best while Apollo tyre and TVS tyre average and CEAT tyre is poor. In Quick ratio MRF Tyre and Apollo tyre is best while CEAT tyre and TVS Tyre is average. In operating profit ratio and Net profit ratio MRF Tyre outstanding while Apollo tyre and TVS tyre average and CEAT tyre is poor performance in Quick ratio. In Earning per share TVS tyre and Apollo Tyre companies is outstanding while MRF tyre and CEAT tyre is bad performance in earning per share.

REFERENCE

(n.d.). Retrieved from <https://corporate.apollotyres.com/en-in/about-us/overview>

(n.d.). Retrieved 12 27, 2021, from <https://studyfinance.com/long-term-debt-to-equity-ratio>

(n.d.). Retrieved 12 27, 2021, from <https://www.investopedia.com/terms/i/interestcoverageratio.asp>

Dr. Lakshmi G, P. R. (2018). A study on capital structure and solvency position of TVS Srichakra limited. *International Journal of Applied Research*, 81-88.

MR.VASHEEGARAN. (2023). A Study On Liquidity And Profitability Analysis Of Selected It Companies. *International Journal of Reserach and Devlopment*, 315-322.

Ramana, K. V. (2011). a study on liquidity and profitability in selected Indian software companies. *International Journal of Management Studies*, 215-222.

SUMIT. (2023). *A STUDY ON LIQUIDITY AND PROFITABILITY OF SELECTED PETROLEUM REFINERIES*. GADHARA: SHREE GOVIND GURU UNIVERSITY.

“जल तत्व द्वारा चिकित्सा”

KACHOT DHARAMABEN M.

YOGA LECTURER (SSSU)

❖ प्रस्तावना:

इस प्रकृति का निर्माण पंच तत्वों से होता है। आकाश, वायु, अग्नि, जल और पृथ्वी नामक पंच तत्व मिलकर प्रकृति की रचना करते हैं। इन पंच तत्वों में आकाश तत्व सबसे सूक्ष्म तत्व है। आकाश तत्व से स्थूलता के क्रम में बढ़ते हुए क्रमशः वायु, अग्नि, जल एवं पृथ्वी तत्व का वर्णन आता है। यह पंच तत्व समययोग में संयुक्त होकर संसार की रचना करते हैं। संसार की रचना के साथ साथ मानव शरीर की रचना भी उपरोक्त पंच तत्व ही करते हैं। मानव शरीर की उत्पत्ति में पंच तत्व के योग का वर्णन करते हुए गोस्वामी तुलसीदास कहते हैं,

क्षितिज पावक जल गगन समीरा

पंचतत्व रचित अधम शरीरा ॥

इस प्रकार मानव शरीर उपरोक्त पंच तत्वों के समययोग का परिणाम है। ईश्वर के वाचक शब्द भगवान के अक्षरों का विश्लेषण करें तो भू अर्थात् भूमि, ग अर्थात् गगन, व अर्थात् वायु, अ अर्थात् अग्नि तथा न अर्थात् नीर (जल) भी पंच तत्वों की ओर संकेत करता है। इन पांच तत्वों में एक प्रधान तत्व जल है जो प्रकृति के साथ साथ मानव शरीर में प्रमुखता से विद्यमान रहता है। शरीर चिकित्सकों के अनुसार मानव शरीर का 70 प्रतिशत भाग जल तत्व ही है। शरीर में इस जल तत्व का समययोग स्वास्थ्य एवं इस तत्व की विषम अवस्था रोगों को उत्पन्न करती है। इस प्रकार यह स्पष्ट होता है कि जल तत्व हमारे शरीर का एक अत्यंत महत्वपूर्ण तत्व है।

पंच तत्व और पंच महाभूत एकार्थी शब्द हैं, अर्थात् पंच तत्वों को पंच महाभूतों के नाम से भी सम्बोधित किया जाता है। भूत शब्द संस्कृत की भू धातु से उत्पन्न होता है। संस्कृत भाषा में भू धातु विद्यमान होने अथवा सत्तावान होने के अर्थ में प्रयुक्त

होती है। इस प्रकार जो विद्यमान होता है अथवा उपस्थित रहता है। उसे महाभूत कहा जाता है। वह पांच तत्व जो प्रकृति में प्रमुखता से विद्यमान रहते हैं उसे पंच तत्व कहेलाते हैं।

आधुनिक वैज्ञानिक पृथ्वी पर जीवन का प्रारम्भ जल तत्व में ही स्वीकार करते हैं। वैज्ञानिकों के अनुसार पृथ्वी पर जीवन का प्रारम्भ जल में ही हुआ। सर्व प्रथम जलीय जीवों की उत्पत्ति के बाद थलीय जीवों की उत्पत्ति हुई। यह जल तत्व जलीय एवं स्थलीय दोनों ही प्रकार के जीवों के लिए समान रूप से आवश्यक तत्व है। इस तत्व की महिमा का वर्णन प्राचीन ऋषि मुनियों से लेकर आधुनिक वैज्ञानिकों तक ने किया है। अनेक वैदिक कर्मकाण्डों में जल को अमृत रूप मानकर जल से प्रक्षालन, आचमन एवं संकल्प धारण आदि क्रियाओं का उपदेश किया गया है। वैदिक दैनिक अग्निहोत्र में दाहिनी हाथ की हथेली में जल लेकर निम्न मंत्र से तीन बार आचमन करने का विधान है-

ओरुम अमृतोपस्तरणमसि स्वाहा ।

ओरुम अमृतापिधानमसि स्वाहा ।

ओरुम सत्यं यशः श्रीर्मयी श्रीः श्रयतां स्वाहा॥ (तैत्तिरीय अरण्यक)

अर्थात् हे अविनाशी परमेश्वर! आप सबके रक्षक हैं। आंतरिक एवं बाह्य दुखों से हमारी रक्षा कीजिए। हे परम दाता प्रभो हम आपकी कृपा से सच्चा ज्ञान, विमल किर्ति, भौतिक सम्पन्नता एवं आध्यात्मिक उन्नति प्राप्त करें। हम आपके उदार स्वभाव से परिचित हैं और अपने साथियों को परिचित कराते हैं।

पंच तत्वों में जल तत्व का अपना एक विशिष्ट स्थान है। स्थूलतत्त्वों के आधार पर जल तत्व दुसरा स्थूलतम तत्व है जिसे सामान्य भाषा में पानी, वारी, नीर, तोय, अम्बु, सलिल, आप, उदक तथा अमृत आदि नामों से जाना जाता है। सम्पूर्ण पृथ्वी का 70% भाग जल तत्व ही है। यह जल तत्व जीवधारियों के जीवन का आधार होता है। इस तत्व के अभाव में जीवन की कल्पना ही नहीं की जा सकती है। मनुष्य के जीवन का आधार भी यह जल तत्व ही है। इन तत्वों के द्वारा मनुष्य

विभिन्न दैनिक एवं निमित्तिक कार्यों के करने में सूक्ष्म होता है।आईएस तत्व के अभाव में मनुष्य के दैनिक एवं निमित्तिक कार्यों में अवरोध उत्पन्ना हो जाता है।

➤जल चिकित्सा का महत्व :

वर्तमान काल में जल चिकित्सा एक प्रमुख एवं महत्वपूर्ण चिकित्सा पद्धति के रूप में विकसित हो चुकी है।चूंकि आधुनिक समय चरों ओर प्रदुषण का स्तर बहुत तेजी से बढ़ा है एवं मानव के खान पाना में रासायनिक पदार्थों एवं परिरक्षक पदार्थों के सेवन की मात्रा बढ़ी हैं जिनके परिणाम स्वरूप शरीर में विजातीय विष अधिक मात्रा में एकत्र होते हैं।शरीर को इन विजातीय विषों से मुक्त बनाने में जल चिकित्सा महत्वपूर्ण भूमिका वहन करती है।दिनचर्या के अपालन,भोजन की अनियमितता एवं मानसिक तनाव आदि कारक भी शरीर में विजातीय विषों के बोझ को बढ़ा देते हैं इस अवस्था में शरीर शोधन का कार्य करती है तो वही दूसरी ओर अंगों की क्रियाशिलता को बढ़ाने में भी महत्वपूर्ण योगदान देती है।जल चिकित्सा के प्रयोग से शरीर स्वच्छ,क्रियाशील,रोग रहित एवं स्वस्थ बनता है।शरीर के विभिन्न तंत्रों पर जल चिकित्सा लाभकारी प्रभाव रखती है।

❖जल चिकित्सा की सावधानिया :

- शरीर में कफ दोष की विकृति अवस्था में ठण्डे जल का अधिक प्रयोग रोगी पर नहीं करना चाहिए।
- तिव्र सर्दी,खासी,बुखार,जुकाम,टॉसिलिस,टी.बी.,दमा,जोड़ों में दर्द व सूजन,कमरदर्द,गठिया व आर्थराइटिस आदि रोगों की तीव्र अवस्था में रोगी पर ठण्डे जल का प्रयोग करने से रोग और अधिक तीव्र अवस्था को प्राप्त हो जाता है।अतः इन रोगों में ठण्डे जल का प्रयोग अत्यंत सावधानिपूर्वक अथवा नहीं करना चाहिए।ठण्डे जल के प्रयोग से गठिया एवं आर्थराइटिस रोगी के जोड़ों में दर्द एवं सूजन बढ़ जाती है।
- उच्च रक्तचाप,हृदय रोगी,मिर्गी एवं मानसिक तनाव से ग्रस्त रोगी को गर्म जल का उपचार अत्यन्त सावधानीपूर्वक अथवा नहीं देना चाहिए। इस प्रकार के रोगियों को गर्म जल का उपचार देने से रक्तचाप,हृदय गति एवंचयापचय दर

असामान्य रूप से बढ़ जाती है जिसके परिणाम स्वरूप रोग की तीव्रता बढ़ जाती है एवं रोगी स्वयं को अधिक असहज अनुभव करने लगता है अतः इन रोगियों को गर्म जल का उपचार नहीं देना चाहिए।

➤ यदि गर्म जल के उपचार के तुरंत बाद ठण्डे जल का उपचार भी रोगी को देना है तो सदैव उपचार का प्रारंभ गर्म जल कई साथ करना चाहिए एवं ठण्डे जल के उपचार पूर्ण करना चाहिए। अर्थात् गर्म जल से उपचार प्रारम्भ करते हुए ठण्डे जल के प्रयोग के साथ उपचार समाप्त करना चाहिए।

❖ जल चिकित्सा में प्रयुक्त विभिन्न स्नानों के प्रकार :

जल चिकित्सा में प्रमुख रूप से कटि स्नान, रीढ़ स्नान, बॉह स्नान, पैरस स्नान, बाष्प स्नान एवं सम्पूर्ण स्नान का वर्णन आता है। इन स्नानों में भाप स्नान में भाप का एवं अन्य सभी स्नानों में मूल रूप से साफ-स्वच्छ जल का प्रयोग किया जाता है। इन स्नानों में प्रयुक्त जल के तापक्रम के आधार पर इन्हें निम्न लिखित तीन वर्गों में विभाजित किया जाता है-

(क) सामान्य तापक्रम एवं ठण्डे जल के स्नान :

इस वर्ग के स्नानों में सामान्य तापक्रम (मानव शरीर के तापक्रम 98.4 डिग्री फेरेहनाइट) अथवा इससे कुछ ठण्डे जल को स्नान में प्रयुक्त किया जाता है। इस वर्ग के स्नानों से शरीर की कोशिकाओं, तंत्रिकाओं, अंगों एवं तंत्रों को बल तथा शक्ति प्राप्त होती है। ठण्डे जल के स्नानों का प्रयोग अंगों की शक्ति एवं बल को बढ़ाने के लिए एवं थकान को दूर करने के उद्देश्य से किया जाता है। ठण्डा कटि स्नान, रीढ़ स्नान, पैर स्नान, बॉह स्नान एवं सम्पूर्ण शरीर का स्नान इस वर्ग के प्रमुख स्नान हैं।

(ख) गर्म जल के स्नान :

स्नान की क्रिया में जब गर्म जल का प्रयोग किया जाता है तब उसकी शोधन क्षमता और अधिक बढ़ जाती है अर्थात् इस वर्ग के स्नानों से अंगों एवं शरीर का शोधन और अच्छी प्रकार से होता है। इसके साथ साथ गर्म जल के प्रयोग से रक्त संचार में तीव्रता उत्पन्न होती है जिससे रोगी को दर्द में आराम

मिलता है। इसलिए इस वर्ग के स्नानों का प्रयोग अच्छी प्रकार शरीर शोधन एवं तीव्र दर्द से आराम मिलता है। इसीलिए इस वर्ग के स्नानों का प्रयोग अच्छी प्रकार शरीर शोधन एवं तीव्र दर्द से आराम प्राप्त करने के उद्देश्य से किया जाता है। गर्म कटि स्नान, गर्म रीढ़ स्नान, गर्म पैर स्नान एवं गर्म सम्पूर्ण शरीर का स्नान इस वर्ग के प्रमुख स्नान है।

(ग) गर्म - ठण्डे जल के स्नान :

स्नानों के अंतर्गत यह वर्ग एक विशिष्ट प्रकार का किन्तु सर्वाधिक लाभकारी एवं प्रभावशाली वर्ग है जिसके प्रयोग से रोगी को शीघ्र अतिशिथ लाभ प्राप्त होता है। इस प्रकार के स्नानों में ठण्डे एवं गर्म तापक्रम के जल को दो अलग अलग पात्रों अर्थात् टबों में प्रयोग किया जाता है। इन स्नानों का प्रारम्भ सदैव गर्म जल के तापक्रम वाले टब से होता है एवं स्नान की पूर्णता अथवा समाप्ति ठण्डे जल के टब से की जाती है। गर्म-ठण्डे जल के प्रभाव से रक्त संचार बहुत तीव्रता से बढ़ता है जिसके परिणाम स्वरूप रोगी को रोग विशेष रूप से दर्द से शीघ्र लाभ प्राप्त होता है। गर्म-ठण्डा कटि स्नान, गर्म-ठण्डा रीढ़ स्नान, गर्म-ठण्डा पैर स्नान इस वर्ग के प्रमुख स्नान है।

❖ शरीर के विभिन्न तंत्रों पर जल चिकित्सा का प्रभाव :

शरीर में जल तत्व की कमी होने पर रक्त गाढा होने लगता है। रक्त गाढा होने के कारण रक्त वाहिनीयों में इसके संचरण में बाधा उत्पन्न होने लगती है जिससे रक्त चाप सम्बन्धी रोग उत्पन्न होने लगते हैं। इससे अतिरिक्त शरीर में जल तत्व के अभाव से विषाक्त पदार्थों की मात्रा बढ़ने लगती है जिसका हृदय पर प्रतिकूल प्रभाव पड़ता है एवं इसके परिणाम स्वरूप हृदय से सम्बंधित रोग उत्पन्न होने लगते हैं।

इस अवस्था में जल चिकित्सा लाभकारी प्रभाव रखती है। जल चिकित्सा के अंतर्गत उष्णपान, एनीमा, स्नान एवं लपेट आदि क्रियाओं का अभ्यास रोगी को विधिपूर्वक एवं नियमित रूप से करने से रक्त शुद्धिकरण की क्रिया तीव्र होती है, रक्तपरिसंचरण में स्वाभाविक रूप से तीव्रता उत्पन्न होती है, रक्तचाप नियमित

होता है एवं हृदय,स्वस्थ,शक्तिशाली एवं उर्जावान बनता है। जल चिकित्सा के प्रभाव से रक्त हिमोग्लोबिन से परिपूर्ण बना रहता है एवं रक्त में ऑक्सीजन व कार्बन डाईऑक्साइड को ग्रहण करने एवं छोड़ने की क्षमता अच्छी बनी रहती है।

मानव शरीर जल तत्व को पाचन तंत्र के माध्यम से ग्रहण करता है।जिस कारण पाचन तंत्र का जल तत्व के साथ सीधा सम्बंध होता है।जल संसार का एक श्रेष्ठ घोलक द्रव्य है,इस द्रव्य मे घोलकर विभिन्न पोषक तत्वो एवं लाभकारी पदार्थो को हम भोजन के रूप में ग्रहण करते है।जिस प्रकार शरीर में जल तत्व की मात्रा को सम एवं विषम बनाने में पाचन तंत्र महत्वपूर्ण भूमिका वहन करता है उसी प्रकार शरीर में जल तत्व की मात्रा सम एवं विषम होने का इस तंत्र पर भी अनुकूल एवं प्रतिकूल प्रभाव पडता है।शरीर में जल तत्व की मात्रा विषम अथवा कम होने से कब्ज नामक रोग की उत्पत्ति होती है।इसके साथ साथ जल तत्व शरीर में भोजन के पाचन,अवशोषण एवं उत्सर्जन की क्रिया में भी महत्वपूर्ण भूमिका निभाता है।इस तत्व के अभाव में भोजन के पाचन,अवशोषण एवं उत्सर्जन की क्रिया पर नकारात्मक प्रभाव पडता है।जल तत्व की विषमता से पाचन तंत्र में अनेक प्रकार के रोगों की उत्पत्ति होती है।पाचन तंत्र के इन रोगों में आतो की शुष्कता,कब्ज,अपच,भुख नही लगना,पेट दर्द,गैस,यकृत विकार एवं मधुमेह आदि रोगों का वर्णन प्रमुख रूप से आता है।जल चिकित्सा की विभिन्न प्रविधियों द्वारा उपचार करने से इन रोगों में शीघ्र लाभ प्राप्त होता है। इसके साथ साथ पाचन तंत्र,उत्सर्जन तंत्र,अस्थि तंत्र, पेशिय तंत्र,तंत्रिका तंत्र वगैरे मे जल चिकित्सा बहुत ही लाभ कारक होती है।

➤ संदर्भ ग्रंथ :

- (१) प्राकृतिक चिकित्सा- एक समग्र उपचार पद्धति -(डॉ.सरस्वति काला,डो.रीमा श्रीवास्तव)
- (२) प्राकृतिक चिकित्सा एवं योग(वैज्ञानिक प्रयोग)- डॉ.नागेंद्र कुमार निरज
- (३) आरोग्य अंक -गीताप्रेस गोरखपुर

ભારતીય સંસ્કૃતિમાં ગાયનો મહિમા

-ડો મિહિર એમ વોરા

-ડો અર્ણવ કે અંજારિયા

શ્રી આર આર લાલન કોલેજ ભુજ કચ્છ -૩૭૦૦૦૧

સારાંશ :

યાદ રાખજો ગાયનું પૂજન ફક્ત હિંદુઓ માટે જ છે. એમ માનવું ભુલ ભરેલું છે. જેનામાં માણસાઇ છે. કૃતજ્ઞાતાનો ભાવ છે તે પ્રત્યેક ધર્મ ના માણસ માટે ગાયનું પૂજન કરવું જરૂરી છે. ગાય અતિ પવિત્ર માતા છે તેનો ઉપકાર સર્વ ધર્મ માટે છે. ભગવત ગીતાનાં છઠ્ઠા અધ્યાયનાં બત્રીસમાં શ્લોકમાં શ્રીકૃષ્ણ ખાસ કહે છે કે 'જે યોગી પોતાની જેમ જ સઘળા ભૂતોમાં સમ દ્રષ્ટિથી જુએ છે એ પરમ શ્રેષ્ઠ છે.'

ઉપયોગી શબ્દો: ગૌમાતા, ગાયનું પૂજન, મહત્વ

પરિચય : મિત્રો ગોસ્તુ માત્રા ન વિધતે ।(ઋગ્વેદ)

ગાયનો મહિમા જોઈએ તો "ગાયથી થનારા લાભની કોઈ ગણના જ થઈ શકે તેમ નથી" જીવનનાં બધા જ સ્તરોમાં ગાયનું સ્થાન સર્વશ્રેષ્ઠ મનાયું છે. જે શ્રુતિ, સ્મૃતિ, પુરાણ, આયુર્વેદ, વગેરેમાં તથા આધુનિક સાહિત્યનાં લખાણમાં જણાવ્યું છે.

ગાયોની સેવા કરવી તેમને ચરવા લઈ જવામાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ, જીવનનું શ્રેષ્ઠ કાર્ય સમજતા. તેથી તેઓ 'ગોપાલ કૃષ્ણ' કહેવાતા. તેમણે કહ્યું હતું કે "ગાયો મારી આગળ અને પાછળ રહે, ગાયો મારા દિલ માં રહે, અને હું તેમની વચ્ચે વાસ કરું છું " 'ગવા મધ્યે વસામિ અહમ્'

ઋગ્વેદમાં 'માતા રુદ્રાણાં.' કહીને સ્પષ્ટ કહ્યું છે. ગાય રુદ્ર દેવોની માતાનાં રૂપમાં સમસ્ત સંસારનું કલ્યાણ કરનારી, વસુઓની પુત્રીનાં રૂપમાં સમૃદ્ધિદાત્રી તથા આદિત્યોની બહેનનાં રૂપમાં, અંધકાર માંથી પ્રકાશ તરફ લઈ જનારી સાક્ષાત અમૃત નાભિ હોવાથી અમરત્વનું વરદાન આપનારી છું. એટલે પિતૃઓનાં શ્રાધ્ધ કરતી વખતે 'ગોગ્રાસ' મૂકવામાં આવે છે

અને બોલવામાં આવે છે કે 'હે ત્રિલોક ની માતા ગાય. મેં ગ્રાસ મુક્યો છે તેને તમે ગ્રહણ કરો.

વેદોમાં ગાયનું માતા તરીકે વર્ણન છે. હકીકતમાં ગાય એ માનવ સમાજની માતા છે. કારણ કે બાળકની જન્મદાત્રી માતા છે. તે તો બાળકને વરસ-બેવરસ સ્તનપાન કરાવે છે. ત્યાર પછી આખી જીંદગી દુધ પાનારી માતા જ છે.

મહાભારતમાં ગાયના માટે સ્પષ્ટ લખાણ છે. ગાય: શ્રેષ્ઠ: પવિત્રાશ્ચ પાવન જગપ ઉત્તમા:

ગાયો સંસારમાં ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ, પ્રવિત્ર કરનારી છે. જેના દહીં તથા ઘી વગર યજ્ઞને કરવો સંભવિત નથી.

શરીર ની પુષ્ટિ માટે જેટલું ગાયનું દુધ મહત્વનું છે. તેટલું રોગ નિવારણ તથા પ્રાયશ્ચિત માટે ગોમૂત્ર અને ગોમય (છાણ) નું જ છે. એમ વસિષ્ઠ મુનિએ કહેલું છે.

પૂતના ના પ્રાણ હરણ કર્યા પછી પૂતનાના વક્ષ: સ્થલ રમતા બાલકૃષ્ણને ગોદમાં લઈ યશોદા માતા એ તેમની ચારે બાજુ ગોપુચ્છ ફેરવી,ગોમુત્રથી સ્નાન કરાવી તેના શરીર ઉપર ગોરજથી મર્દન કરી કેશવનાં બાર નામોથી તેની રક્ષા કરી હતી. (શ્રીમદ્ ભાગવત)

ગાયમાં ચોત્રીસ કરોડ દેવતાઓ સમાયેલા છે. દરેક દેવ-દેવતા દેવીઓનું સ્થાન ગાયમાં સમાયેલું છે. આથી ગાયને પૂજનીય મનાય છે. ગાયમાતામાં ચારેયવેદો અથર્વવેદ, સામવેદ, ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ એમ ચારેય વેદોમાં ગાયનું મહત્વ દર્શાવ્યું છે.

"ગાયની પીઠમાં બ્રહ્મા, ગળામાં વિષ્ણુ, મુખમાં શિવજી. વચમાં બધા દેવી-દેવતાઓ, રૂંવાડામાં મહર્ષિઓ, પૂછમાં નાગ, પગની ખરીઓમાં આઠ પર્વત, મૂગમાં ગંગાજી આદિનદીઓ, બંને નેત્રોમાં સૂર્ય-ચંદ્ર, સ્તનોમાં વેદ, તથા ગોબર (છાણ)માં લક્ષ્મિ. આદિ વસેલા છે. આથી તે ગાય વરદાન આપનારી થાય" ગાયનાં કાનમાં આપણી સમસ્યા બોલવાથી તે સમસ્યા દુર થાય છે.

દુધ, દહીં, ઘી, મૂત્ર, છાણ, તથા ચામડી, હાડકા, વાળ અને શિંગડા બધું જ માનવજાત ને માટે ઉપકારક છે. તેથી જ ઋગ્વેદમાં મંત્ર છે કે ગાયથી થનારા લાભની કોઈ ગણના જ થઈ શકે તેમ નથી.

ગાવો ના પરમા મિતા (બ્રહ્મસુત્ર ૧૩/૧૪/ ગાયનું માનવ સમાજના પરમ મિત્ર તરીકેનું વર્ણન છે.

ગાયનું સમાજમાં એટલું મહત્વ અને ગો-ભક્તિ ની ભાવના આપી છે કે જ્યાં જ્યાં ગાયનાં પગલા પડતા તે ઘુળથી વાતાવરણ પવિત્ર થઈ જતું, તે લોકોમાં સૌભાગ્યશ્રી નું સુચક દર્શાવ્યું છે.

ગાયનું મહત્વ : ગૌધન એ આપણી ઐહિક સમૃદ્ધિ નું મુળ છે. ધનોમાં તેને ઉત્કૃષ્ટ ધન માનવામાં આવ્યું છે. આપણી જીવન વ્યવસ્થા કૃષિ પ્રધાન રહી છે. અને કૃષિ નો બધો આધાર સ્તંભ બળદ-ગોપુત્ર અને ગાયો પર છે.

જે ગાયોએ વરસો સુધી માનવના કુટુંબને પાળી-પોષીને પુષ્ટ કર્યાં. પોતાના પુત્ર બળદને માનવીના સુખ માટે આપી દીધો તેની ઉપકારીકાને ન ભૂલી શકાય તેવી છે.

મહાભારતના અનુશાસન પર્વમાં ગાયની શ્રેષ્ઠતા વિષે ચ્યવન ઋષિએ સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે "આ સંસારમાં ગાયો સિવાય બીજું કોઈ શ્રેષ્ઠ ધન નથી. તેના ગુણોનું નામ અને કીર્તન કરવું, સાંભળવું, તેનું દાન આપવું, તેનું દર્શન કરવું. એની શાસ્ત્રો માં ખુબજ પ્રશંસા કરી છે."

ગવ્યા પ્રશસ્યતે વીર ।। મહાભારતમાં તેથી જ કહેવાયું છે કે તીર્થસ્થાનું સ્નાન, બ્રહ્મભોજન, મહાદાન, ભગવત્સેવા, સમસ્ત વ્રતોની ઉપાસના, પૃથ્વીનું પર્યટન તથા સત્યભાષણથી જે પુણ્ય મળે છે. તે બધું જ પુણ્ય કેવળ ગો-સેવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. તવ પૂજ્યં પ્રાપ્તેરાદા કેવલં ધનુ સેવાયા ।

સમસ્ત ભારતની ચારિતાર્થ કરનારી ગાય એ ગૌરવ પૂણ સંપત્તિ છે એવી મારી લાગણી છે. આપણે તેની પ્રત્યેની ભાવનાને યોગ્ય માન આપી તેના પ્રત્યેની કૃતજ્ઞાતા વ્યક્ત કરીએએવી મારી લાગણી છે

ગાયના દુધમાં શરીરને જરૂરી બધા જ પોષક તત્વો છે. પાણી વગરનાં દુધમાં ૧૩ ટકા ઘનપદાર્થો રહે છે. બાકીનો ભાગ જલીય છે. આ ૧૩ ટકામાં પ્રોટીન ૩થી૪ ટકા, ચરબી ૩થી૪ ટકા, સાકર ૪થી૫ ટકા, ક્ષાર અડધો ટકા, ખનીજો અડધો ટકા, વિટામીન અડધો ટકા

ગાયનાં દુધમાં કેલ્સિયમ, ફોસ્ફરસ, મેગ્નેશિયમ, સોડિયમ, પોટેશિયમ, કલોરિન, આર્યન, આયોડિન અને સલ્ફર જેવા ખનીજો હોય છે.વિટામિન એ,બી,સી.ડી,ઈ,અને કે હોય છે.વિટામિન બી-૧૨ પણ હોય છે.બાળકો, વૃધ્ધા, સગર્ભા,બીમારી અને અશક્તો ને માટે દુધ ખોરાકની ગરજ સારે છે. તેઓને દુધમાંથી પુરતા પ્રમાણમાં પોષણ મળી રહે છે. ભેંસનાં દુધ કરતા વધારે સુપાય્ય અને પચવામાં હલકું છે.ગાયનાં દરેક પદાર્થો ઉપયોગી છે.

છાસ : ઝાડાને મટાડનારી ખાટી તુરી મીઠી, હિતકારી અને અક્ષિર વર્ધક, વાતહર, તૃપ્તિ કરનાર તથા પાચન ના ગુણો વધાર નારી છે.

માખણ : હિતકાર, બળ વધારનાર, રોગને સુધારનાર, બળને આપનારા, ઝાડાને રોકનાર, હરસ મટાડનાર લોહી સુધારનાર બાળક અને વૃધ્ધને માટે અમૃત સમાન છે.

ઘી : ગાયનું ઘી આંખ માટે હિતકારી, જાતીય શક્તિ વધારનાર, પવિત્ર, અલશિક્ષમ, પાપ, રાક્ષસોના નાશ કરનાર, આયુષ્ય તથા બુધ્ધિ વધારનાર છે.

ગોમૂત્ર : આયુર્વેદમાં આઠ પ્રાણીઓના મુત્ર નો ઉલ્લેખ છે કરેલ છે.તેમાં ગોમૂત્ર સર્વમાં શ્રેષ્ઠ છે. ચરક, સુશ્રુત, ભાવપ્રકાશે ગોમૂત્રને પવિત્ર અને લોહી તથા કફનાં વિકારોમાં શ્રેષ્ઠ ઔષધ તરીકે ગણેલ છે.તેમજ કબજિયાત, ઉધરસ, શ્વાસ, ચામડીના રોગો કરમિયાનો રોગ, ખંજવાળ નો રોગ, હાથી પગાનો રોગ, માટે ગોમૂત્ર શ્રેષ્ઠ ગણાવ્યું છે, હવે ગૌશાળામાં તેનો અર્ક કાઢીને ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે. ગાયનું છાણ પણ પવિત્ર ગણવામાં આવે છે. ઘર લીપવામાં તેનો પણ ઉપયોગ કરાય છે જેથી પવિત્રતા જળવાઈ રહે.

દરેક ધર્મમાં ગાયનું મહત્વ :હિન્દુ ધર્મમાં તો ગાયને પવિત્ર માતા તરીકે પૂજનીય ગણાય છે.ગાયનું દુધ-ખૂદની કૃપા પ્રસાદી મનાય છે. ગાયનું દુધ હંમેશા પીતા રહો કારણકે એ દવા છે. ગાયનું ઘી બીમારીઓ દુર કરે છે ગાયના માંસ થી બચો કારણ કે ગાયનું માસ એ

બીમારી છે. - મહંમદ પયગંબર (હદીસ) ભગવાન ઇશુ ખ્રિસ્તનો જન્મ જ ગૌશાળામાં થયો હતો.

યહી આશા પૂર્ણ કરો તુમ હમારી ,મિટે કષ્ટ ગવન છટે ખેદ ભારી,----ગુરુગોવિંદ સિંહ

પારસીઓ ગૌમાસ ખાતા નથી.,જૈનો તો જીવમાત્ર ની હિંસાના વિરોધી છે.ભગવાન બુદ્ધે ગૌહત્યા નો વિરોધ કર્યો હતો. અને ગાયને માતા તુલ્ય ગણી હતી. દુધ ઠંડું થઈ જાય તો ગરમ કરીને લેવું આ રીતે આયુર્વેદની દરેક સંહિતાઓમાં ગાયના દુધને પવિત્ર - ગણેલ છે.

સંદર્ભ :

(૧). ભારતીય સંસ્કૃતિમાં ગાય (ગૌમાતા)નું મહત્વ જુલાઈ ૨૦ ૨૦૨૩ ગુજરાત સમાચાર ડૉ. ઉમાકાંત.જે.જોષી.

૨). વિકિપીડિયા , વિવિધ અખબારી અહેવાલ

(૩). ગાય અને સાહિત્ય ઉપર શાસ્ત્રો આધારિત સંદર્ભ

(૪) . ગુજરાતી વિકિપીડિયા

કાળી તલાવડી ગામમાં શિક્ષણ સુવિધા અંગેનો અભ્યાસ- એક કેસ સ્ટડી

ડૉ. શિલ્પા જી. હડિયા - મ.પ્રાધ્યાપક અર્થશાસ્ત્ર વિભાગ

શ્રી આર. આર. લાલન કોલેજ ભૂજ

કાળી તલાવડી ગામ ગુજરાત રાજ્યના કચ્છ જિલ્લાના ભુજ તાલુકામાં આવેલું છે. તે ભુજથી 12 કિમી દૂર આવેલું છે. ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિએ ઘણા વર્ષોથી કાળી તલાવડી ગામએ આહિર સમાજની વસ્તીનું ગામ રહ્યું છે. આ ગામમાં આજે આહીર, મુસ્લિમ અને દલિત લોકો વસવાટ કરે છે. કાળી તલાવડી નામ એ પોતાના નામમાં જ ઇતિહાસ ધરાવે છે. સૌપ્રથમ ગામનું નામ મેઘપર હતું, પરંતુ જ્યારે ગામનું તળાવ ખોદવામાં આવ્યું અને આ તળાવ ખોદતા તેમાંથી કાળા રંગની માટી નીકળવાથી ગામના લોકોએ ભેગા મળી ગામનું નામ કાળી તલાવડી રાખવામાં આવ્યું. આજે આ ગામમાં ઐતિહાસિક પાળિયા, જુના ઐતિહાસિક મંદિરો અને ઐતિહાસિક ડુંગર ચંદ્રઆ ધામ જોવા મળે છે. આમ કાળી તલાવડી ગામ પોતાની ધરતીમાં ઘણા ઇતિહાસ સાચવીને બેઠો છે.

ગામનો કુલ ભૌગોલિક વિસ્તાર 2036.9 હેક્ટર છે. કાળી તલાવડીની કુલ વસ્તી 2,345 લોકોની વસ્તી ધરાવે છે, જેમાંથી પુરુષોની વસ્તી 1,193 છે જ્યારે મહિલાઓની વસ્તી 1,152 છે. કાળી તલાવડી ગામનો સાક્ષરતા દર 55.48% છે. જેમાંથી 64.96% પુરુષો અને 45.66% સ્ત્રીઓ સાક્ષર છે. કાળી તલાવડી ગામમાં 481 જેટલા મકાનો છે.

• શિક્ષણ:

કાળી તલાવડી ગામમાં શિક્ષણની સુવિધા ધોરણ એક થી આઠ સુધીની પ્રાથમિક શિક્ષણની સુવિધા છે. તેમાં કન્યાશાળા અને કુમારશાળા આમ બે પ્રાથમિક શાળાઓ પણ આવેલી છે. અહીં ઉચ્ચ અભ્યાસ માટે બાળકોને બહારગામ જવું પડે છે ગામમાં ઉચ્ચ અભ્યાસ માટે કોઈ વ્યવસ્થા નથી.

• અન્ય માળખાકીય સુવિધા:

અહીં કાળી તલાવડી ગામમાં એક પોસ્ટ ઓફિસ આવેલી છે. અહીં હર ઘર નળની પણ સુવિધા છે. લોકોને પોતાના ઘર સુધી પાણી જેવી માળખાકીય સુવિધા મળી રહે છે.

અન્ય માળખાકીય સુવિધાઓનું પણ સારું એવો વિકાસ થયો છે. મોટા ભાગે પેવર બ્લોક વાળા પાક્કા રસ્તાઓ, સ્ટ્રીટ લાઈટ, ગટર વ્યવસ્થા, દરેક ઘરમાં વીજળીનું જોડાણ, પ્રાથમિક શાળાઓ, પંચાયત ઘર, આંગણવાડી, વાંચનાલય, બસ સ્ટેસન, બેંક તેમ જ દૂધની ડેરી જેવી સવલતો પ્રાપ્ય થયેલી છે.

- લોકોનો મુખ્ય વ્યવસાય: ખેતી, પશુપાલન, ખેતમજૂરી, નોકરી અને માઈનિંગ (ખાણ-ખનિજ) વ્યવસાય સાથે પણ અમુક લોકો સંકળાયેલા છે.
- મુખ્ય પાકો: દિવેલા, મગફળી, કપાસ, તલ, બાજરી, જુવાર, રંજકો, દાડમ, કેરી જેવા બાગાયતી પાકો તેમ જ અન્ય શાકભાજીના પાકની ખેતી કરવામાં આવે છે.
- જમીનના પ્રકારો: મુખ્યત્વે રેતાળ- કાંપ વાળી અને કાળી માટી વાળી જમીન જોવા મળે છે.

• સંશોધનના હેતુ:

1. કાળી તલાવડી ગામમાં શિક્ષણ અંગેનો અભ્યાસ કરવો.

2. કાળી તલાવડી ગામમાં પાયાની સુવિધાઓનો અભ્યાસ અને પ્રમાણ જાણવું

- નિદર્શનું કદ: આ સંશોધન માટે નિદર્શનું કદ 59 છે. 59 ઉત્તરદાતા પાસેથી પ્રાથમિક / જાત માહિતી એકત્રિત કરવામાં આવી છે.

• માહિતીનો સ્ત્રોત:

A. પ્રાથમિક માહિતી: આ સંશોધન માટે પ્રાથમિક માહિતી તરીકે પ્રશ્નાવલી દ્વારા ઉત્તરદાતા પાસેથી રૂબરૂ મુલાકાત દ્વારા માહિતી એકત્રિત કરવામાં આવી છે.

B. ગૌણ માહિતી: આ સંશોધન માટે ગૌણ માહિતી તરીકે જીલ્લા, તાલુકા પંચાયત અને ગ્રામ પંચાયત તથા ભારત સરકારના વસ્તી ગણતરીની માહિતીનો ગૌણ માહિતી તરીકે ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

- માહિતી વિશ્લેષણની પદ્ધતિ: આ સંશોધનમાં માહિતીનું વિશ્લેષણ આવૃત્તિ વિતરણ, ટકાવારી પદ્ધતિ, કોષ્ટકો અને વર્ગીકરણ દ્વારા કરવામાં આવ્યું છે.

- કાળી તલાવડી ગામમાં સાક્ષરતાનું પ્રમાણ આ મુજબ છે. જેમાં અશિક્ષિત લોકોનું પ્રમાણ ૩૮.૯૮ % છે. પ્રાથમિક શિક્ષણનું પ્રમાણ ૪૦.૬૭ % છે. જ્યારે સૌથી ઓછું અનુસ્નાતક ૧.૬૯% છે.

વિગત	સંખ્યા	ટકાવારી
A. અશિક્ષિત	23	38.98305
B. પ્રાથમિક	24	40.67797
C. માધ્યમિક	5	8.474576
D. ઉચ્ચતરમાધ્યમિક	3	5.084746
E. સ્નાતક	3	5.084746
F. અનુસ્નાતક	1	1.694915
TOTAL	59	100

(શિક્ષણ સુવિધાઓ)

૧.બાલ મંદિરની સુવિધા:

ગામમાં આંગણવાડીની કે બાલ મંદિરની સુવિધા છે કે નહિ તેમાં હા અથવા સહમત થનારા લોકોની ટકાવારી ૧૦૦% છે.

હા	100%
ના	0

૨.સરકારી પ્રાથમિક શાળા:

ગામમાં સરકારી પ્રાથમિક શાળા છે કે નહી તેમાં હા અથવા સહમત થનારા લોકોની ટકાવારી ૧૦૦% છે.

હા	100%
ના	0

3. જો હા તો તેમાં તમારા બાળકને મુકવાનું પસંદ કરશો? તેમાં હા અથવા સહમત થનારા લોકોની ટકાવારી 88.14% છે અને ના 11.86% લોકો તેમના બાળકોને સરકારી પ્રાથમિક શાળામાં મુકવાનું પસંદ કરશે નહીં.

	સંખ્યા	ટકાવારી
હા	52	88.14
ના	7	11.86
કુલ	59	

4. ધોરણ ૯માં અભ્યાસ માટે બાળક ને ગામની બહાર મોકલવા અંગેનું વલણ:

ધોરણ ૯માં અભ્યાસ માટે આપના બાળક ને ગામની બહાર મોકલવાનું પસંદ કરશો? તેમાં હા અથવા સહમત થનારા લોકોની ટકાવારી 89.83 % અને 10.16% લોકો તેમના બાળકોને બહાર અભ્યાસ માટે મોકલવાનું પસંદ કરતા નથી.

	સંખ્યા	ટકાવારી
હા	53	89.83051
ના	6	10.16949
કુલ	59	

5. બાળકને નજીકના કયા સ્થળે મુકવાનું પસંદ કરશે તે અંગેની માહિતી:

જો હા તો તેમાં તમારા બાળકને નજીકના કયા સ્થળે મુકવાનું પસંદ કરશો? 89.83% લોકો પોતાના બાળકને નજીકના સ્થળે મુકવાનું પસંદ કરશે. જેમાં ભૂજ માટે 39.62%, માધાપરમાં 18.86% અને અન્ય વિસ્તારમાં 41.50 % પોતાના બાળકને નજીકના સ્થળે મુકવાનું પસંદ કરશે.

વિગત	સંખ્યા	ટકાવારી
હા	53	89.83051
MADHAPAR	10	18.86792
BHUJ	21	39.62264
OTHER	22	41.50943

ના	6	10.16949
કુલ	59	

6.બાળકને હોસ્ટેલમાં મુકવા અંગેનું વલણ:

જો હા તો તેમાં તમારા બાળકને હોસ્ટેલમાં મુકવાનું પસંદ કરશો? તેમાં 59.32% બાળકને હોસ્ટેલમાં મુકવાનું પસંદ કરશે અને 40.67% લોકો બાળકને હોસ્ટેલમાં મુકવાનું પસંદ નહી કરે.

	સંખ્યા	ટકાવારી
હા	35	59.32203
ના	24	40.67797
કુલ	59	

7.ખાનગી શાળામાં મોકલવા અંગેનું વલણ:

આપના બાળકોને ખાનગી શાળામાં મોકલવાનું પસંદ કરશો? 55.93 % લોકો તેમના બાળકોને ખાનગી શાળામાં મોકલવાનું પસંદ કરશે. જ્યારે 44.06% લોકો તેમના બાળકોને ખાનગી શાળામાં મોકલવાનું પસંદ કરશે નહિ.

	સંખ્યા	ટકાવારી
હા	33	55.9322
ના	26	44.0678
કુલ	59	

8.ઉચ્ચતર અભ્યાસ માટે બહારગામ અથવા જીલ્લા બહાર મોકલવા અંગેનું વલણ:

આપના બાળકોને ઉચ્ચતર અભ્યાસ માટે બહારગામ અથવા જીલ્લા બહાર મોકલવાનું પસંદ કરશો? તેમાં 71.18% લોકો તેમના બાળકોને ઉચ્ચતર અભ્યાસ માટે બહારગામ અથવા જીલ્લા બહાર મોકલવાનું પસંદ કરશે અને 15.25% લોકો તેમના બાળકોને ઉચ્ચતર અભ્યાસ માટે બહારગામ અથવા જીલ્લા બહાર મોકલવાનું પસંદ કરશે નહી.

	સંખ્યા	ટકાવારી
હા	42	71.18644

ના	9	15.25424
કુલ	59	

9.શિક્ષણ સુવિધા અંગેની સંતુષ્ટિ: ગામમાં પ્રાપ્ત શિક્ષણ સુવિધાથી આપ સંતુષ્ટ છો કે નહિ? તેમાં 62.71% લોકો સંતુષ્ટ છે અને 37.28 % લોકો શિક્ષણ સુવિધાથી સંતુષ્ટ નથી.

	સંખ્યા	ટકાવારી
હા	37	62.71186
ના	22	37.28814
કુલ	59	

10. રમત-ગમતની સુવિધા:

ગામની શાળામાં રમત-ગમતની સુવિધા ઉપલબ્ધ છે કે નહીં? 67.79% લોકો માને છે કે ગામની શાળામાં રમત-ગમતની સુવિધા ઉપલબ્ધ છે અને 32.20% લોકો માને છે કે ગામની શાળામાં રમત-ગમતની સુવિધા ઉપલબ્ધ નથી.

	સંખ્યા	ટકાવારી
હા	40	67.79661
ના	19	32.20339
કુલ	59	

11. પુસ્તકાલયની સુવિધા:

ગામની શાળામાં પુસ્તકાલયની સુવિધા ઉપલબ્ધ છે કે નહીં? જેમાં 54.23% લોકો માને છે કે ગામની શાળામાં પુસ્તકાલયની સુવિધા ઉપલબ્ધ છે અને 45.76% લોકો મુજબ ગામની શાળામાં પુસ્તકાલયની સુવિધા ઉપલબ્ધ નથી.

	સંખ્યા	ટકાવારી
--	--------	---------

હા	32	54.23729
ના	27	45.76271
કુલ	59	

12. પુસ્તકાલયનો ઉપયોગ અંગેનું વલણ:

આપ પુસ્તકાલયનો ઉપયોગ કરવાનું પસંદ કરશો? 69.49% લોકો પુસ્તકાલયનો ઉપયોગ કરવાનું પસંદ કરશે જ્યારે 30.50% લોકો પુસ્તકાલયનો ઉપયોગ કરવાનું પસંદ કરશે નહીં

	સંખ્યા	ટકાવારી
હા	41	69.49153
ના	18	30.50847
કુલ	59	

સૂચનો:

1. કાળી તલાવડી ગામમાં માત્ર સરકારી પ્રાથમિક શાળા આવેલી છે. તેથી ગામના વિદ્યાર્થીઓને માધ્યમિક અને ઉચ્ચ માધ્યમિક અભ્યાસ અર્થે તાલુકા મથક કે નજીકના ગામમાં જવું પડે જેથી વિદ્યાર્થીઓ આગળ અભ્યાસ કરી શકે તે માટે માધ્યમિક અને ઉચ્ચ માધ્યમિક શિક્ષણ સુવિધા ગામમાં વધે તેવા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ.

2. સ્નાતક અને અનુસ્નાતક શિક્ષણનું પ્રમાણ ગામમાં નહિવત છે જે માટે વિદ્યાર્થીઓને યોગ્ય માર્ગદર્શન આપવું જોઈએ.

સંદર્ભ સૂચી:-

1. <https://censusindia.gov.in>

2. Kachchh District Profile <https://kachchh.nic.in>

ભારતમાં 2017 પછી ગુડ્સ એન્ડ સર્વિસ ટેક્સ(GST)નું અમલીકરણ અને તેની
અસરોનો એકમ અભ્યાસ
સંશોધક
વ્યાસ ઇપ્સા રાજેશભાઈ

સારાંશ :-

1લી જુલાઈ, 2017થી GST લાગુ કરનાર ભારત વિશ્વનો 161મો દેશ બન્યો. GST દાખલ કરવાનો ઉદ્દેશ્ય 'એક રાષ્ટ્ર, એક કર' ના સૂત્ર સાથે દેશમાં પરોક્ષ કર પ્રણાલીને સરળ બનાવવાનો હતો. ભારતે 'ડ્યુઅલ GST' મોડલ અપનાવ્યું છે જેનો અર્થ છે કે કેન્દ્ર સરકાર તેમજ રાજ્ય સરકાર એકસાથે GST વસૂલ કરશે . GST માલ અને સેવાઓના પુરવઠા પર વસૂલવામાં આવે છે. પુરવઠાનું વધુ વર્ગીકરણ ઇન્ટ્રા-સ્ટેટ સપ્લાય અને આંતર-રાજ્ય પુરવઠામાં કરવામાં આવે છે. પુરવઠાના પ્રકાર પર આધાર રાખીને, માલ અને સેવાઓ પર 3 કર લાદવામાં આવે છે - કેન્દ્રીય માલ અને સેવા કર (CGST), રાજ્ય માલ અને સેવા કર (SGST), અને સંકલિત માલ અને સેવા કર (IGST). ભારતમાં GSTના દરો 0%, 5%, 12%, 18% અને 28% છે. ભારતીય અર્થતંત્રના આર્થિક ક્ષેત્ર જેવા કે જીડીપીમાં 1.5 થી 3% નો વધારો થયો છે વિકાસદરમાં અને રોજગારીમાં પણ વધારો થયો છે. તથા જીએસટીની કેટલીક સકારાત્મક અસરો છે કરમાળખાને સરળ બનાવ્યું, બજારોને વધારે મજબૂત બનાવી, સરકારની આવકમાં વધારો થયો કરચોરીમાં ઘટાડો. અને કેટલીક નકારાત્મક અસરો પણ છે જેમ કે કુગાવામાં વધારો, અનુપાલન ખર્ચમાં વધારો વગેરે.

મુખ્ય શબ્દો:- ગુડ્સ એન્ડ સર્વિસ ટેક્સ (GST), ભારતીય અર્થતંત્ર, કરવેરા, પ્રત્યક્ષ વેરા

પ્રસ્તાવના :-

કર નીતિ કાર્યક્ષમતા અને ઇક્વિટી પર તેમની અસર દ્વારા અર્થતંત્ર પર મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. સારી પ્રણાલીએ આવકના વિતરણના મુદ્દાઓને ધ્યાનમાં રાખવા જોઈએ અને તે જ સમયે કરની આવક જાહેર સેવા અને માળખાગત વિકાસ પરના સરકારી ખર્ચને સમર્થન આપે છે. GSTને ગુડ્સ એન્ડ સર્વિસ ટેક્સ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આ એક પરોક્ષ કર છે જેણે ભારતમાં આબકારી જકાત, વેટ અને સેવાઓ કર સહિત અન્ય ઘણા પરોક્ષ કરોનું સ્થાન લીધું છે. ગુડ્સ એન્ડ સર્વિસ ટેક્સ એક્ટ 29 માર્ચ, 2017 ના રોજ સંસદ દ્વારા પસાર કરવામાં આવ્યો હતો, અને તે 1 જુલાઈ, 2017 ના રોજ અમલમાં આવ્યો હતો, જે તેને દેશમાં પસાર કરવા માટેનો સૌથી તાજેતરનો કાયદો બનાવ્યો હતો. ગુડ્સ એન્ડ સર્વિસ ટેક્સ (GST) ભારતમાં માલ અને સેવાઓના પુરવઠા પર વપરાતા વેટનો અનુગામી છે. VAT અને GST બંનેમાં સમાન ટેક્સેશન સ્લેબ છે. તે એક વ્યાપક, મલ્ટિ-સ્ટેજ, ડેસ્ટિનેશન-આધારિત કર છે કારણ કે તેણે અમુક રાજ્ય કર સિવાયના લગભગ તમામ પરોક્ષ કરને સમાવી લીધા છે. બહુ-તબક્કાની જેમ, GST ઉત્પાદન પ્રક્રિયાના દરેક પગલા પર લાદવામાં આવે છે, પરંતુ અંતિમ ઉપભોક્તા સિવાયના ઉત્પાદનના વિવિધ તબક્કામાં તમામ પક્ષોને રિફંડ કરવા માટે છે અને ગંતવ્ય-આધારિત કર તરીકે, તે એકત્રિત કરવામાં આવે છે. વપરાશના બિંદુથી અગાઉના કરની જેમ મૂળ બિંદુથી નહીં. ભારતમાં સૌથી મોટા કરવેરા સુધારાઓમાંનું એક (GST) રાજ્યના અર્થતંત્રને એકીકૃત કરવા અને સમગ્ર વિકાસને વેગ આપવા માટે તૈયાર છે. હાલમાં, કંપનીઓ અને વ્યવસાયો ઘણા બધા પરોક્ષ કર ચૂકવે છે જેમ કે વેટ, સર્વિસ ટેક્સ, સેલ્સ ટેક્સ, મનોરંજન કર, ઓક્ટ્રોય અને લક્ઝરી ટેક્સ. અગાઉ માલ અને સેવાઓ પર અલગ-અલગ ટેક્સ વસૂલવામાં આવતા હતા. પરંતુ GST લાગુ થયા બાદ માલ અને સેવાઓ બંને પર માત્ર એક જ ટેક્સ લાગે છે. માત્ર એક જ ટેક્સ હશે જે કેન્દ્ર

સરકારના નિયંત્રણમાં હશે. GST એ ખરેખર આપણા રાષ્ટ્રમાં વ્યાપક પરીક્ષ કર સુધારા તરફ ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ પગલું છે

GST નો અર્થ :-

ગુડ્સ એન્ડ સર્વિસ ટેક્સ (GST) તે સમગ્ર રાષ્ટ્ર માટે એક પરીક્ષ પ્રકારનો કર છે. “જુદા જુદા કર માળખાની જગ્યાએ આખા દેશમાં એક જ પ્રકારનું કર માળખું એટલે GST”.

દેશમાં માલ અને સેવાઓના ઉત્પાદન અને વેચાણ પર ગુડ્સ એન્ડ સર્વિસ ટેક્સ (GST) વસૂલવામાં આવે છે. ઉત્પાદન પ્રક્રિયાના દરેક તબક્કા ટેક્સને આધીન છે. ખરીદનાર અને ઉત્પાદક બંને GSTને આધીન છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો, વપરાશના સમયે GST વસૂલવામાં આવશે. પરિણામે, જો કોઈ વસ્તુ હરિયાણામાં બનાવવામાં આવે છે અને દિલ્હીમાં વેચાય છે, તો દિલ્હીમાં ટેક્સ વસૂલવામાં આવશે. વધુમાં, ઉત્પાદન પ્રક્રિયામાં દરેક તબક્કે GST વસૂલવામાં આવે છે, જ્યારે વધારાના મૂલ્યનો સમાવેશ થાય છે.

GST ના પ્રકારો :-

1. **CGST** (સેન્ટ્રલ ગુડ્સ એન્ડ સર્વિસ ટેક્સ): કેન્દ્ર સરકાર રાજ્યમાં માલ અને સેવાઓના વેચાણ પર CGST વસૂલે છે. જેમાં એક્સાઈઝ ડ્યુટી વધારાની એક્સાઈઝ ડ્યુટી, સ્પેશિયલ એક્સાઈઝ ડ્યુટી, સર્વિસ ટેક્સ, વધારાની કસ્ટમ, સેસ અને સરચાર્જનો સમાવેશ થાય છે.

2. **SGST** (સ્ટેટ ગુડ્સ એન્ડ સર્વિસ ટેક્સ): આ ટેક્સ રાજ્ય સરકાર દ્વારા માલ અને સેવાઓના આંતર-રાજ્ય પુરવઠા પર વસૂલવામાં આવે છે. જેમાં VAT, મનોરંજન વેરો, લકઝરી ટેક્સ, લોટરી વગેરે રાજ્યને લગતા ટેક્સ, સરચાર્જ તેમજ એન્ટ્રી ટેક્સનો સમાવેશ થાય છે.

3. **IGST** (ઇન્ટિગ્રેટેડ ગુડ્સ એન્ડ સર્વિસીસ ટેક્સ): IGST ટેક્સ બે રાજ્યો વચ્ચે માલ અને સેવાઓની લેવડ-દેવડ પર વસૂલવામાં આવે છે. ફેડરલ અને રાજ્ય સરકારો કરની આવકને વિભાજિત કરે છે.

GST ના દરો :-

- 0.25%. કટ અને અર્ધ પોલિશ્ પત્થરો
- 3% સોનું
- 5% ઘરગથ્થુ આવશ્યક ચીજવસ્તુઓ, કોલસો, ભારતીય મીઠાઈઓ, જીવનરક્ષક દવાઓ
- 12% પ્રોસેસ્ડ ફૂડ્સ, કોમ્પ્યુટર
- 18% મુડીગત વસ્તુઓ , ઔદ્યોગિક મધ્યસ્થી
- 28% લકઝરી વસ્તુઓ
- 28% + CESS લકઝરી કાર, તમાકુ અને સિગારેટ જેવી વસ્તુઓ

સંદર્ભ સાહિત્ય સમીક્ષા :-

1.શ્રીવાસ્તવ અર્યલા(2021) “ભારતમાં ગુડ્સ એન્ડ સર્વિસ ટેક્સની પડકારો અને સંભાવનાઓ અને જીડીપી પર તેની અસર”. તેમના આ અભ્યાસમાં જાણવા મળ્યું કે સેન્ટ્રલ વેલ્યુ એડેડ ટેક્સ અને વેટ સાથે રાજ્ય સરકારોની સેલ્સ ટેક્સ સિસ્ટમનું રિપ્લેસમેન્ટ એ ભારતીય સુધારા પ્રક્રિયામાં એક મહત્વપૂર્ણ ભાગ છે. આ અગાઉની પ્રણાલીની કાસ્કેડિંગ અસરને અગાઉની ખરીદીઓ અને આવક અને કર પર ટેક્સ સેટ કરીને સંબોધવામાં આવી હતી અને પરિણામે ચુકવણીનો વધુ સરળ દર અને ટેક્સ બેઝમાં વધારો થયો હતો. જો કે, રાજ્યના સેનવેટ અને વેટને માન આપવામાં આવતું નથી. જ્યારે કેન્દ્રની અંદર વિવિધ મશીનરીઓ દ્વારા ઘણા પ્રયાસો કરવામાં આવ્યા છે, ત્યારે વર્તમાન ટેક્સ સિસ્ટમ જોવા મળે છેશરૂઆતમાં GST નો વિરોધ કરવામાં આવ્યો હતો પરંતુ GST ના કારણે વેપાર અને ઉદ્યોગો ,કેન્દ્ર અને રાજ્ય

સરકારોને,ગ્રાહકોને,જીડીપી તથા સરકારી આવકમાં વધારાના થયાના લાભો મળ્યા છે.

2. પલ્લવી કપિલા (2018) "GST: ભારતીય અર્થવ્યવસ્થા પર અસર" શીર્ષક ધરાવતો લેખ, આ સંશોધન પેપરમાં GST ભારતમાં કરની હાલની જટિલતાને ઘટાડવામાં કેવી રીતે મદદ કરશે તેના પર પ્રકાશ પાડવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે કારણ કે તે VAT, આબકારી જકાતને સબમિટ કરે છે. , સર્વિસ ટેક્સ અને સેલ્સ ટેક્સ. અભ્યાસમાં જાણવા મળ્યું છે કે, GSTના અમલીકરણે ભારતીય અર્થવ્યવસ્થાના વિકાસમાં મહત્વની ભૂમિકા ભજવી હતી. ભારતમાં એક સમાન અને તર્કસંગત કરવેરા પ્રણાલી બજારના અર્થતંત્રમાં ઓછા વિક્ષેપો તરફ દોરી જશે અને વધુ કાર્યક્ષમ બનશે. નજીકના ભવિષ્યમાં ઉદ્યોગમાં સંસાધનોનું વિતરણ. અભ્યાસમાં એવું પણ જાણવા મળ્યું છે કે, GST દેશના જીડીપી અને નિકાસમાં વધારો કરશે, આર્થિક કલ્યાણમાં વધારો કરશે અને ઉત્પાદનના પરિબલો એટલે કે જમીન, શ્રમ અને મૂડી પર વળતર આપશે.

3.Maruthi M.V. (2020) "A COMPREHENSIVE ANALYSIS OF GOODS AND SERVICES TAX (GST) IN INDIA" 1, જુલાઈ, 2017ના રોજ અમલમાં આવેલ ગુડ્સ એન્ડ સર્વિસ ટેક્સ (જીએસટી), મુખ્ય કર સુધારણા તરીકે ગણવામાં આવે છે. તે એક વ્યાપક કર પ્રણાલી છે જે રાજ્યો અને કેન્દ્ર સરકારોના તમામ પરોક્ષ કર અને એકીકૃત અર્થતંત્રને સીમલેસ રાષ્ટ્રીય બજારમાં સમાવી લેશે. GSTના વિકાસ પાછળનો પ્રાથમિક ઉદ્દેશ્ય ભારતમાં તમામ પ્રકારના પરોક્ષ કર જેમ કે સેન્ટ્રલ એક્સાઇઝ ટેક્સ, વેટ/સેલ્સ ટેક્સ, સર્વિસ ટેક્સ વગેરેનો સમાવેશ કરવાનો છે અને ભારતમાં એક કરવેરા પ્રણાલીનો અમલ કરવાનો છે. GST આધારિત કરવેરા પ્રણાલી કરવેરા પ્રણાલીમાં વધુ પારદર્શિતા લાવે છે અને GDP દર 1% થી વધારીને 2% કરે છે અને દેશમાં કર ચોરી અને ભ્રષ્ટાચાર ઘટાડે છે. આ પેપરમાં કરવેરા પ્રણાલીની પૃષ્ઠભૂમિ પર પ્રકાશ પાડવામાં આવ્યો હતો, નોંધપાત્ર કાર્ય સાથે

GST ખ્યાલ, ભારતીય GST કરવેરા પ્રણાલીના દરોની અન્ય વિશ્વની અર્થવ્યવસ્થાઓ સાથે સરખામણી, અને GST વસૂલ્યા પછી ભારતીય અર્થતંત્રના વિવિધ ક્ષેત્રોને થતા ફાયદાઓ અંગે પણ ઊંડાણપૂર્વક કવરેજ રજૂ કર્યું હતું અને કેટલાક પડકારોની રૂપરેખા આપી હતી.

4. KCG (2022) “ભારતમાં જીએસટી ના કારણે અર્થતંત્રના કેટલાક ક્ષેત્રો પર પડેલી અસરો”. તેમનો અભ્યાસમાં ભારતમાં જીએસટી ના કારણે અર્થતંત્રના વિવિધ ક્ષેત્રો પર પડેલી અસરો અને જીએસટીના દરોને જાણવાનો હેતુ રાખેલ હતું .જીએસટી ના કારણે કૃષિ ક્ષેત્ર ,ઓટોમોબાઇલ ક્ષેત્ર , રીયલ એસ્ટેટ ક્ષેત્ર , સિમેન્ટ અને સ્ટીલ ક્ષેત્ર , સેવા ક્ષેત્ર, બેકિંગ અને નાણાકીય ક્ષેત્રો પરેલી પડેલી અસરોને સમજાવ્યું છે.

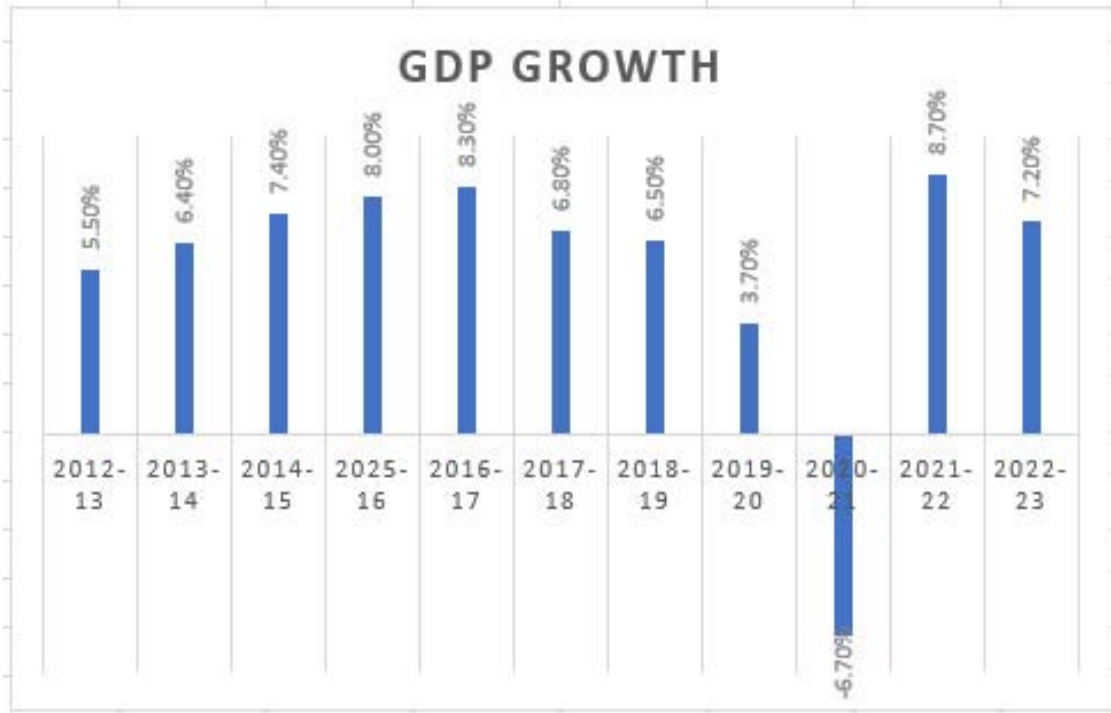
અભ્યાસના હેતુઓ :-

1.GST ના અમલીકરણની ભારતની GDP પર અસર તપાસવી.

2.GST અમલીકરણની દેશના અર્થતંત્ર પર પડેલ સકારાત્મક અને નકારાત્મક અસરોનો અભ્યાસ કરવો.

સંશોધન પદ્ધતિ :-

સંશોધન પત્ર એ સંશોધનનો પ્રયાસ છે. જર્નલ, ઈન્ટરનેટ, પુસ્તકો, અગાઉના સંશોધન પેપરમાંથી મેળવેલ ગૌણ ડેટાના આધારે જે સારા અને સેવા અધિનિયમના વિવિધ પાસાઓ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે

GSTના અમલીકરણ પહેલા અને પછી GDP વૃદ્ધિ :-

Source:- centre for monitoring Indian economy (CMIE)

અર્થઘટન :-

ઉપરોક્ત ચાર્ટ દર્શાવે છે કે 2012-13 થી 2016-17 સુધી, જીડીપી વૃદ્ધિ દરે 5.5% થી 8.3% સુધીના વધારા સાથે સામાન્ય ઉપરનું વલણ દર્શાવ્યું હતું. 2017-18માં, જીડીપી વૃદ્ધિમાં થોડો ઘટાડો 6.8% થયો હતો, જે આર્થિક વૃદ્ધિમાં મંદી દર્શાવે છે. ભારતમાં GST લાગુ થવાને કારણે આવું થઈ શકે છે. 2018-19માં આ વલણ ચાલુ છે, જેમાં GDP વૃદ્ધિમાં વધુ ઘટાડો 6.5% થયો છે. 2019-20માં, GDP વૃદ્ધિમાં નોંધપાત્ર ઘટાડો 3.7% થશે, જે નોંધપાત્ર આર્થિક મંદી સૂચવે છે. વર્ષ 2020-21માં, -6.7% ની નકારાત્મક GDP વૃદ્ધિ કોવિડ રોગચાળાને કારણે આર્થિક સંકોચન અથવા મંદી સૂચવે છે, જેના પરિણામે આર્થિક પ્રવૃત્તિઓ ધીમી પડે છે. જો કે, 2021-22માં, 8.7%ના ઊંચા જીડીપી વૃદ્ધિ દર સાથે તીવ્ર પુનઃપ્રાપ્તિ થશે, જે મજબૂત રિકવરી સૂચવે છે. 2022-23 માં, જીડીપી વૃદ્ધિમાં થોડો ઘટાડો 7.2% થયો છે, પરંતુ વૃદ્ધિમાં

વાર્ષિક ફેરફાર -1.5% છે. ઉપરોક્ત અર્થઘટન પરથી, અમે નિષ્કર્ષ પર આવીએ છીએ કે 2017 માં GST લાદ્યા પછી, આર્થિક પ્રવૃત્તિમાં મંદી આવી હતી, જેના પરિણામે નીચી વૃદ્ધિ જોવા મળી હતી. 2020 માં કોવિડ રોગચાળો હોવા છતાં, આપણું અર્થતંત્ર બાઉન્સબેક માટે સક્ષમ છે અને 7% થી વધુ વૃદ્ધિ દર સાથે આવ્યું છે.

GST ની સકારાત્મક અસરો :-

(1). વેપારીઓ અને ગ્રાહકો પર અસર :-

GST નો અમલ થાય એ બાદ વ્યાપારીઓ માટે સૌથી મોટો ફાયદો એ થશે કે તમને દેશભરમાં એક સરખો ટેક્સ ભરવો પડશે. હાલમાં એક રાજ્યથી બીજા રાજ્યમાં વેપાર કરનારા વેપારીઓએ કેટલાય પ્રકારના ટેક્સ આપવા પડે છે. GST નો સૌથી મોટો ફાયદો ઉપભોક્તાઓને થશે, GST નો અમલ થયા બાદ સર્વિસ કંઈક સસ્તી અને વધુ સુવિધાજનક થઈ છે.

(2). કર માળખાનું સરળીકરણ:-

અગાઉ, ભારતમાં ઘણા પરોક્ષ કર હતા જે વિવિધ તબક્કામાં વસૂલવામાં આવતા હતા. તેથી, કર માળખું જટિલ હતું અને વ્યવસાયોએ વિવિધ કર કાયદાઓનું પાલન કરવું જરૂરી હતું. GST એ દેશના કર માળખાને સરળ બનાવ્યું છે કારણ કે તે વિવિધ વસ્તુઓ અને સેવાઓ પર લાદવામાં આવતો એક જ કર છે.

(3). આંતરરાષ્ટ્રીય બજારોમાં મજબૂત પગથિયા:-

GST હેઠળ નિકાસ શૂન્ય-રેટેડ સપ્લાયની શ્રેણીમાં આવે છે. તેથી, ભારતમાંથી જે માલની નિકાસ કરવામાં આવે છે તે કરમુક્ત છે. પરિણામે, ભારતીય માલ આંતરરાષ્ટ્રીય બજારોમાં વધુ સ્પર્ધાત્મક બન્યો.

(4). સરકારની આવકમાં વધારો;-

GSTનો વ્યાપક આધાર છે જેનો અર્થ છે કે તે ટેક્સ બ્રેકેટ હેઠળ વિવિધ માલ અને સેવાઓને આવરી લે છે. તેથી, GSTને કારણે સરકારની ટેક્સ આવકમાં વધારો થયો છે. નાણા મંત્રાલયે હાઇલાઇટ કર્યા મુજબ, આ નાણાકીય વર્ષમાં આ સાતમો પ્રસંગ છે જ્યારે GSTની આવક ₹1.6 લાખ કરોડથી વધુ હતી. 2023-24ના પ્રથમ નવ મહિનામાં GST કલેક્શનમાં 12%નો વધારો થયો છે, જેમાં માસિક સરેરાશ ₹1.66 લાખ કરોડ છે, જે 2022-23માં ₹1.49 લાખ કરોડ હતું.

(5) કરચોરીમાં ઘટાડો;-

GSTને કારણે દેશમાં કરચોરીના કેસમાં બે કારણોથી ઘટાડો થયો છે. પ્રથમ, GST હેઠળ ઇનપુટ ટેક્સ ક્રેડિટની સિસ્ટમ છે જેના કારણે કરપાત્ર વ્યક્તિ ઇન્વોઇસના આધારે જ ક્રેડિટનો દાવો કરી શકે છે. બીજું, GST હેઠળની સમગ્ર પ્રક્રિયા જેમ કે નોંધણી, ચુકવણી, રિફંડ વગેરે ઓનલાઇન પોર્ટલ પર હાથ ધરવામાં આવે છે. તેથી, કરચોરીને ટ્રેક કરવી સરળ છે.

•GSTની નકારાત્મક અસરો;-**(1). કુગાવો;-**

એક જ ટેક્સ હોવા છતાં, GST વસ્તુઓ અને સેવાઓની કિંમતમાં વધારો કરે છે. ખાસ કરીને, બિન-ખાદ્ય ચીજોમાં કુગાવો જોવા મળી શકે છે જે પહેલા કરતા વધુ મોંઘા છે. ભારતમાં GSTના અમલ પછી તરત જ, ગ્રાહક ભાવ સૂચકાંકમાં આશરે વધારો થયો છે. 1%. કન્ઝ્યુમર પ્રાઇસ ઇન્ડેક્સ એ એક ઇન્ડેક્સ છે જે સામાન્ય રીતે ઘરો દ્વારા ખરીદવામાં આવતા સામાન અને સેવાઓના ભાવમાં ફેરફારને માપે છે. GST ના અમલીકરણ વિના, WPI કુગાવો -1.79% હોત, જે દર્શાવે છે કે, GST ના અમલ સાથે, WPI કુગાવો 4.16 PPS વધ્યો છે.

(2). અનુપાલન ખર્ચમાં વધારો;-

GSTનું રિપોર્ટિંગ માળખું કડક તેમજ વ્યાપક છે. GST હેઠળ નોંધાયેલા વ્યવસાયે કાયદા મુજબ કેટલાંક માસિક રિટર્ન ભરવાનું હોય છે અને હિસાબની ચોપડીઓ જાળવવી પડે છે. તેથી, GSTની રજૂઆત પછી વ્યવસાયોના અનુપાલન ખર્ચમાં વધારો થયો છે.

(3). રીગ્રેસિવ ટેક્સેશન સિસ્ટમ;-

GST એ રીગ્રેસિવ ટેક્સ છે એટલે કે, દરેક વ્યક્તિએ તેની આવકના સ્તરને ધ્યાનમાં લીધા વિના સમાન રકમનો ટેક્સ ચૂકવવો પડશે. તેથી, તે ઓછી આવક ધરાવતા જૂથોના લોકો પર નકારાત્મક અસર કરે છે.

(4). નાના વ્યવસાયો પર અસર;-

અગાઉના કર પ્રણાલીઓમાં, નાના ઉદ્યોગો માટે નોંધણી ફરજિયાત ન હતી. ઉદાહરણ તરીકે, રૂ.થી ઓછા ટર્નઓવરવાળા વ્યવસાયો માટે તે જરૂરી નથી. 1.5 કરોડ એક્સાઇઝ કાયદા હેઠળ નોંધણી લેવા. GST હેઠળ, જો કુલ ટર્નઓવર રૂ.થી વધુ હોય તો નોંધણી જરૂરી છે. વિશેષ શ્રેણીના રાજ્યોમાં 10 લાખ અને રૂ. અન્ય રાજ્યોમાં 20 લાખ જ્યાં સુધી કોઈ વ્યવસાય કમ્પોઝિશન સ્કીમ પસંદ ન કરે. તેથી, નાના વ્યવસાયોએ પણ પોતાની નોંધણી કરાવવી અને અનેક અનુપાલન કરવા જરૂરી છે.

•અભ્યાસના તારણો;-

1.આ સંશોધન અભ્યાસમાં જોવા મળ્યું કે ભારતમાં 2017માં GST લાદ્યા પછી, આર્થિક પ્રવૃત્તિમાં મંદી આવી હતી, જેના પરિણામે નીચી વૃદ્ધિ જોવા મળી હતી. 2020 માં કોવિડ રોગચાળો હોવા છતાં, આપણું અર્થતંત્ર બાઉન્સબેક માટે સક્ષમ છે અને 7% થી વધુ વૃદ્ધિ દર સાથે આવ્યું છે.

- 2.સંશોધન અભ્યાસમાં જીએસટીના અમલીકરણની કેટલીક સકારાત્મક અસરો પડી છે. જેમકે કરમાળખું સરળ બન્યું, બજારો વધુ મજબૂત બની, સરકારની આવકમાં રૂપિયા 1.49 લાખ કરોડનો વધારો થયો કરચોરીમાં ઘટાડો થયો વગેરે.
- 3.જીએસટી ના અમલીકરણની કેટલીક નકારાત્મક પણ અસરો પડી છે. જેમ કે કુગાવમાં(WPI) માં 4.1 ટકા નો વધારો, અનુપાલન ખર્ચમાં વધારો MSMe પર નકારાત્મક અસર વગેરે.

સંદર્ભ સૂચિ :-

- 1.the Hindu, 3 January 2024,newspaper
- 2.Knowledge consortium Gujarat, (2020) “જીએસટીના કારણે અર્થતંત્રના કેટલાક ક્ષેત્રો પર પડેલી અસરો”. Volume-41. department of higher education government of Gujarat.
3. WWW.GST.GOV.IN
- 4.centre for monitoring Indian economic (CMIE)
5. <https://registrationarena.com/impact-of-gst-on-the-indian-economy/>
6. [www.gst.nic.in.govt. of India.](http://www.gst.nic.in.govt.of.India)

‘વૃક્ષાલોક’નો આસ્વાદ

ડૉ.નયના એમ.સાગઠિયા

નિબંધના જનક તરીકે સોળમી સદીમાં થઈ ગયેલા ફ્રેંચ લેખક મોન્ટેઈન માને છે, તે પ્રમાણે નિબંધનો અર્થ આપતા લખે છે કે, “ટુંકાણમાં અમુક વિષય અંગે વિચારો રજૂ કરવાનો પ્રયાસ” પાશ્ચાત્ય ધારણા પ્રમાણે નિબંધકારના વ્યક્તિત્વની મુદ્રા અને પ્રાસાદિકતા એમ ઉભયનો સમાવેશ થાય છે. અંગ્રેજી સાહિત્યમાં essay નામે પ્રચલિત લખાણોમાં મુખ્યત્વે બે પ્રકારો જોવા મળે છે. (1) ગંભીર વિદ્વતા પૂર્ણ (2) હળવી, વિનોદી, રસળતી, શિથિલ બંધવાળી રચનાઓ આપણે ત્યાં બીજા પ્રકાર માટે ‘નિબંધિકા’ કે ‘લલિત નિબંધ’ સંજ્ઞા પ્રયોજાય છે.

ઉપરોક્ત બાબતો પરથી એક વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે આપણે જેને ‘નિબંધ’ કે ‘લલિત નિબંધ’ કહીએ છીએ તે સ્વરૂપ મૂળે પશ્ચિમમાંથી ઉતરી આવી, આપણે ત્યાં વિકાસ પામેલું છે. આપણે ત્યાં કાકાસાહેબ, ઉમાશંકર, સુન્દરમ, સુરેશજોશી આદિ નિબંધકારો દ્વારા લલિત નિબંધ સ્વરૂપ વિકાસ પામ્યું છે.

• નિબંધારંભ

મણિલાલ નિબંધના આરંભમાં બે પ્રકારની પ્રયુક્તિઓ અજમાવતા પ્રતીતિ થાય છે. પ્રથમ તો ક્યારેક વૈશ્વિકતાના ભાવ આપણે દ્વારા થાય છે. ‘ચંદ્રની હોડી મને લેવા આવશે’નો આરંભ ‘હું’ થી થાય છે.

“આ વિશાળ સૃષ્ટિની સન્મુખ એકલા એકલા બેસી રહેવાનું મન થાય છે.” તો વળી ‘સંબંધો તો વહેતા જળ જેવા’ નો આરંભ આપણે દ્વારા થાય છે. “કાચ જેવા પારદર્શક અને નિર્મળ સંબંધોની આપણને ઘણી સ્પૃહા હોય છે”. આ ઉપરાંત ક્યારેક ટૂંકા એવા વાક્યથી ક્યારેક વર્ણન થી ક્યારેક લાંબી વાક્યરચનાથી પણ તેમના નિબંધોનો આરંભ થાય છે.

આમ મણિલાલના નિબંધોમાં આરંભની વૈવિધ્યતા ધ્યાન ખેંચે તેવી છે.

• વિષયવસ્તુ

મણિલાલ હ. પટેલના નિબંધો વિષયના વૈવિધ્યથી છલોછલ ભરેલા છે. પ્રકૃતિએ વિષય તરીકે સંગ્રહનો ઘણો મોટો ભાગ રોકે છે. પ્રકૃતિની સાથે ચિંતન, શૈશવ, અતિતરાગ, યાંત્રિકતા, સંબંધો, માનવીય સંવેદન, વૈશ્વિકતા, કૌટુંબિક ભાવ, અંગત વેદના, વતનપ્રેમ, આદિ વિષય તરીકે પ્રવેશ પામે છે.

આમ, વિષયોની વૈવિધ્યતા હોવાથી નિબંધો ભારેખમ તથા બોજીલ બનતા અટક્યાં છે.

• પ્રકૃતિ નિરૂપણ

‘વૃક્ષાલોક’નો પ્રધાન સુર પ્રકૃતિના રાગને ગાવાનો છે, એ વાત સંગ્રહમાંથી પસાર થતાં પ્રતીત થાય છે. સર્જકે પોતાના નિબંધમાં પ્રકૃતિ સાથેનો તેનો અવિનાભાવી સંબંધ દર્શાવતા કહ્યું છે કે, “મારો અને પ્રકૃતિનો સંબંધ નાભીનાળનો સંબંધ છે” તથા આગળના નિબંધમાં લખે છે કે, “પ્રકૃતિ એ મારી નોળવેલ છે” આ વાત પરથી આપણે જાણી શકીએ છીએ કે, સર્જકનું પ્રકૃતિ સાથેનું અદ્વેત તેમના નિબંધોમાં દેખાય છે. પ્રકૃતિએ એક પાત્ર તરીકે નિબંધોમાં આલેખાય છે. ‘ઉઘડવાની વાત’ નિબંધમાં પ્રકૃતિ સજીવારોપણ અલંકાર સાથે આવે છે. “આ તો પારિજાતની ઋતુ છે. ફૂલોમાં નાહીને નિર્મળ થયેલો

તડકો સવારમાં ઘેર-ઘેર ફરીને કુશળ પૂછતો દેખાય છે.”આ ઉપરાંત ‘પોયણે મઢી ચાંદની’, ‘ઘાસ સત્ય જગત મિથ્યા’, ‘વૃક્ષાવતારની વૃત્તિ’, ‘આંગણમાં આંબાનુ ઝાડ છે’, ‘અશોકને કુલ આવ્યા છે’, ‘વૃક્ષો મારા ભેરૂ’, ‘વણઝારી ઋતુઓ’, આદિ નિબંધોમાં પ્રકૃતિ મુક્ત રીતે આવે છે.

• અતિતરાગ

સર્જકના નિબંધોમાં પ્રકૃતિ બાદ વિષય તરીકે અતીત પ્રવેશ પામે છે. વીતી ગયેલા સમયનાં સ્મરણોને યાદ કરી સાંપ્રત કરતાં અતીતમાં જ જીવવાની જિજીવિષા સર્જકના નિબંધોમાં પ્રગટ થતી જોઈ શકાય છે. સર્જક અતિતાનુરાગી છે. સાંપ્રતના સડેલા જીવન કરતાં અતિતના જીવન કરતાં અતિતના સ્મરણોમાં જીવવું તેમણે વધારે પરવડે છે. માટે જ કદાચ નિબંધોમાં તે વારંવાર અતિતમાં સારી પડતાં પ્રતીત થાય છે. ‘નિભાંતિની નજીક’માં પોતાના ઘર તથા ગામને સંભારતા લખે છે કે, “દર વર્ષ તહેવારો આવે છે જે ગામમાં, ઘરમાં, શેરીમાં, ઉછર્યો છું એની યાદ આવ્યા વિના રહેતી નથી.” તો વળી ‘કાળ-વિકરાળ’માં લખે છે “વૃક્ષોથી ભર્યા ભાદર્યા મારા ગામમાંય ઉનાળાની આકરી મુદ્રા એનો પરિચય આપ્યા કરે છે.” તો “વતનમાં હવે તો જાજુ જવાતું નથી બાકી ત્યાંની સાંજ અને રાત્રીનો તો અનુભવ જ જુદો” તથા ‘મારું મન ભરાઈ આવે છે’, ‘ઘર સાંભરી આવે છે’, ‘પોયણે મઢી ચાંદની’ આદિ નિબંધોમાં અતિતાનુભૂતિ થાય છે.

આમ સર્જકના નિબંધોમાં તેનો અતીત પ્રેમ પરાકાષ્ટાએ પહોંચતો જણાય છે.

• વૈશ્વિકતા

સર્જકના નિબંધો Personal Essay ન બનતા દરેક ભાવકના ચિતને સ્પર્શનારા તથા ઝંખૂત કરનારા સાબિત થાય છે. વિષયની બહુવિધતા હોવાથી તથા તે વિષયોમાં સુંદર આલેખન અને ભાવના સાભાર શૈલીના ત્રિવેણી સંગમથી વૈશ્વિકતાના સ્તરે વિસ્તારતા જણાયા છે. તેમની સવેનદના એ પ્રત્યેક સુજ્ઞ ભાવકની સંવેદના સાથે જોડાય છે, અને ભાવકનું તથા સર્જકનું એકાત્મ સંધાય છે અને આના કારણે જ સર્જકના નિબંધોએ વૈશ્વિકતાને આલેખવામાં સફળ પુરવાર થાય છે.

“વિશાળે જગ વિસ્તરે નથી એક જ માનવી,

પશુ છે, પંખી છે, પુષ્પો છે, વનોની છે વનસપતી”

તથા વસુધૈય કુટુંબકમની ભાવના પણ પડઘાય છે. એટલે કે, સર્જકની અંગત લાગણી ‘સ્વ’થી વિકાસ પામી ‘સર્વ’ સુધી વિસ્તરે છે

• ઘરનું સ્મરણ

‘પૃથ્વીનો છેડો ઘર’ કહેવાયું છે સર્જકને અતીત જેટલું પ્રિય છે તેટલું જ અતીતમાં ઊભું રહેલું તેમનું ઘર પ્રિય છે. શૈશવને સ્મરણો સાંભરતા પોતાના પ્રિય ઘર સુધી અવાર-નવાર નિબંધોમાં જઈ આવે છે. વર્ષો પછી પણ ઘર સાથેનો તેમનો સંબંધ અભેદ તથા અવિચ્છિન્ન રહ્યો છે. ઘર વિશેના તેમના કેટલાક સ્મરણો જોઈએ તો, “મારા વતન, ઘર સામેના કોથળીયા ડુંગર ઉપર એક પગે એકલું ઊભું છે એક કોઠીનું ઝાંખું ઝાંખું ઝાડ” (મારું મન ભરાય આવે છે)માંથી “દર વર્ષે તહેવારો આવે છે અને જે ઘર-શેરીમાં ઉછર્યો છું એની યાદ આવ્યા વિના રહેતી નથી. (નિભાંતિની નજીક)માંથી ઉપરાંત ઘણા નિબંધોમાં ઘર પાત્ર બની આપણી સંમુખ આવે છે આ તકે પ્રવીણ દરજીના ઘર તથા સુરેશ જોષીના ‘જનાન્તિકે’ સંગ્રહમાંના ‘નાનું ઘર’ નિબંધોનું સ્મૃતી થયા વિના રહેતી નથી.

•વતન પ્રેમ

પોતાના વતનની અનહદ પ્રેમ કરનારા સર્જક તેમના વતનને નિબંધોમાં અચૂક આલેખે છે. નિબંધ લખતી વેળાએ વતન પ્રેમ શબ્દ રૂપે પૃષ્ઠો પર અંકિત થઈ જાય છે.” પણ આજે સાંભર્યું છે તે ઘર વતન-ઘર નથી”. (ઘર સાંભરી આવે છે) માંથી “વતનમ ઝાઝું જવાતું નથી બાકી ત્યાની સાંજ અને રાત્રીનો તો અનુભવ જ જુદો” (સંવાદના દિવસો ક્યાં છે) માંથી “મારામાં ગામ હજી અકબંધ છે” (પોયણે મઢી ચાંદની) માંથી “વારે -વારે વતનની દિશામાં ભાગી છૂટવાનું મન થાય છે.મહિસાગરનો શિશુકાલીન સાદ હજી સંભળાય છે.”(ચંદ્ર ની હોડી મને લેવા આવશે)માંથી.ઉપરોક્ત કથનોને તપાસતા એકવાત ઉડીને આંખે વળગે તેવી છે કે, વતનપ્રેમની મમતા હુંફ સર્જકના હૃદયમાં તથા નિબંધોમાં અકબંધ રહેલી પ્રતીત થાય છે.

•વ્યંગ-કટાક્ષ

સર્જકે નિબંધોમાં આધુનિક મનુષ્યની પ્રકૃતિ તથા માનવિથી વિમુખ થતી પરિસ્થિતિ પર વ્યંગ-કટાક્ષ કરતાં પ્રતીતિ થાય છે. સ્વાર્થ સભર સબંધો પ્રકૃતિ પ્રત્યેની વિમુખતા,શિક્ષણ પરત્વે આજની અવદશા, યાંત્રિકતા થકી ભૂલાતી માનવીય સંવેદના, ઋતુઓ પ્રત્યે અસભાનતા આદી બાબતો વગેરે નિરૂપી મનુષ્યની નિષ્ઠિયતા તરફ અંગુલી નિર્દેશ કરી કટાક્ષ કર્યો છે. “દૈયડને રોજ-રોજ જોવા છતાં નહી ઓળખાતી નવી યુવા પેઢીની ઇન્દ્રિય બધિરતાને માટે ક્યાં શબ્દો પ્રોયોજવાના?” ‘વૃક્ષો નહી મારો જીવ કપાય છે’ આ નિબંધમાં આજ ની પેઢી જે પક્ષીઓની જાતને પણ ઓળખતા નથી એ બાબત પર લેખકે કટાક્ષ કર્યો છે.આજના આ યુગમાં માતા-પિતા પોતાના પુત્રોના કામો કરી આપી તેમની પાંખોને ઊગતા પેહલા જ જાણે કાપી નાખે છે‘દૂર મોકલતી બા’ નિબંધમાં આ વાત પર વ્યંગ કરે છે.દિવાળી હજી આવી જ ક્યાં છે? નિબંધમાં ભ્રષ્ટ લોકો સામે વ્યંગ કરતાં લખે છે “સડી ગયેલો સાંપ્રત કશી આશા-એશ જગવતો નથી. દેશની તિજોરી તળિયા ઝાટક કરી નાખનારાઓએ બધા જ ક્ષેત્રોને ભ્રષ્ટ કરી મેલ્યું છે, તંત્રો અને વ્યવસ્થામાં બધુ કોહવાય ગયું છે”

•ચિંતન

વ્યંગ કટાક્ષની સાથે નિબંધોમાં ચિંતનને પણ પ્રાધાન્યતા અર્પી છે, જે તેમના નિબંધોનો સ્થાયી ભાવ છે. તેમનું ચિંતન કોઈ એક વિષયને વાચા આપતું નથી પરંતુ, અનેક વિષયોની સાથે પ્રગટ થાય છે જેમ કે માણસ વિષેનું, સમાજ વિષેનું, શિક્ષણ વિષયનું, પ્રણય,સ્વભાવ,સબંધ,મિત્રતા,પ્રકૃતિ,સંસ્કૃતિ, ઈશ્વર, રાજકારણાદીનું ચિંતન પ્રગટ થાય છે.

•યાંત્રિકતા

ઔદ્યોગિક ક્રાંતિના પરિણામ આપણે ત્યાં પણ પ્રગટ થયેલી યાંત્રિકતા એ માનવ-માનવ વચ્ચેની સંવાદિતાને જાણે વિસંવાદિતામાં પલટાવી નાખી છે.યંત્ર યુગીન સંસ્કૃતિના માણસે માનવિયતાને જાણે ગળે ટૂંપો દઈ દિધો છે. યાંત્રિકતાએ માનવીનો પ્રકૃતિ સાથેનો પ્રેમ પણ વિચ્છેદ કરી નાખ્યો છે. આ બધીજ બાબતો નિબંધોમાં પડઘાય છે.‘પ્રગતિએ પ્રકૃતિના ગળે પગ દઈ દીધો છે.’તે નિબંધ યાંત્રિકતાની વિસંવાદિતાનું શ્રેષ્ઠ ઉદાહરણ પૂરું પાડે છે.‘માયાનગરી’સંવાદના દિવસો જ ક્યાં છે?’વગેરેમાં યાંત્રિકતા થકી મનુષ્યજીવનનું આલેખન થયું છે.

•નિબંધોમાં પદ્ય વિનિયોગ

નિબંધોમાં ગદ્યને જે પ્રકારે ખપમાં લીધું છે તે જ પ્રકારે પોતાને વાતને વધારે ઉપસાવવા તથા થોડા જ શબ્દોમાં સ્પષ્ટ કરી બતાવવા માટે પદ્યનો પણ વિનિયોગ યથા સ્થાને કર્યો છે.

“ખાલી ખભે ખેપ ખેડીશું ખાસી”,

“વજન કરે તે હારે મનવા ભજન કરે તે જીતે!”

“નિજને ભાર દબાયા ડુંગર,પવન બધે ફરફરતા”,

“કોક સમયના પરવાળામાં,કુલો બેઠા ગરમાળામાં”

પોતાની અભિવ્યક્તિને ચોટદાર બનાવવા તથા ધારી અસર નીપજાવવા માટે નિબંધકારે કવિતાને ખપમાં લીધી છે.

•ભાષાશૈલી

સર્જકની ભાષાનું પોત ગદ્ય-પદ્યમાં સુંદર રીતે પ્રગટે છે.કાવ્યતત્ત્વને નામે કવિતાવેડા ન થઈ જાય તેની તકેદારી પણ રાખે છે.માન્યભાષા, બોલી, સંસ્કૃત શબ્દો, તદભવ, તત્સમ,હિન્દી, અંગ્રેજી, દેશી શબ્દોનો યોગ્ય સ્થળકાળે વિનિયોગ કરી એક ભાવ સ્થિતિ ભાવકના હૃદય પર કાયમ કરવામાં તેઓ સફળ થયા છે. પરિવેશ પ્રમાણે ભાષા તથા શૈલીનું નિરૂપણ એકેક નિબંધને જીવંત રાખે છે. નિબંધને રજૂ કરવાની શૈલી ભિન્ન-ભિન્ન હોવાથી સ્પર્શી જાય છે. એ એટલી તો હળવી છે કે જાણે નિબંધકાર ભાવકની-વાચકની આંગળી પકડી જે તે સ્થળ બતાવવા લઈ જતાં જણાય છે. ભાષાની મુગ્ધતા તથા શૈલીની સુંદરતાએ નિબંધોને તાજગીસભર બનાવ્યા છે.

•વર્ણનો

નિબંધોમાં આલેખાયેલા વર્ણનો જીવંત છે. પ્રાકૃતિક વર્ણનો, ગામ-ઘરના વર્ણનો,વ્યક્તિના વર્ણનો સુંદર રીતે પ્રાયોજાયા છે. વર્ણનો થકી ક્યારેક સમગ્ર પરિવેશ ગ્રામીણ કે પ્રાકૃતિક સ્વરૂપ ધારણ કરે છે. “સંવાદના દિવસો ક્યાં છે? ”પોતાના ગામની સાંજનું વર્ણન આ પ્રમાણે આપે છે.”સુર્ય ડુંગરની પાછળ ચાલ્યો જાય અને સીમનો ચહેરો બદલવા માંડે વાઢી લીધેલા ખેતરોમાંથી સન્નાટો બેઠો થાય,હજી ઉભેલા ખડધાન વધારે રહસ્યમય લાગવા માંડે.” આમ, વૃક્ષાલોકરૂપી મયુર પર કલગીરૂપી વર્ણનો સંગ્રહની શોભામાં અભિવૃદ્ધિ કરનારા સાબિત થાય છે.

•શબ્દચિત્રો

ભાષાના હાથવગા સુંદર માધ્યમ દ્વારા કોઈપણ સ્થળ વિશેષનું શબ્દચિત્ર ભાવકની આંખ સામે ઊભું કરી બતાવે છે. આ પ્રકારના શબ્દચિત્ર ભાવકના માનસપટ પર એક અવિસ્મરણીય છાપ છોડી જાય છે.નિબંધકાર ભાદરવાનું વર્ણન આલેખે છે અને વાતાવરણ જીવંત બને છે. “ભાદરવો પારિજાતના ફુલોની ધાબડી લઈને મારા ઘર નગરના દ્વારે આવી ઊભો છે.વ્રતવતી કન્યાની આંખો જેવું સવારનું અજવાળું મારી ચારે બાજુ ઝલમલ ઝલમલ થયા કરે છે” આ રીતે નખશિખ સુંદર શબ્દચિત્રો આલેખાયા છે.

•વિષયસંક્રાંતિ

નિબંધકાર જે વિષયમાં આપણને ક્યારે એક વિષય પરથી બીજા વિષયમાં ગરકાવ કરવી મૂકે તેનો આપણને ભાગ્યે જ ખ્યાલ આવે છે. આ પ્રમાણે સર્જક પાસે એક વિષય પરથી બીજા વિષય પર ભાવકનું ધ્યાનભંગ થયા વિના લઈ જવાની કળા વિરલ છે.

•સંદર્ભ

સર્જક પોતાની વાતને ભાવકના મનમાં સ્પષ્ટ કરવા કેટલા જાણીતા તથા કેટલા દુર્લભ સંદર્ભો પણ નિરૂપે છે.

→ ઐતિહાસિક સંદર્ભો : લેલીન, હિટલર ,1947

→ પૌરાણિક સંદર્ભો : સીતાજી, મીરાં, કુંભકર્ણ, દુર્વાસા,

→ વ્યક્તિવિશેષ : ઉમાશંકર જોશી, કલાપી , કાકાસાહેબ કાલેલકર , મેઘાણી ,

→ કૃતિ વિશેષ ; મહાભારત, રામાયણ, સરસ્વતીચંદ્ર, માનવીનીભવાઈ, શાકુંતલ

ઉપમાં અલંકાર, ઉત્પ્રેક્ષા અલંકાર, સજીવારોપણ અલંકારને ખપમાં લીધા છે.

→ ‘સોનાની સળી જેવું તૃણ’

→ ‘વ્રતવતી કન્યાની આંખો જેવું અજવાળું’

→ ‘ગાભા જેવો કાગડો’

→ ‘સીમ પાછી એના વસ્ત્રો પહેરીલે’

સર્જકના ભૌગોલિકતા વર્ણનો ધ્યાન ખેંચે છે. વાચકને જાણી અજાણી ભૂમીથી પરિચિત કરાવવાનો એક સફળ ઉપક્રમ હાથ ધર્યો હોય તેવું પણ લાગે છે.

સર્જકના નિબંધોમાં આપણને ભિન્ન શીર્ષક પ્રતીત થાય છે. મોટા ભાગના શિર્ષકો વિષયની ધરીને અંત સુધી જકડી રાખે છે. તો વળી ‘વૃક્ષાલોક’ શીર્ષક પણ ઔચિત્ય સભર છે. કારણકે , નિબંધ કોઈ પણ હોય તેના વિષયમાં પકૃતિ, વૃક્ષ, છોડ, પુષ્પાદિ સાલ નું વૃક્ષ, અશોકનું વૃક્ષ આસોપાલવ, લીમડો, કેશુડો ગુલમોહર, ક્યાંક ને ક્યાંક અવશ્ય દેખાય છે. વૃક્ષોની સહોપ સ્થિતિ આવી જતી હોવાથી શીર્ષકની ઔચિત્યતા જળવાઈ રહે છે.

•મર્યાદા

સર્જક ક્યારેક વિષયને ન્યાય આપી શક્યા નથી વિષય જ્યારે ગતી પકડે છે ત્યાંજ નિબંધ પૂરો થઈ જાય છે ‘સંવાદના દિવસો ‘ તેનો નમૂનો છે

મોટા ભાગના શબ્દો પાછળના નિબંધોમાં પુનરાવર્તન પામતા હોવાથી પુનરાવર્તન દોષ પણ રહે છે. દા.ત ‘ઘર એ મારી નોળવેલ છે.’ ‘પ્રકૃતિ એ તો મારી નોળવેલ છે.’ ‘કાગડો જાણે ગાભો થઈ ગયો.’

સંદર્ભ:-

૧. ‘વૃક્ષાલોક’- મણિલાલ હ. પટેલ

महाभारत में धन का महत्त्व

धीरज बारूपर

पीएच.डी छात्र

कच्छ विश्वविद्यालय भुज |

गरीबी दुनिया की ज्यादातर समस्याओं का मूल है। गरीबी के कारण ही समाज में आपराधिक प्रवृत्तियों का प्रमाण बढ़ता है। चोरी, लूट, हत्या, आर्थिक दगाबाज़ी जैसे दूषण लोगों को हैरान-परेशान करते हैं। गरीब व्यक्ति अपने परिवार का ठीक तरीके से पालन-पोषण नहीं कर पाती है। बगैर पैसे के सामान्य बीमारियों के कारण अनगिनत लोग मारे जाते हैं। कितने ही लोगों को रहने के लिए घर, पीने का स्वच्छ पानी, अच्छी शिक्षा व. गरीबी के कारण नहीं मिल पाती।

वर्ल्डबैंक की एक रिपोर्ट के मुताबिक, दुनिया के लगभग सत्तर करोड़ लोग अत्यंत गरीबी में अपना जीवन बिताते हैं।[1] हजारों छात्र पैसे के अभाव में पढ़ाई आधी छोड़ देते हैं। पैसे के बिना किसान अच्छी फसल पैदा नहीं कर पाता। व्यापारी अपना व्यापार बढ़ा नहीं पाता। शादी-ब्याह जैसे काम, खासकर महिलाओं के, काफी तकलीफ़ झेलने के बाद हो पाते हैं। रोजमर्रा की लगभग तमाम चीजों के लिए पैसा चाहिए। धन के बिना जीना असंभव है। किसी जानी व्यक्ति ने कहा है, 'धन छठवाँ महाभूत है'। शरीर पंचमहाभूत से बनता है, लेकिन वह छठवे महाभूतरूपी पैसे के बिना टिक नहीं पाता। कितनी ही जगहों पर गरीबी के कारण लोग अपनी संतानों को बेच देते हैं!!

कुछ शास्त्र जितना जितना महत्त्व त्याग को देते हैं, उतना ही महत्त्व मेहनत-ईमानदारी से कमाए गए धन को भी देते हैं।

महर्षि वेदव्यास ने महाभारत में कई जगहों पर धन की अत्यावश्यकता पर जोर दिया है। यहाँ युधिष्ठिर के मुख से कहे गए कुछ श्लोकों में हर श्लोक में धन की महत्ता प्रकट होती है।

अस्वतो हि निवर्तन्ते जातयः सुहदत्विजः।

अपुष्पादफलावृक्षाद्यथा तात पतत्रिणः॥ ५-७०-२०

(हैं तात! धनहीन से जातिजन, मित्र, ऋषि इस तरह से मुँह मोड़ लेते हैं, जैसे बगैर फल-फूल वाले वृक्ष से पक्षी अपना मुँह मोड़ लेते हैं।)[२]

एतच्च मरणं तात यदस्मात्पतितादिव ।

जातयो विनिवर्तन्ते प्रेतसत्त्वादिवासवः ॥ ५-७०-२१

(हैं तात! जैसे पतित मनुष्य से लोग दूर भागते हैं और जैसे मृत शरीर से प्राण निकल जाते हैं, वैसे ही सगे-संबंधी मुझसे मुँह फेर लेते हैं, वह मुझे मृत्यु के समान लगता है।)[3]

इन दो श्लोकों में व्यास यह उल्लेख करते हैं कि हमारे करीबी सगे जन कितने स्वार्थी होते हैं। पैसा न होने के कारण मित्र-परिवार व्यक्ति को छोड़ देते हैं। ऋषि-तपस्वी और जीवनयापन के लिए धनवान के आश्रय में रहने वाले लोग भी उसका त्याग कर देते हैं। गरीबी में किसी का क्या लाभ होगा!

नातः पापीयसीं कांचिदवस्थां शम्बरोऽब्रवीत्।

यत्र नैवाद्य न प्रातर्भोजनं प्रतिदृश्यते॥ ५-७०-२२

(जहाँ आज का तथा कल सुबह का भोजन न मिलता हो ऐसी अवस्था-दरिद्रता से दुःखप्रद और क्या होगा-यह शंबर का विधान है।)[४]

यहाँ व्यास अंतिम स्तर की गरीबी का वर्णन करते हैं। जहाँ रोज का खाना भी न मिलता हो, जो की शरीर के लिए आखिरी जरूरत है, इससे बड़ा दुःख और क्या होगा!

धनमाहुः परं धर्मं धने सर्वं प्रतिष्ठितम्।

जीवन्ति धनिनो लोके मृता ये त्वधना नराः॥ ५-७०-२३

(धन को लोग परम धर्म कहते हैं, क्योंकि धन ही सबका आधार है। इस जगत में धनवान ही जिंदगी जीते हैं। जो निर्धन हैं वह तो मुर्दा हैं।)[५]

इन पंक्तिओं में व्यास धन को ही 'धर्म' की संज्ञा दे देते हैं!! जैसे धर्म संसार को धारण करता है, वैसे ही धन भी संसार को धारण करता है, अथवा ऐसा कह सकते हैं की धनवान ही जगत को धारण करता है। गरीबी मौत का दूसरा नाम है।

ये धनादपकर्षन्ति नरं स्वबलमाश्रिताः।

ते धर्ममर्थं कामं च प्रमथन्ति नरं च तम्॥ ५-७०-२४

(जो लोग बलपूर्वक मनुष्य को निर्धन बनाते हैं वह धर्म, अर्थ और काम के साथ उस मनुष्य का भी नाश कर देते हैं।)[६]

इस श्लोक में व्यास कहते हैं कि, कोई बल से किसी का धन छिन लेता है या मिटा देता है तो वह उसके पुरुषार्थों के साथ उस व्यक्ति का भी नाश कर देता है।

एतामवस्थां प्राप्यैके मरणं वव्रिरे जनाः।

ग्रामायैके वनायके नाशायैके प्रवव्रजुः॥ ५-७०-२५

(ऐसी निर्धनता में कितने ही लोग मृत्यु को अच्छा मानते हैं। कुछ कुग्राम में रहने चले जाते हैं, कुछ वन में चले जाते हैं, तो कुछ आत्मघात करते हैं।)[७]

पैसे के बिना लोग आत्महत्या कर लेते हैं। ब्याजखोर-मांगनेवालों से परेशान होकर लोग घरबार छोड़कर दूसरे शहर-देश में रहने चले जाते हैं।

उन्मादमेके पुष्यन्ति यान्त्यन्ये दविषतां वशम्।

दास्यमेके निगच्छन्ति परेषामर्थहेतुना॥ ५-७०-२६

(कुछ पागल हो जाते हैं, तो कुछ दुश्मनों के हवाले हो जाते हैं। धनहीनता में कुछ दूसरों की गुलामी भी करने लगते हैं।)[८]

गरीबी का दंश न झेल पाने के कारण बहुत से लोग मानसिक संतुलन खो बैठते हैं। जिनसे कभी बात भी न की हो ऐसे लोगों के सामने हाथ फैलाना पड़ता है! यहाँ पर शेक्सपियर के नाटक 'मर्चेंट ऑफ वेनिस' का एक प्रसंग उल्लेखनीय है : एंटोनियो नाम का एक व्यापारी अपने दोस्त की मदद करने के लिए ऐसे सूदखोर (शाईलोक) के पास जाता है, जिससे उसे पूरी तरह से नफरत है। शाईलोक पैसों के बदले में एंटोनियो के शरीर से मांस काटने की शर्त रखता है!

आपदेवास्य मरणात्पुरुषस्य गरीयसी।

श्रियो विनाशस्तद्वयस्य निमित्तं धर्मकामयोः॥ ५-७०-२७

(धन-संपत्ति का नाश इन्सान के लिए बड़ी समस्या है। वह मृत्यु से भी बढ़कर है, क्योंकि धर्म और काम का निमित्त धन है।)[९]

यहाँ व्यास बताते हैं कि, धन से ही मनुष्य व्यवहार चला सकता है। पैसे से ही धर्मकार्य हो सकते हैं। बगैर पैसे के सुख-सुविधा के एक भी संसाधन प्राप्त नहीं हो सकते। गहनें, उत्तम वस्त्र, घूमने-फिरने के साधन, स्वादिष्ट भोजन जैसी तमाम चीजें गरीब को नहीं मिलती हैं।

आगे उद्योगपर्व में कुंती भी युद्ध से पहले जब पांडवों को संदेश देती है तो विदुरा और संजय की कहानी बताकर धन के बारे में इसी तरह की बातें कहती है :

पतिपुत्रवधादेतत्परमं दुःखमब्रवीत्।

दारिद्र्यमिति यत्प्रोक्तं पर्यायमरणं हि तत्॥ ५-१३२-१३

(दरिद्रता का दुःख मौत से भी बदतर है। इतना ही नहीं, पति और पुत्र के वध से भी ज्यादा पीड़ादायक है ऐसा कहा जाता है। गरीबी मरण का पर्याय है।)[१०]

यहाँ व्यास फिर से इस बात को दोहराते हैं कि, गरीबी मौत से ज्यादा दुःख देती है। आम तौर पर लोगों को अपने परिवार के लोग अन्य वस्तुओं से ज्यादा प्यारे होते हैं, लेकिन व्यास कहते हैं कि, कोई हमारे पति या पुत्र की हत्या कर दे तो उसका उतना दुःख नहीं होता, जितना की धनहीनता से होता है!!

दासकर्मकरान्भृत्यानाचार्यत्विक्पुरोहितान्।

अवृत्त्यास्मान्प्रजहतो दृष्ट्वा किं जीवितेन ते।। ५-१३२-१७

(दासजन, कर्मकार, नौकर-चाकर, आचार्य, ऋत्विक्-पुरोहित व. सब आजीविका के अभाव में हमको छोड़कर चले जाएंगे तो तुम्हारे जिंदा रहने से क्या लाभ होगा?)[११]

जैसा पहले कहा, यहाँ भी व्यास इस बात की ओर इंगित करते हैं कि, नौकर-दास, आचार्य सब चले जाएंगे अगर संपत्ति नहीं होगी तो। आगे कुंती (विदुरा) कहती है कि, जब हम धनवान थे तब मूल्यवान अलंकार, सुंदर वस्त्र धारण करते थे, हमने कभी याचक को 'नहीं है' ऐसा नहीं कहा! लेकिन अब हम वह सारी क्रियाएं नहीं कर पाते हैं। ऐसी हालत में जीने का क्या मतलब है?

और कहती है :

वयमाश्रयणीयाः स्म नाश्रितारः परस्य च।

सान्यानाश्रित्य जीवन्ती परित्यक्ष्यामि जीवितम्।। ५-१३२-२०

(हम सभी को आश्रय देते हैं, हमने कभी किसी का आश्रय नहीं किया। अब अगर दूसरे के सहारे जीना पड़ेगा तो है पुत्र! मैं जीवन त्याग दूँगी।)[१२]

जो पहले धनवान हो और बाद में गरीब हो जाए उसकी अवस्था और दयनीय हो जाती है। जिनको आज तक जो मांगा वो दिया हो, उनसे अचानक कुछ लेना पड़ जाए तो वो चीज मौत से ज्यादा भयानक हो जाती है।

धनहीनता के बारे में ऐसी कुछ बातें हमें कवि शूद्रक के 'मृच्छकटिकम्' में भी देखने को मिलती हैं :

सुखात्तु यो याति नरो दरिद्रतां धृतः शरीरेण मृतः स जीवति ।। १-१०

(जो मनुष्य सुख में से दरिद्रता में आता है वह शरीर होते हुए भी मरा हुआ है।)[१३]

शून्यमपुत्रस्य गृहं चिरशून्यं नास्ति यस्य सन्मित्रम्।

मूर्खस्य दिशः शून्याः सर्वे शून्यं दरिद्रस्य॥ १-८

(जिसको संतान न हो उसका घर खाली होता है। जिसके पास अच्छा मित्र नहीं उसका (घर) ज्यादा समय खाली रहता है। मूर्ख के लिए दिशाएँ शून्य होती हैं। लेकिन दरिद्र का सब कुछ खाली होता है।)[१४]

जिस घर में कोई संतान न हो वहाँ दंपती अकेले रहते हैं। कभी-कबार कोई मित्र-साथी उनको मिलने आ जाते हैं। किसी से गहरी दोस्ती न हो तो ज्यादातर समय अकेलेपन में बीतता है। कमअक्ल आदमी खुद क्या कर रहा है, उसका उसे कुछ बोध नहीं होता। उसके लिए कहीं भी आना-जाना अर्थहीन है। वह किसी भी दिशा में जाए, कुछ फर्क नहीं पड़ता। अपनी मूर्खता के कारण वह कोई भी जनोपयोगी कार्य नहीं कर सकता। शूद्रक कहते हैं कि, दरिद्रता तो इन सबसे भी भयंकर है।

आगे कहते हैं,

दारिद्र्यान्मरणाद्वा मरणं मम रोचते न दारिद्र्यम्।

अल्पक्लेशं मरणं दारिद्र्यमनन्तकं दुःखम्॥ १-११

(दरिद्रता या मृत्यु में से मुझे मृत्यु अच्छी लगती है। मरण कम क्लेश देता है, लेकिन दरिद्रता अनन्त दुःख देती है।)[१५]

तो, धन का महत्त्व पहचान कर निष्ठापूर्वक मेहनत कर के ईमानदारी से पैसा कमाना चाहिए। लोभ-लालच और आलस्य का त्याग कर के धन पाने के प्रयत्न करने चाहिए। राजा धृतराष्ट्र, कि जिन्होंने लंबे समय तक हस्तिनापुर का राज्य भोगा, को अपने पुत्रों की याद में दान करने की इच्छा होती है तो उनको भी पांडवों से धन की याचना करनी पड़ती है! इसलिए समजदार इन्सान पैसों की कीमत काम न आंके, खासकर आज के समय में, जहाँ कुछ लोगों के लिए पैसा ही सब कुछ होता है।

भर्तृहरि ने अपने 'नीतिशतक' में धन के बारे में कहा है कि,

दानं भोगो नाशस्तिप्रो गतयो भवन्ति वित्तस्य।

यो न ददाति न भुङ्क्ते तस्य तृतीया गतिर्भवति॥ ४३

(धन-संपत्ति की तीन तरह की गति होती है : दान, भोग और नाश। जो दान नहीं देता, जो भोगता नहीं, उसके धन की तीसरी दशा होती है, अर्थात् उस धन का विनाश होता है।)[१६]

ईमानदारी से अर्जित धन का अपने सुख और दूसरे के भले के लिए उपयोग करना चाहिए।

संदर्भ सूची :-

- १.वर्ल्डबैंक रिपोर्ट
- २.महाभारत-उद्योगपर्व (५-७०-२०), पेज नं. ४२०
- ३.महाभारत-उद्योगपर्व (५-७०-२१), पेज नं. ४२०
- ४.महाभारत-उद्योगपर्व (५-७०-२२), पेज नं. ४२०
- ५.महाभारत-उद्योगपर्व (५-७०-२३), पेज नं. ४२०
- ६.महाभारत-उद्योगपर्व (५-७०-२४), पेज नं. ४२०
- ७.महाभारत-उद्योगपर्व (५-७०-२५), पेज नं. ४२०
- ८.महाभारत-उद्योगपर्व (५-७०-२६), पेज नं. ४२१
- ९.महाभारत-उद्योगपर्व (५-७०-२७), पेज नं. ४२१
- १०.महाभारत-उद्योगपर्व (५-१३२-१३), पेज नं. २१६
- ११.महाभारत-उद्योगपर्व (५-१३२-१७), पेज नं. २१७
- १२.महाभारत-उद्योगपर्व (५-१३२-२०), पेज नं. २१८
१३. 'मृच्छकटिकम्', १-१०, पेज नं. ११८
१४. 'मृच्छकटिकम्', १-८, पेज नं. ११२
१५. 'मृच्छकटिकम्', १-११, पेज नं. ११८
१६. नीतिशतक-भर्तृहरि, श्लोक-४३, पेज नं. ६

संदर्भ ग्रंथ सूची :-

- १.महाभारत-गुजराती अनुवाद, ग्रंथ-६, सं. दिनकर जोषी, प्रवीण प्रकाशन-राजकोट
- २.महाभारत-गुजराती अनुवाद, ग्रंथ-७, सं. दिनकर जोषी, प्रवीण प्रकाशन-राजकोट
- ३.शूद्रक रचित 'मृच्छकटिकम्', गुजराती अनुवाद, सं. स्रग्धरा नान्दी, सरस्वती पुस्तक भंडार-अमदावाद
- ४.वेनिस का सौदागर-शेक्सपियर, हिन्दी अनु. रांगेय राघव, राजपाल एण्ड सन्ज-दिल्ली
- ५.<https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/overview>
- ६.https://sanskritdocuments.org/doc_z_misc_major_works/niiti.pdf

શૈક્ષણિક પ્રવાહ અને માતાપિતાની વાર્ષિક આવકના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના
આત્મહત્યાના વલણનો મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ

Dr Rashmi C Trivedi
Assistant Professor
M.N. College, Visnagar.

Abstract:

मौत से क्या डर मिनटोंका खेल है, आफत तो ज़िन्दगी है जो बरसो चला करती है। જીવનના દરેક સમયે ઘણી મુશ્કેલી આવતી હોય છે. વિદ્યાર્થી જીવનકાળ દરમ્યાન ખુબ વિકાર પરિસ્થિતિઓ સામે લડવું પડતું હોય છે. અને ઘણા વિદ્યાર્થીઓ આ પરિસ્થિતિ સામે લડવા સક્ષમ હોતા નથી અને પોતાનું જીવન ટૂંકાવી દેતા હોય છે. પ્રસ્તુત સંશોધનનો મુખ્ય હેતુ શૈક્ષણિક પ્રવાહ અને માતાપિતાની વાર્ષિક આવકના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યાના વલણનો મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ કરવાનો છે. તેમજ સંશોધનના હેતુને ધ્યનમાં રાખીને સ્વતંત્ર પરીવર્ત્ય તરીકે શૈક્ષણિક પ્રવાહ (વિનયન અને વિજ્ઞાન) અને માતાપિતાની વાર્ષિક આવકમાં (૫૦૦૦૦થી ઓછી અને ૫૦૦૦૦થી વધુ)નો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આધારિત પરીવર્ત્ય તરીકે આત્મહત્યા વલણનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. ત્યાર બાદ સમષ્ટિ તરીકે મહેસાણા જીલ્લાના વિદ્યાર્થીઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. નિદર્શ તરીકે કુલ ૮૦ વિદ્યાર્થીઓની સદા યાદચ્છ નિદર્શનની લોટરી પદ્ધતિ દ્વારા પસંદગી કરવામાં આવી છે. સંશોધન સાધન તરીકે વ્યક્તિગત માહિતી પત્રક અને અને ડૉ. દિલીપ ભટ્ટ અને ડૉ.રસિક મેઘનાથી દ્વારા રચિત આત્મહત્યા વલણ તુલા લેવામાં આવી છે. આંકડાશાસ્ત્રીય પ્રયુક્તિ તરીકે F- ટેસ્ટ' નો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. શૈક્ષણિક પ્રવાહ અને માતાપિતાની વાર્ષિક આવકના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યાના વલણમાં કોઈ તફાવત જોવા મળતો નથી.

Keywords : આત્મહત્યા, શૈક્ષણિક પ્રવાહ

પ્રસ્તાવના :

આત્મહત્યા એ એક પ્રકારની માનસિક બિમારી છે. આત્મહત્યા (આપઘાત)એ માનવજીવનની એક અતિકરુણ ઘટના છે. સંપૂર્ણ રીતે તંદુરસ્ત વ્યક્તિ એકાએક ગાડીના પાટા ઉપર સૂઈ જાય, નદીના પ્રવાહમાં ઝંપલાવે, ફૂવામાં પડે કે ઝેરી દવા લઈને કે ગળે ફાંસો ખાય, 'વીજળીનો કરંટ લઈને જીવનનો અંત આણે છે. માનવીને મંગેલ અતિમૂલ્યવાન અને પવિત્ર જીવનનો આ રીતે કરુણ અંત નાવી જાય તે મરનાર વ્યક્તિ, કુટુંબ અને સમાજ માટે એક મોટી દુર્ઘટના છે. આઈજનેકે (૧૯૭૨) લખ્યું છે કે, પાંચ હજાર આત્મહત્યાના કેસના અભ્યાસના ફળ સ્વરૂપે એ સ્પષ્ટ થાય છે કે, આ પાંચ હજારમાં ૫૦% વિષાદ (Depressive) અને ૩૩% મનોરોગી (Neyrotics) હતા અને ૧૭% આત્મહત્યા કરનારા લોકોમાં સ્કીઝોફ્રિનિક, ખિન્નતાવાળા હતા. ૧૦મી

સપ્ટેમ્બરે વિશ્વ આત્મહત્યા નિવારણ દિન તરીકે ઉજવાય છે. ત્યારે આત્મહત્યા કરવા પાછળ ડિપ્રેશન એ મહત્વનું જવાબદાર કારણ મનાય છે. વેલ્ડ હેલ્થ ઓર્ગેનાઇઝેશનના (W.H.O.) નામને જે રીતે ડિપ્રેશનનું પ્રમાણ વધી રહ્યું છે તે જોતાં માં ડિપ્રેશન એ વિશ્વમાં બીજા નંબરનો રોગ હશે. આત્મહત્યા એક ગંભીર માનસિક અને સામાજિક સમસ્યા છે અને તેને નિવારી શકાય તેમ છે, તેથી મનોવૈજ્ઞાનિકો અને સમાજશાસ્ત્રીઓએ આત્મહત્યાનો અભ્યાસ કરવામાં રસ દાખવ્યો છે અને આત્મહત્યાની ઘટનાનું વિશ્લેષણ કરવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.

૨. આત્મહત્યા એટલે શું ?

આત્મહત્યા (આપઘાત) ને અંગ્રેજીમાં suicide કહેવામાં આવે છે. આ શબ્દ લેટિન ભાષાના શબ્દોથી બનેલ છે જેમાં Suj અને cide એ બે શબ્દો છે. જેમાં Sui નો અર્થ પોતાની જાત એવો થાય છે અને cideનો અર્થ મારી નાંખવું એવો થાય છે. આમ શબ્દાર્થ પ્રમાણે "આત્મહત્યા એટલે પોતાની જાતને મારી નાંખવી." વ્યક્તિ પોતે જ પોતાની જાતને કોઈપણ રીતે પૂર્ણ કરી નાંખે અથવા મારી નાંખે તેને આત્મહત્યા કે આપઘાત કહેવામાં આવે છે. આઈઝેક અને તેના સાથીઓ (૧૯૭૨)ના મત પ્રમાણે અત્યારની ઘટનામાં આત્મહત્યા કરનાર અને તેનો શિકાર બનનાર વ્યક્તિ પોતે જ હોય છે. જેમાં આહત્યા કરનાર વ્યક્તિ માનસિક રોગી હોય છે. શિકારના રૂપમાં તેને પોતાની જ રક્ષા કરવાની હોય છે.

૩. આત્મહત્યા સાથે સંબંધિત ઘટકો :-

આત્મહત્યા એ એક માનસિક અને સામાજિક સમસ્યા છે. ખિન્નતાના દર્દીઓમાં આત્મહત્યાનું પ્રમાણ વિશેષ જોવા મળે છે. આત્મહત્યા સાથે સંબંધિત ઘટકો નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) ઊંમર:-

તરુણકાળમાં થતી આત્મહત્યાનું પ્રમાણ લગભગ બધાં જ દેશોમાં જોવા મળે છે. દક્ષિણ ભારતમાં થયેલા અભ્યાસો પ્રમાણે ૧૩ થી ૩૫ વર્ષની વય જૂથમાં આત્મહત્યા નું પ્રમાણ અન્ય વય જૂથ કરતાં વધારે જોવા મળે છે. અમેરિકામાં થયેલ અભ્યાસો પ્રમાણે ૬૫ વર્ષ થી વધુ ઉંમરના વય જૂથમાં ૪૫ વર્ષથી ઓછી વય ધરાવતા જૂથ કરતાં આત્મહત્યાનું પ્રમાણ વધુ જોવા મળેલ છે. પંદરથી ચૌદ વર્ષની વયેની વયના બાળકોમાં આત્મહત્યાનું પ્રમાણ જવલ્લે જ જોવા મળે છે. પરંતુ અમેરિકામાં આ વય જૂથમાં આત્મહત્યાનું પ્રમાણ વધારે જોવા મળે છે. આમ ઉંમર એ પણ આત્મહત્યા સાથે સંબંધિત ઘટક છે.

(૨) જાતિ:-

વિશ્વમાં દર વર્ષે ૮ લાખ લોકો આત્મહત્યા કરે છે. પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓમાં આત્મહત્યા કરવાનું પ્રમાણ વધારે જોવા મળે છે. સાથે સાથે એ પણ જોવા મળે છે કે, સ્ત્રીઓ પુરુષોની અપેક્ષાએ આત્મહત્યાનો પ્રયાસ વધારે કરે છે, પરંતુ મૃત્યુથી ને એટલા માટે બચી જાય છે: કારણ કે તે ઓછા ઘાટક ઉપાયોને અપનાવે છે. વિધુર, વિધવા, છૂટાછેડાવાળી સ્ત્રીઓ, પરિણીત સ્ત્રીઓની અપેક્ષાએ વધારે આત્મ હત્યા કરે છે. (Russ-૧૯૭૪) જે વ્યક્તિઓમાં રોજગારની અસુરક્ષાની ભાવના હોય છે, તેનામાં આત્મહત્યાની પ્રવૃત્તિ વિકસીત થઈ જાય છે.

(૩) ધર્મ:-

આત્મહત્યા પરત્વેના ધાર્મિક પ્રતિબંધો અને સમાજનું આત્મહત્યા પ્રત્યેનું વલણ પણ આત્મહત્યાનું એક પરિબલ છે. કેથોલિક ધર્મ અને ઇસ્લામ ધર્મમાં આત્મહત્યાની મનાઈ ફરમાવવામાં આવી છે. ઘણા સમાજોમાં આત્મહત્યાને એક અપરાધ અને પાપ ગણવામાં આવે છે. જુદી જુદી ધાર્મિક માન્યતાઓ પણ આત્મહત્યા ઉપર અસર કરે છે.

(૪) જાતિ :-

એક સમાજ કરતાં બીજા સમાજમાં આત્મહત્યાનો દર જુદો હોય છે. દા.ત. હંગેરીમાં આત્મહત્યાનો દર આખા વિશ્વમાં વધુ છે. ત્યાં એક લાખમાંથી ૫૦ લાખ લોકો આત્મહત્યા કરે છે. અમેરિકા કરતાં આ દર ચાર ગણો વધારે છે, પશ્ચિમના દેશોમાં એક લાખે ૨૦ લોકો આત્મહત્યા કરે છે. ઇજિપ્ત, ગ્રીસ, ઇટાલી, ઇઝરાયેલ, સ્પેન, મેક્સિકો, આયલેન્ડ વગેરેમાં એક લાખમાં નવથી ઓછું પ્રમાણ છે. તે દર્શાવે છે કે જુદી જુદી જાતિઓમાં આત્મહત્યાનું પ્રમાણ જુદું જુદું છે.

(૫) આબોહવા :-

આત્મહત્યા કરવાની બાબત પર આબોહવાની પણ અસર જોવા મળે છે. ઠંડા પ્રદેશના લોકો ઉષ્ણ પ્રદેશના લોકો કરતાં વધુ કે ઓછી આત્મહત્યા કરે છે. સામાન્ય રીતે એવું જોવા મળે છે કે શિયાળાની કે ઠંડીની ઋતુમાં આત્મહત્યાનું પ્રમાણ ઓછું જોવા મળે છે. તેની સરખામણીમાં ઉનાળામાં આ પ્રમાણ વધારે જોવા મળે છે. મોટેભાગે રાત્રે કે બપોરના એકાંત સમયમાં આત્મહત્યા કરવાના પ્રમાણો વધુ થયેલા જોવા મળે છે.

(૬) વ્યવસાય :-

વ્યવસાય પણ આત્મહત્યા સાથે સંબંધિત એક ઘટક છે. દરેક વ્યક્તિ જુદા જુદા પ્રકારના વ્યવસાય કરતા હોય છે જેથી તેમની આર્થિક સ્થિતિમાં પણ તફવાત હોય છે. જેમકે નિમ્ન આર્થિક વર્ગના લોકોમાં મધ્યમ વર્ગના અને ઉચ્ચવર્ગના લોકો કરતાં આત્મહત્યાનું પ્રમાણ વધારે જોવા મળે છે. કાસ કરીને ખેતમજૂરી, મિલમજૂરી અને અકુશળ કારીગરો વગેરે વધારે આત્મહત્યા કરે છે.

(૭) લગ્નનો દરજ્જો :-

લગ્નજીવનમાં ભંગાણ કે અંગત સંબંધોની ખામી આત્મહત્યાનું એક કારણ બને છે. યુરોપિયન સમાજ પર થયેલો એક અભ્યાસ દર્શાવે છે કે પરિણીત વ્યક્તિઓ કરતાં અપરિણીત વ્યક્તિઓમાં આત્મહત્યાનું પ્રમાણ વધુ જોવા મળ્યું છે. ભારતમાં ખાસ કરીને દક્ષિણ ભારતમાં પરિણીત સ્ત્રીઓમાં આત્મહત્યા વધારે જોવા મળેલી તે પ્રમાણે વિધવા સ્ત્રીઓ છુટાછેડા લીધેલી સ્ત્રીઓમાં આત્મહત્યાનું પ્રમાણ વધારે જોવા મળે છે. આમ લગ્નનો દરજ્જો પણ આ બાબત સાથે સંબંધ ધરાવે છે.

(૮) શારીરિક સ્વાસ્થ્ય :-

આત્મહત્યા સાથેના સંબંધિત ઘટકોમાં શારીરિક સ્વાસ્થ્યની બાબત પણ મહત્વની છે. મગજના સેરોટોનિનની કામગીરીમાં વિક્ષેપ પડે છે ત્યારે આત્મહત્યા થવાનું જોખમ વધી જાય છે. મગજની સેરોટોનિક પ્રવૃત્તિઓ ઓછી થઈ જાય છે ત્યારે વ્યક્તિનું વર્તન હિંસક બને છે. આત્મહત્યાના પ્રયાસથી હોસ્પિટલમાં દાખલ થયેલી વ્યક્તિઓમાં જેમનું 'સેરોટોનિન લેવલ ઓછું હતું તેઓમાં આત્મહત્યા કરવાનું પ્રમાણ વધારે હતું.

અત્યંત ગંભીર બીમારી કે પ્રાણઘાતક બીરીથી કંટાળીને દર્દી આત્મહત્યાનો આશ્રય લે છે. આમ શારીરિક બીમારી પણ આત્મહત્યા સાથે સંબંધ ધરાવે છે.

(૯) માનસિક સ્વાસ્થ્ય :-

શારીરિક સ્વાસ્થ્યની જેમ માનસિક સ્વાસ્થ્ય એ પણ જીવનમાં મહત્વનું છે, કારણ કે જો વ્યક્તિ માનસિક રીતે કોઈપણ પ્રકારની વિકૃતિ કે ખામીનો ભોગ બનેલી હોય અને માનસિક સ્થિતિ સારી ન હોય, માનસિક સમજણ યોગ્ય ન હોય અને ચિંતા, દબાણ, તાણ, હતાશા કે લઘુતા વગેરે વધારે પ્રમાણમાં હોય તો પણ વ્યક્તિ આત્મહત્યા કરવા તરફ જાય છે. આપઘાત માટે સૌથી વધારે ડિપ્રેશન જેવી માનસિક બીમારીને જવાબદાર ગણવામાં આવે છે. આમે માનસિક બીમારીઓ અને માનસિક તંદુરસ્તી આ બન્ને બાબતો પણ આત્મહત્યા સાથે સંકળાયેલી છે.

પૂર્વે થયેલા અભ્યાસો:

ભાલાલા,જે.એન.(૨૦૧૪) ના સંશોધનમાં પરિણામ જાણવા મળ્યું હતું કે જાતિ અને વિસ્તારના સંદર્ભમાં આત્મહત્યા વલણમાં સાર્થક તફાવત જોવા મળ્યો હતો.

દધાનિઆ, ડી.એ. (૨૦૧૫) ના સંશોધનમાં પરિણામ જાણવા મળ્યું હતું કે વિધવા મહિલા અને બિન વિધવા મહિલાના આત્મહત્યા વલણમાં નોંધ પાત્ર તફાવત જોવા મળ્યો હતો.

ડૉ. ડુંગરાણી,એ.(૨૦૧૬) ના સંશોધનના પરિણામમાં જોવા મળ્યું હતું કે ધોરણ, જાતિ, અને વિસ્તારના સંદર્ભમાં આત્મહત્યા વલણમાં સાર્થક તફાવત જોવા મળ્યો હતો.

સંશોધનના હેતુઓ :

સંશોધન કરતી વખતે તેના હેતુઓ ધ્યાનમાં રાખવા ખુબ જરૂરી છે.

(૧) શૈક્ષણિક પ્રવાહના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યાના વલણનો અભ્યાસ કરવો.

(૨) માતાપિતાની વાર્ષિક આવકના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યાના વલણનો અભ્યાસ કરવો

(૩) શૈક્ષણિક પ્રવાહ અને માતાપિતાની વાર્ષિક આવકના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યાના વલણનો અભ્યાસ કરવો.

સંશોધનની ઉત્કલ્પનાઓ :

H₀₁: શૈક્ષણિક પ્રવાહના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યાના વલણમાં કોઈ સાર્થક તફાવત જોવા નહિ મળે.

H₀₂: માતાપિતાની વાર્ષિક આવકના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યાના વલણમાં કોઈ સાર્થક તફાવત જોવા નહિ મળે.

H₀₃: શૈક્ષણિક પ્રવાહ અને માતાપિતાની વાર્ષિક આવકના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યાના વલણમાં કોઈ સાર્થક તફાવત જોવા નહિ મળે.

સંશોધન યોજના:

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં 2 x 2 ફેક્ટોરીયલ યોજનાનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

A શૈક્ષણિક પ્રવાહ			
B માતાપિતાની વાર્ષિક આવક	A ₁ વિનયન	A ₂ વિજ્ઞાન	કુલ
B ₁ ૫૦૦૦૦ થી ઓછી	(A ₁ B ₁) 20	(A ₂ B ₁) 20	40
B ₂ ૫૦૦૦૦ થી વધુ	(A ₁ B ₂) 20	(A ₂ B ₂) 20	40
કુલ	40	40	80

સંશોધનના પરીવર્ત્યો:

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં પરીવર્ત્યો નીચે મુજબ છે.

ક્રમ	પરીવાર્ત્યોનું નામ		કક્ષાની સંખ્યા	પરીવર્ત્યોનું સ્તર
૧.	સ્વતંત્ર	શૈક્ષણિક પ્રવાહ	2	૧ વિનયન ૨ વિજ્ઞાન
૨	સ્વતંત્ર	માતાપિતાની વાર્ષિક આવક	2	૧ ૫૦૦૦૦ થી ઓછી ૨ ૫૦૦૦૦ થી વધુ
3	આધારિત	આત્મહત્યા	1	આત્મહત્યા

સમષ્ટિ:

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સમષ્ટિ તરીકે મેહસાણા જિલ્લાના વિદ્યાર્થીઓનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો.

નિદર્શ :

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સમષ્ટિમાંથી સાદા વઢછ નિદર્શનની લોટરી પધ્ધતિ દ્વારા ૮૦ વિદ્યાર્થીઓનો સમાવેશ કરવામાં આવશે.

B₁(20) B₂(20) B₁(20) B₂(20)

શૈક્ષણિક પ્રવાહ

A1- વિનયન

A2- વિજ્ઞાન

B- માતાપિતાની વાર્ષિક આવક

B1- ૫૦૦૦૦ થી ઓછી

B2- ૫૦૦૦૦ થી વધુ

સંશોધનના સાધનો:

સંશોધનના ઉપયોગમાં આવેલ સાધનોનું વર્ણન નીચે મુજબ છે.

૧] વ્યક્તિગત માહિતીપત્રક :

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં ઉતરદાતાની જરૂરી પ્રાથમિક માહિતી એકત્રિત કરવા માટે સંશોધક દ્વારા વ્યક્તિગત માહિતીપત્રકની રચના કરવામાં આવી છે. આ માહિતીપત્રકમાં નામ, ઉંમર, અભ્યાસ, રહેઠાણ માતા કે પિતાનું નામ વગેરેનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

૨] આત્મહત્યા વલણ તુલા :

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સંશોધન સાધન તરીકે ડૉ. દિલીપ ભટ્ટ અને ડૉ.રસિક મેઘનાથી દ્વારા રચિત આત્મહત્યા વલણ તુલા લેવામાં આવી હતી. આ કસોટી માં ૪૦ વિધાનો આપેલા છે. પ્રત્યેક વિધાનો સામે સહમત, સંપૂર્ણ સહમત, અસહમત અને સંપૂર્ણ અસહમતમાં જવાબ આપવાના છે.

• કસોટીની વિશ્વનીયતા:

પ્રસ્તુત કસોટીની વિશ્વસનીયતા કસોટીના અર્ધવીભાજનની પદ્ધતિ દ્વારા શોધવામાં આવી છે.

કસોટી-પુન:કસોટી - ૦.૮૩

• કસોટીની યથાર્થતા

યથાર્થતા ઉચ્ચજોવામળે છે.

આંકડાશાસ્ત્રીય પ્રયુક્તિ:

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં આંકડાશાસ્ત્રીય પૃથ્થકરણ માટે "F- Test" નો ઉપયોગ કરવામાં આવશે.

શૈક્ષણિક પ્રવાહ અને માતાપિતાની વાર્ષિક આવકના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યા વલણ

દર્શાવતું ANOVA કોષ્ટક:

Variables	Sum of Square	Df	Mean sum of Square	F	Sig. Level
-----------	---------------	----	--------------------	---	------------

શૈક્ષણિક પ્રવાહ (A)	1786.05	1	1786.05	2.68	N.S
માતાપિતાની વાર્ષિક આવક (B)	1140.05	1	1140.05	1.71	N.S
શૈક્ષણિક પ્રવાહ અને માતાપિતાની વાર્ષિક આવક (A x B)	48.04	1	48.04	0.07	N.S
SS _w	50663.8	76	666.62		
SS _T	53637.95	79			
Sig. level : 0.05 = 3.96 0.01 = 6.96					

ઉપરોક્ત કોષ્ટક 1.1 : શૈક્ષણિક પ્રવાહ અને માતાપિતાની વાર્ષિક આવકના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યા વલણ દર્શાવતું ANOVA કોષ્ટક જોતા જણાય છે કે શૈક્ષણિક પ્રવાહના સંદર્ભમાં F નું મૂલ્ય 2.68 જોવા મળે છે. જે F કોષ્ટક જોતા અસાર્થક જણાય છે એટલે કે શૈક્ષણિક પ્રવાહની વિદ્યાર્થીઓ પર સાર્થક અસર નથી જોવા મળતી. માતાપિતાની વાર્ષિક આવકના સંદર્ભમાં ઉપરોક્ત કોષ્ટકમાં F નું મૂલ્ય 1.71 જોવા મળે છે. આ F કોષ્ટકમાં જોતા અસાર્થક જણાય છે એટલે કહી શકાય કે વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યા વલણ પર માતાપિતાની વાર્ષિક આવકની કોઈ અસર જોવા મળતી નથી. શૈક્ષણિક પ્રવાહ અને માતાપિતાની વાર્ષિક આવકના સંદર્ભમાં આંતરિક અસર તપાસતા જણાય છે કે F નું મૂલ્ય 0.07 જે F કોષ્ટકના સંદર્ભમાં અસાર્થક જોવા મળે છે.

ઉપરોક્ત પરિણામો જોતા કહી શકાય કે વિદ્યાર્થીઓના શૈક્ષણિક પ્રવાહ અને માતાપિતાની વાર્ષિક આવકની કોઈ અસર પડતી નથી.

મુખ્ય અસર:

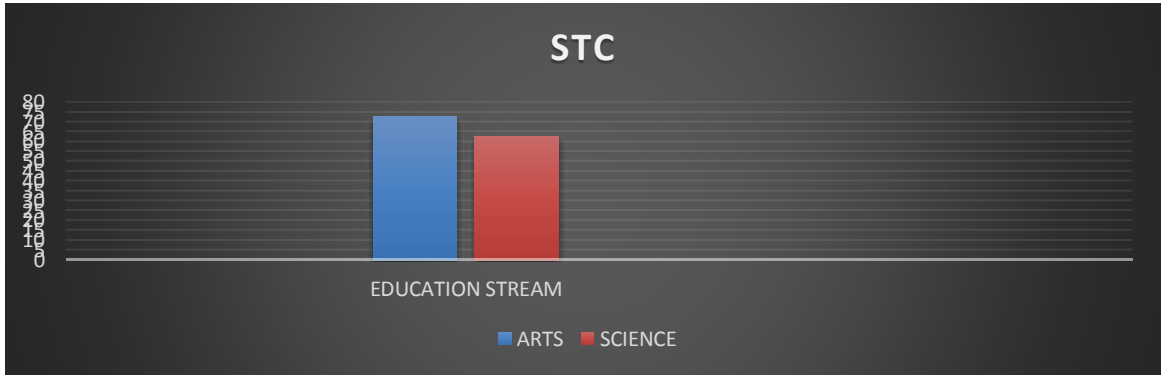
H_{01} : શૈક્ષણિક પ્રવાહના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યા વલણમાં કોઈ સાર્થક તફાવત જોવા નહિ મળે.

Table:1.2

શૈક્ષણિક પ્રવાહના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યા વલણના મધ્યકો અને F મૂલ્ય દર્શાવતું કોષ્ટક :

Variables	N	M	F	Sig.
વિનયન (A ₁)	40	72.25	2.68	N.S
વિજ્ઞાન (A ₂)	40	62.08		
				Sig. level: 0.05=3.96
				0.01 =6.96

આલેખ: 1.1 શૈક્ષણિક પ્રવાહના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યા વલણના મધ્યકો દર્શાવતો સ્તંભાલેખ :

અહીં કોષ્ટક નં.1.2 અને આલેખ નંબર 1.1 માં શૈક્ષણિક પ્રવાહના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યા વલણના મધ્યકો દર્શાવે છે. A₁ એટલે વિનયનના વિદ્યાર્થીઓનો મધ્યક 72.25 જોવા મળે છે જ્યારે A₂ એટલે વિજ્ઞાનના વિદ્યાર્થીઓનો મધ્યક 62.08 જોવા મળે છે. બંને મધ્યકો વચ્ચેનો તફાવત 10.17 જોવા મળે છે. પ્રસ્તુત પરિણામ પરથી કહી શકાય છે કે વિજ્ઞાન પ્રવાહના વિદ્યાર્થીઓ કરતા વિનયન પ્રવાહના વિદ્યાર્થીઓમાં આત્મહત્યા વલણ ઉચ્ચ જોવા મળે છે.

H₀: માતાપિતાની વાર્ષિક આવકના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યા વલણમાં કોઈ સાર્થક તફાવત જોવા નહીં મળે.

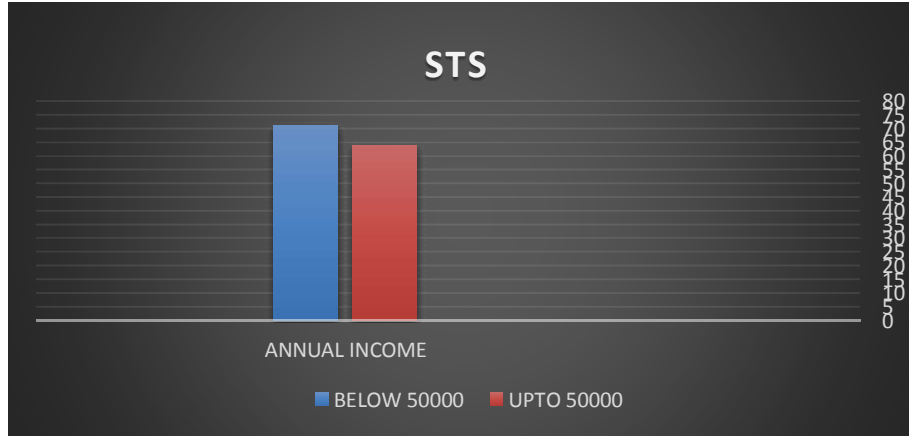
Table :1.3

માતાપિતાની વાર્ષિક આવકના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યા વલણના મધ્યકો અને F મૂલ્ય દર્શાવતું કોષ્ટક:

Variables	N	M	F	Sig.
૫૦૦૦૦ થી ઓછી (B ₁)	40	71.03	1.71	N.S

૫૦૦૦૦ થી વધુ (B ₂)	40	63.75		
Sig. level : 0.05 = 3.96 0.01 = 6.96				

આલેખ: 1.2 વિસ્તારના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના શાળા સમાયોજનના મધ્યકો દર્શાવતો સ્તંભાલેખ:

અહીં કોષ્ટક નં.1.3 અને આલેખ 1.2 માં માતાપિતાની વાર્ષિક આવકના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યા વલણના મધ્યકો દર્શાવે છે. અહીં B₁ એટલે ૫૦૦૦૦ થી ઓછી આવકના માતાપિતાના વિદ્યાર્થીઓનો મધ્યક 71.03 જોવા મળે છે જ્યારે B₂ એટલે ૫૦૦૦૦ થી ઓછી આવકના માતાપિતાના વિદ્યાર્થીઓનો મધ્યક 63.75 જોવા મળે છે. બંને મધ્યકો વચ્ચેનો તફાવત 7.28 જોવા મળે છે. આથી પૂર્વે રચેલી ઉત્કાલ્પનાનો અસ્વીકાર કરવામાં આવે છે. પ્રસ્તુત પરિણામ પરથી કહી શકાય છે કે માતાપિતાની વાર્ષિક આવકના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે આત્મહત્યા વલણમાં કોઈ તફાવત નથી.

H₀₃: શૈક્ષણિક પ્રવાહ અને માતાપિતાની વાર્ષિક આવકના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યા વલણમાં કોઈ સાર્થક તફાવત જોવા નહિ મળે.

Table :1.4 શૈક્ષણિક પ્રવાહ અને માતાપિતાની વાર્ષિક આવકના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યા વલણના મધ્યકો અને F મુલ્ય દર્શાવતું કોષ્ટક:

Variables	M		F	Sig.
	A ₁ (30)	A ₂ (30)		
B ₁ (30)	76.80	65.80	0.07	NS
B ₂ (30)	67.70	59.80		

Sig. level : 0.05 =3.96

0.01 =6.96

આલેખ:1.3 શૈક્ષણિક પ્રવાહ અને માતાપિતાની વાર્ષિક આવકના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યા વલણના મધ્યકો દર્શાવતો સ્તંભાલેખ:

અહીં કોષ્ટક નં. 1.4 અને આલેખ નં 1.3માં શૈક્ષણિક પ્રવાહ અને માતાપિતાની વાર્ષિક આવકના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યા વલણના મધ્યકો દર્શાવે છે. અહીં A_1B_1 નો મધ્યક 76.80 જોવા મળે છે, A_1B_2 નો મધ્યક 67.70 જોવા મળે છે, A_2B_1 નો મધ્યક 65.80 જોવા મળે છે, જ્યારે A_2B_2 નો મધ્યક 59.80 જોવા મળે છે. પ્રસ્તુત પરિણામ જોતા જણાય છે કે વિનયન પ્રવાહના અને ૫૦૦૦ થી ઓછી આવકના માતાપિતાના વિદ્યાર્થીઓનું આત્મહત્યા વલણ વધુ જોવા મળે છે. આલેખ જોતા જણાય છે કે A_1B_1 નો સ્તંભાલેખ અન્ય સ્તંભો કરતા ઉંચો જોવા મળે છે.

સંશોધનના તારણ

1. શૈક્ષણિક પ્રવાહના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યાના વલણમાં સાર્થક અસર જોવા મળતી નથી. તેથી પૂર્વે રચેલ ઉત્કલ્પનાનો (શૈક્ષણિક પ્રવાહના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યાના વલણમાં કોઈ સાર્થક તફાવત જોવા નહિ મળે) સ્વીકાર થાય છે.
2. માતાપિતાની વાર્ષિક આવકના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યાના વલણમાં કોઈ સાર્થક અસર જોવા મળતી નથી. તેથી પૂર્વે રચેલ ઉત્કલ્પના(માતાપિતાની વાર્ષિક આવકના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યાના વલણમાં કોઈ સાર્થક તફાવત જોવા નહિ મળે)નો સ્વીકાર થાય છે..

3. શૈક્ષણિક પ્રવાહ અને માતાપિતાની વાર્ષિક આવકના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યાના વલણમાં કોઈ અસર જોવા મળતી નથી. તેથીપૂર્વે રચેલ ઉત્કલ્પના(શૈક્ષણિક પ્રવાહ અને માતાપિતાની વાર્ષિક આવકના સંદર્ભમાં વિદ્યાર્થીઓના આત્મહત્યાના વલણમાં કોઈ સાર્થક તફાવત જોવા નહિ મળે.)નો સ્વીકાર થાય છે.

સંદર્ભ :

- Meghnathi, R.G. (2004), Regional officer for south East Asia. New Delhi, Varma, S.K. (1988): Measurement of the positive mental health: Some Theoretical -A comparative study of suicide tendency
- Bhalala, J.N.(2014). A Comparative Study of Suicide Tendency Among Students in Relation to Gender and Residential Area. *The International Journal of Indian Psychology*. V. (2).1. P. 36-40.
- Dungrani, A. (2016), A Study of Suicide Tendency among Students of 10th and 12th Standards, *International Journal of Indian Psychology*, V. (3), 3. P. 52-59.
- Dadhaniya, D.A.(2015). Suicide Tendency Among Widow and Non-Widow Women. *International Journal of Indian Psychology*, V. (2), 4. P. 185-188.
- Turecki G, Brent D.A. (2016). "Suicide and suicidal behaviour". *Lancet*. 387 (10024): 1227-39.

જાતિ અને વિસ્તારના સંદર્ભમાં તરુણોની આત્મહત્યાના વલણનો મનોવૈજ્ઞાનિક અભ્યાસ

Sanjay K Raval
Assistant Professor
M.N. College, Visnagar

Abstract:

સમસ્યા છે તો ઉકેલ છે જ, આત્મહત્યા કોઈ હલ નથી. પ્રસ્તુત સંશોધનનો મુખ્ય હેતુ જાતિ અને વિસ્તારના સંદર્ભમાં તરુણોના આત્મહત્યાના વલણનો અભ્યાસ કરવાનો છે. તેમજ સંશોધનના હેતુને ધ્યાનમાં રાખીને સ્વતંત્ર પરીવર્ત્ય તરીકે જાતિ સ્ત્રી અને પુરુષ તેમજ વિસ્તારમાં ગ્રામ્ય અને શહેરીનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. આધારિત પરીવર્ત્ય તરીકે આત્મહત્યાનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. ત્યાર બાદ સમષ્ટિ તરીકે મહેસાણા જિલ્લામાં રહેતા તરુણોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. નિદર્શ તરીકે કુલ 50 તરુણોની સહેતુક નિદર્શન પદ્ધતિ દ્વારા પસંદગી કરવામાં આવી છે. સંશોધન સાધન તરીકે વ્યક્તિગત માહિતી પત્રક અને ડૉ. દિલીપ ભટ્ટ અને ડૉ.રસિક મેઘનાથી દ્વારા રચિત આત્મહત્યા વલણ તુલા લેવામાં આવી છે. આંકડાશાસ્ત્રીય પ્રયુક્તિ તરીકે 'F- ટેસ્ટ' નો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. પરિણામ જાણવા મળ્યું કે જાતિ અને વિસ્તારના સંદર્ભમાં તરુણોમાં સાર્થક તફાવત જોવા મળ્યો.

Keywords: આત્મહત્યા, તરુણ, જાતિ, વિસ્તાર.

પ્રસ્તાવના :

આત્મહત્યા એક પ્રકારની માનસિક બીમારી છે. આત્મહત્યા એ માનવજીવનની એક અતિકરુણ ઘટના છે. સંપૂર્ણ રીતે તંદુરસ્ત વ્યક્તિ એકાએક ઘડીના પતા ઉપર સુઈ જાય, નદીના પ્રવાહમાં ઝંપલાવે, કુવામાં પડીને કે ઝેરી દવા પીને પોતાનું જીવનનો અંત લાવતો હોય છે. માનવીને મળેલ અતિ મળેલ અતિમૂલ્યવાન અને પવિત્ર જીવનનો આ રીતે કરુણ અંત આવી જાય છે તે મારનાર વ્યક્તિ, કુટુંબ અને સમાજ માટે એક મોટી દુર્ઘટના છે.

૨. આત્મહત્યા એટલે શું ?

આત્મહત્યા (આપઘાત) ને અંગ્રેજીમાં suicide કહેવામાં આવે છે. આ શબ્દ લેટિન ભાષાના શબ્દોથી બનેલ છે જેમાં Suij અને cide એ બે શબ્દો છે. જેમાં Suij નો અર્થ પોતાની જાત એવો થાય છે અને cideનો અર્થ મારી નાંખવું એવો થાય છે. આમ શબ્દાર્થ પ્રમાણે "આત્મહત્યા એટલે પોતાની જાતને મારી નાંખવી." વ્યક્તિ પોતે જ પોતાની જાતને કોઈપણ રીતે પૂર્ણ કરી નાંખે અથવા મારી નાંખે તેને આત્મહત્યા કે આપઘાત કહેવામાં આવે છે. આઈઝેન્ક અને તેના સાથીઓ (૧૯૭૨)ના મત પ્રમાણે અત્યારની ઘટનામાં આત્મહત્યા

કરનાર અને તેનો શિકાર બનનાર વ્યક્તિ પોતે જ હોય છે. જેમાં આહત્યા કરનાર વ્યક્તિ માનસિક રોગી હોય છે. શિકારના રૂપમાં તેને પોતાની જ રક્ષા કરવાની હોય છે.

૩. આત્મહત્યા સાથે સંબંધિત ઘટકો :-

આત્મહત્યા એ એક માનસિક અને સામાજિક સમસ્યા છે. ખિન્નતાના દર્દીઓમાં આત્મહત્યાનું પ્રમાણ વિશેષ જોવા મળે છે. આત્મહત્યા સાથે સંબંધિત ઘટકો નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) ઉંમર:-

તુરુણકાળમાં થતી આત્મહત્યાનું પ્રમાણ લગભગ બધાં જ દેશોમાં જોવા મળે છે. દક્ષિણ ભારતમાં થયેલા અભ્યાસો પ્રમાણે ૧૩ થી ૩૫ વર્ષની વય જૂથમાં આત્મહત્યા નું પ્રમાણ અન્ય વય જૂથ કરતાં વધારે જોવા મળે છે. અમેરિકામાં થયેલ અભ્યાસો પ્રમાણે ૬૫ વર્ષ થી વધુ ઉંમરના વય જૂથમાં ૪૫ વર્ષથી ઓછી વય ધરાવતા જૂથ કરતાં આત્મહત્યાનું પ્રમાણ વધુ જોવા મળેલ છે. પંદરથી ચૌદ વર્ષની વયેની વયના બાળકોમાં આત્મહત્યાનું પ્રમાણ જવલ્લે જ જોવા મળે છે. પરંતુ અમેરિકામાં આ વય જૂથમાં આત્મહત્યાનું પ્રમાણ વધારે જોવા મળે છે. આમ ઉંમર એ પણ આત્મહત્યા સાથે સંબંધિત ઘટક છે.

(૨) જાતિ:-

વિશ્વમાં દર વર્ષે ૮ લાખ લોકો આત્મહત્યા કરે છે. પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓમાં આત્મહત્યા કરવાનું પ્રમાણ વધારે જોવા મળે છે. સાથે સાથે એ પણ જોવા મળે છે કે, સ્ત્રીઓ પુરુષોની અપેક્ષાએ આત્મહત્યાનો પ્રયાસ વધારે કરે છે, પરંતુ મૃત્યુથી ને એટલા માટે બચી જાય છે: કારણ કે તે ઓછા ઘાટક ઉપાયોને અપનાવે છે. વિધુર, વિધવા, છૂટાછેડાવાળી સ્ત્રીઓ, પરિણીત સ્ત્રીઓની અપેક્ષાએ વધારે આત્મ હત્યા કરે છે. (Rus-૧૯૭૪) જે વ્યક્તિઓમાં રોજગારની અસુરક્ષાની ભાવના હોય છે, તેનામાં આત્મહત્યાની પ્રવૃત્તિ વિકસીત થઈ જાય છે.

(૩) ધર્મ:-

આત્મહત્યા પરત્વેના ધાર્મિક પ્રતિબંધો અને સમાજનું આત્મહત્યા પ્રત્યેનું વલણ પણ આત્મહત્યાનું એક પરિબલ છે. કેથોલિક ધર્મ અને ઇસ્લામ ધર્મમાં આત્મહત્યાની મનાઈ ફરમાવવામાં આવી છે. ઘણા સમાજોમાં આત્મહત્યાને એક અપરાધ અને પાપ ગણવામાં આવે છે. જુદી જુદી ધાર્મિક માન્યતાઓ પણ આત્મહત્યા ઉપર અસર કરે છે.

(૪) જાતિ :-

એક સમાજ કરતાં બીજા સમાજમાં આત્મહત્યાનો દર જુદો હોય છે. દા.ત. હંગેરીમાં આત્મહત્યાનો દર આખા વિશ્વમાં વધુ છે. ત્યાં એક લાખમાંથી ૫૦ લાખ લોકો આત્મહત્યા કરે છે. અમેરિકા કરતાં આ દર ચાર ગણો વધારે છે, પશ્ચિમના દેશોમાં એક લાખે ૨૦ લોકો આત્મહત્યા કરે છે. ઇજિપ્ત, ગ્રીસ, ઇટાલી, ઇઝરાયેલ,

સ્પેન, મેક્સિકો, આયલેન્ડ વગેરેમાં એક લાખમાં નવથી ઓછું પ્રમાણ છે. તે દર્શાવે છે કે જુદી જુદી જાતિઓમાં આત્મહત્યાનું પ્રમાણ જુદું જુદું છે.

(૫) આબોહવા :-

આત્મહત્યા કરવાની બાબત પર આબોહવાની પણ અસર જોવા મળે છે. ઠંડા પ્રદેશના લોકો ઉષ્ણ પ્રદેશના લોકો કરતાં વધુ કે ઓછી આત્મહત્યા કરે છે. સામાન્ય રીતે એવું જોવા મળે છે કે શિયાળાની કે ઠંડીની ઋતુમાં આત્મહત્યાનું પ્રમાણ ઓછું જોવા મળે છે. તેની સરખામણીમાં ઉનાળામાં આ પ્રમાણ વધારે જોવા મળે છે. મોટેભાગે રાત્રે કે બપોરના એકાંત સમયમાં આત્મહત્યા કરવાના પ્રમાણો વધુ થયેલા જોવા મળે છે.

(૬) વ્યવસાય :-

વ્યવસાય પણ આત્મહત્યા સાથે સંબંધિત એક ઘટક છે. દરેક વ્યક્તિ જુદા જુદા પ્રકારના વ્યવસાય કરતા હોય છે જેથી તેમની આર્થિક સ્થિતિમાં પણ તફવાત હોય છે. જેમકે નિમ્ન આર્થિક વર્ગના લોકોમાં મધ્યમ વર્ગના અને ઉચ્ચવર્ગના લોકો કરતાં આત્મહત્યાનું પ્રમાણ વધારે જોવા મળે છે. કાસ કરીને ખેતમજૂરી, મિલમજૂરી અને અકુશળ કારીગરો વગેરે વધારે આત્મહત્યા કરે છે.

(૭) લગ્નનો દરજ્જો :-

લગ્નજીવનમાં ભંગાણ કે અંગત સંબંધોની ખામી આત્મહત્યાનું એક કારણ બને છે. યુરોપિયન સમાજ પર થયેલો એક અભ્યાસ દર્શાવે છે કે પરિણીત વ્યક્તિઓ કરતાં અપરિણીત વ્યક્તિઓમાં આત્મહત્યાનું પ્રમાણ વધુ જોવા મળ્યું છે. ભારતમાં ખાસ કરીને દક્ષિણ ભારતમાં પરિણીત સ્ત્રીઓમાં આત્મહત્યા વધારે જોવા મળેલી તે પ્રમાણે વિધવા સ્ત્રીઓ છુટાછેડા લીધેલી સ્ત્રીઓમાં આત્મહત્યાનું પ્રમાણ વધારે જોવા મળે છે. આમ લગ્નનો દરજ્જો પણ આ બાબત સાથે સંબંધ ધરાવે છે.

(૮) શારીરિક સ્વાસ્થ્ય :-

આત્મહત્યા સાથેના સંબંધિત ઘટકોમાં શારીરિક સ્વાસ્થ્યની બાબત પણ મહત્ત્વની છે. મગજના સેરોટોનિનની કામગીરીમાં વિક્ષેપ પડે છે ત્યારે આત્મહત્યા થવાનું જોખમ વધી જાય છે. મગજની સેરોટોનિક પ્રવૃત્તિઓ ઓછી થઈ જાય છે ત્યારે વ્યક્તિનું વર્તન હિંસક બને છે. આત્મહત્યાના પ્રયાસથી હોસ્પિટલમાં દાખલ થયેલી વ્યક્તિઓમાં જેમનું 'સેરોટોનિન લેવલ ઓછું હતું તેઓમાં આત્મહત્યા કરવાનું પ્રમાણ વધારે હતું. અત્યંત ગંભીર બીમારી કે પ્રાણઘાતક બીરીથી કંટાળીને દર્દી આત્મહત્યાનો આશ્રય લે છે. આમ શારીરિક બીમારી પણ આત્મહત્યા સાથે સંબંધ ધરાવે છે.

પૂર્વે થયેલા અભ્યાસો:

ભાલાલા,જે.એન.(૨૦૧૪) ના સંશોધનમાં પરિણામ જાણવા મળ્યું હતું કે જાતિ અને વિસ્તારના સંદર્ભમાં આત્મહત્યા વલણમાં સાર્થક તફાવત જોવા મળ્યો હતો.

દધાનિઆ, ડી.એ. (૨૦૧૫) ના સંશોધનમાં પરિણામ જાણવા મળ્યું હતું કે વિધવા મહિલા અને બિન વિધવા મહિલાના આત્મહત્યા વલણમાં નોંધ પાત્ર તફાવત જોવા મળ્યો હતો.

ડૉ. ડુંગરાણી,એ.(૨૦૧૬) ના સંશોધનના પરિણામમાં જોવા મળ્યું હતું કે ધોરણ, જાતિ, અને વિસ્તારના સંદર્ભમાં આત્મહત્યા વલણમાં સાર્થક તફાવત જોવા મળ્યો હતો.

હેતુઓ :

(1) જાતિના સંદર્ભમાં તરુણોના આત્મહત્યાના વલણનો અભ્યાસ કરવો.

(2) વિસ્તારના સંદર્ભમાં તરુણોના આત્મહત્યાના વલણનો અભ્યાસ કરવો.

(3) જાતિ અને વિસ્તારના સંદર્ભમાં તરુણોના આત્મહત્યાના વલણનો અભ્યાસ કરવો.

ઉત્કલ્પના :

H_{01} : જાતિના સંદર્ભમાં તરુણોના આત્મહત્યાના વલણમાં કોઈ સાર્થક તફાવત જોવા નહીં મળે.

H_{02} : વિસ્તારના સંદર્ભમાં તરુણોના આત્મહત્યાના વલણમાં કોઈ સાર્થક તફાવત જોવા નહીં મળે.

H_{03} : જાતિ અને વિસ્તારના સંદર્ભમાં તરુણોના આત્મહત્યાના વલણમાં કોઈ સાર્થક તફાવત જોવા નહીં મળે.

સંશોધન યોજના:

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં 2X2 ફેક્ટોરીયલ યોજનાનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

A જાતિ			
B	A ₁	A ₂	કુલ
વિસ્તાર	સ્ત્રી	પુરુષ	
B1	(A1B1)	(A2 B1)	30
ગ્રામ્ય	15	15	
B2	(A1 B2)	(A2 B2)	30
શહેરી	15	15	
કુલ	30	30	60

સંશોધનના પરીવર્ત્યો :

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં પરીવર્ત્યો નીચે મુજબ છે.

ક્રમ	પરીવર્ત્યોનું નામ		કક્ષાની સંખ્યા	પરીવર્ત્યોનું સ્તર
૧.	સ્વતંત્ર	જાતિ	૨	૧. સ્ત્રી ૨. પુરુષ
૨.	સ્વતંત્ર	વિસ્તાર	૨	૧. ગ્રામ્ય ૨. શહેરી
૩.	આધારિત	આત્મહત્યા વલણ	૧	૧. આત્મહત્યા વલણ

સમષ્ટિ:

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સમષ્ટિ તરીકે મેહસાણા જિલ્લાના તરુણોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો.

નિદર્શ:

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સમષ્ટિમાંથી સહેતુક નિદર્શન પદ્ધતિ દ્વારા ૬૦ તરુણોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

સંશોધનના સાધનો :

સંશોધનના ઉપયોગમાં આવેલ સાધનોનું વર્ણન નીચે મુજબ છે.

૧] વ્યક્તિગત માહિતીપત્રક :

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં ઉત્તરદાતાની જરૂરી પ્રાથમિક માહિતી એકત્રિત કરવા માટે સંશોધક દ્વારા વ્યક્તિગત માહિતીપત્રકની રચના કરવામાં આવી હતી. આ માહિતીપત્રકમાં નામ, ઉંમર, અભ્યાસ, રહેઠાણ, માતા કે પિતાનું નામ વગેરેનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો.

૨] આત્મહત્યા વલણ તુલા :

પ્રસ્તુત સંશોધનમાં સંશોધન સાધન તરીકે ડૉ. દિલીપ ભટ્ટ અને ડૉ. રશિક મેઘનાથી દ્વારા રચિત આત્મહત્યા વલણ તુલાનો અભ્યાસ કરવામાં આવ્યો હતો. આ કસોટીમાં ૪૦ વિધાનો આપેલા છે.

પરિણામ ચર્ચા :

Table 1.1

જાતિ અને વિસ્તારના સંદર્ભમાં તરુણોના આત્મહત્યા વલણ દર્શાવતું ANOVA કોષ્ટક:

Variables	Sum of Square	Df	Mean sum of	F	Sig. Level
-----------	---------------	----	-------------	---	------------

			Square		
જાતિ (A)	7.37	1	7.37	0.016	N.S.
વિસ્તાર(B)	294.82	1	294.82	0.065	N.S.
જાતિ અને વિસ્તાર (A x B)	2788.02	1	2788.02	6.21	0.05
SS _w	25126	56	448.68		
SS _T	28216.18	59			
Sig. level : 0.05 =4.00 0.01 = 7.08					

ઉપરોક્ત કોષ્ટક 1.1 : જાતિ અને વિસ્તારના સંદર્ભમાં તરુણોના આત્મહત્યા વલણ દર્શાવતું ANOVA કોષ્ટક જોતા જણાય છે કે જાતિના સંદર્ભમાં F નું મૂલ્ય 0.016 જોવા મળે છે. જે F કોષ્ટક જોતા અસાર્થક જણાય છે. વિસ્તારના સંદર્ભમાં ઉપરોક્ત કોષ્ટકમાં F નું મૂલ્ય 0.065 જોવા મળે છે. આ F કોષ્ટકમાં જોતા અસાર્થક જણાય છે. જાતિ અને વિસ્તારના સંદર્ભમાં આંતરિક અસર તપાસતા જણાય છે કે F નું મૂલ્ય 6.21 જે F કોષ્ટકના સંદર્ભમાં સાર્થક જોવા મળે છે.

મુખ્ય અસર:

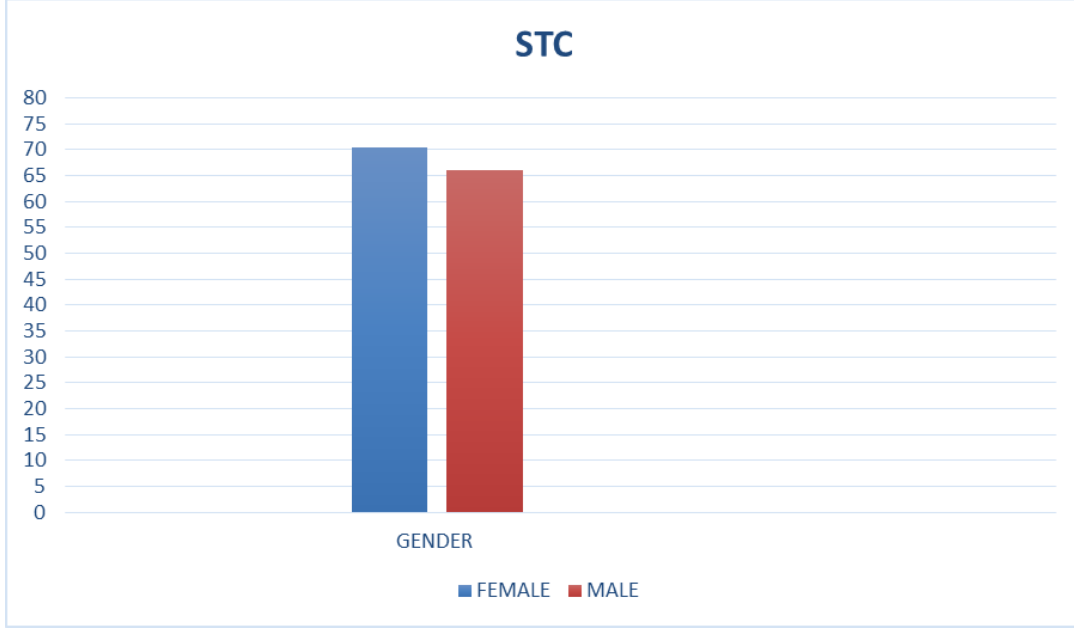
H₀₁: જાતિના સંદર્ભમાં તરુણોના આત્મહત્યાના વલણમાં કોઈ સાર્થક તફાવત જોવા નહીં મળે.

Table: 1.2

જાતિના સંદર્ભમાં તરુણોના આત્મહત્યાના વલણના મધ્યકો અને F મૂલ્ય દર્શાવતું કોષ્ટક :

Variables	N	M	F	Sig.
સ્ત્રી (A ₁)	30	70.43	0.016	N.S.
પુરુષ (A ₂)	30	66		
Sig. level : 0.05 =4.00 0.01 = 7.08				

આલેખ: 1.1 જાતિના સંદર્ભમાં તરુણોના આત્મહત્યાના વલણના મધ્યકો દર્શાવતો સંભાલેખ:

અહીં કોષ્ટક નં.1.2 અને આલેખ નંબર 1.1 માં જાતિના સંદર્ભમાં તરુણોના આત્મહત્યાના વલણના મધ્યકો દર્શાવ્યા છે. A1 એટલે સ્ત્રીઓનો મધ્યક 70.43 જોવા મળે છે જ્યારે A2 એટલે પુરુષોનો મધ્યક 66 જોવા મળે છે. બંને મધ્યકો વચ્ચેનો તફાવત 4.43 જોવા મળે છે. આથી પૂર્વે રચેલી ઉત્કાલ્પનાનો અસ્વીકાર કરવામાં આવે છે. પ્રસ્તુત પરિણામ પરથી કહી શકાય છે કે પુરુષ તરુણો કરતા સ્ત્રી તરુણીઓમાં આત્મહત્યા વલણ ઉચ્ચ જોવા મળે છે.

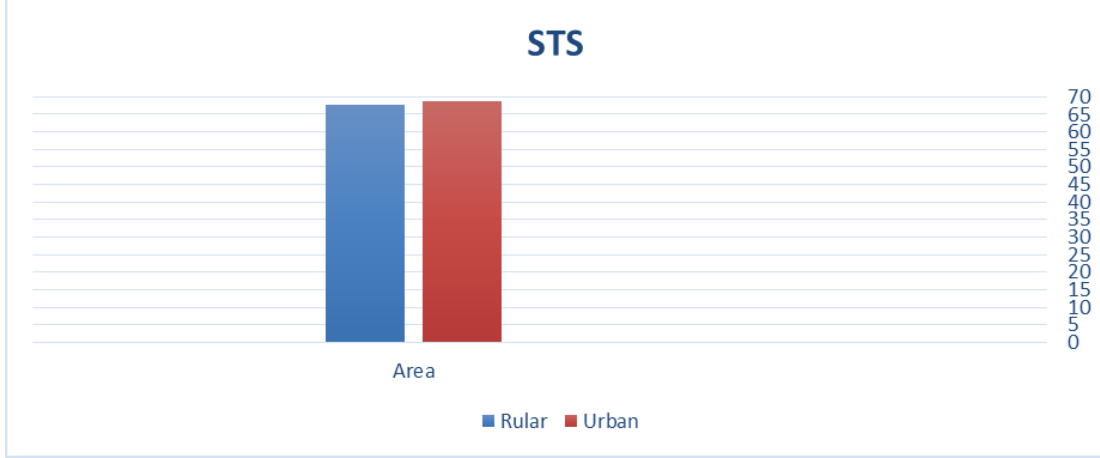
Ho₂: વિસ્તારના સંદર્ભમાં તરુણોના આત્મહત્યાના વલણમાં કોઈ સાર્થક તફાવત જોવા નહીં મળે

Table:1.3

વિસ્તારના સંદર્ભમાં તરુણોના આત્મહત્યાના વલણના મધ્યકો અને F મૂલ્ય દર્શાવતું કોષ્ટક:

Variables	N	M	F	Sig.
ગ્રામ્ય(B ₁)	30	67.87	0.065	N.S
શહેરી(B ₂)	30	68.87		
Sig. level : 0.05 = 4.00				
0.01 = 7.08				

આલેખ: 1.2 વિસ્તારના સંદર્ભમાં તરુણોના આત્મહત્યાના વલણના મધ્યકો દર્શાવતો સ્તંભાલેખ:

અહીં કોષ્ટક નં.1.3 અને આલેખ 1.2 માં વિસ્તારના સંદર્ભમાં તરુણોના આત્મહત્યાના વલણના મધ્યકો દર્શાવ્યા છે. અહીં B1 એટલે ગ્રામ્ય વિસ્તારના તરુણોનો મધ્યક 67.87 જોવા મળે છે જ્યારે B2 એટલે શહેરી વિસ્તારના તરુણોનો મધ્યક 68.87 જોવા મળે છે. બંને મધ્યકો વચ્ચેનો તફાવત 1.00 જોવા મળે છે. આથી પૂર્વે રચેલી ઉત્કાલ્પનાનો અસ્વીકાર કરવામાં આવે છે. પ્રસ્તુત પરિણામ પરથી કહી શકાય છે કે વિસ્તારના સંદર્ભમાં તરુણોના આત્મહત્યાના વલણમાં કોઈ તફાવત નથી.

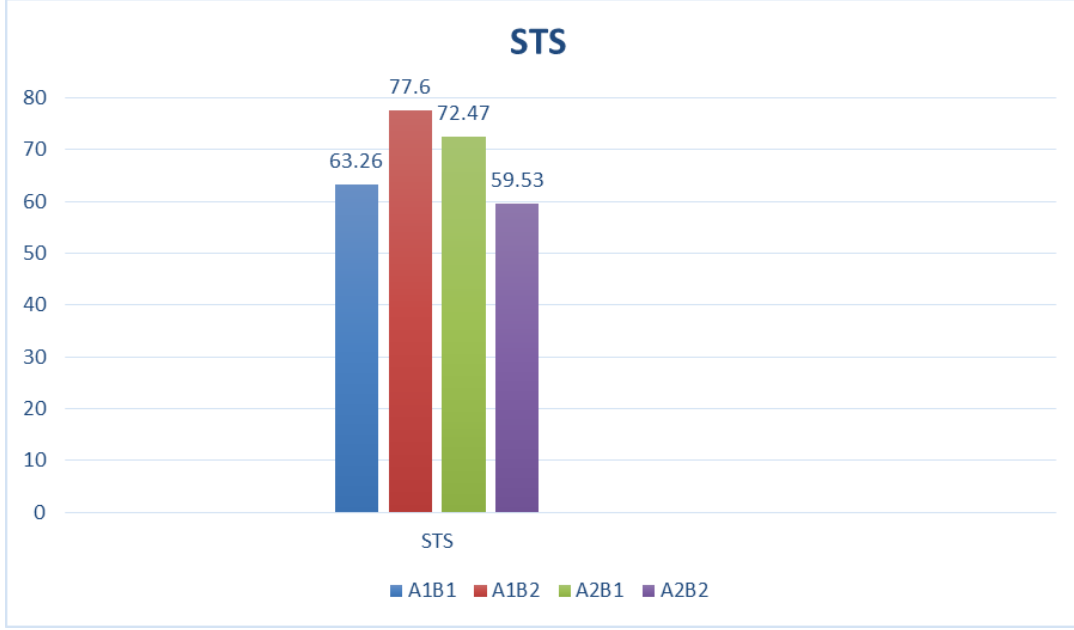
H₀: જાતિ અને વિસ્તારના સંદર્ભમાં તરુણોના આત્મહત્યાના વલણમાં કોઈ સાર્થક તફાવત જોવા નહીં મળે.

Table:1.4

જાતિ અને વિસ્તારના સંદર્ભમાં તરુણોના આત્મહત્યાના વલણના મધ્યકો અને F મુલ્ય દર્શાવતું કોષ્ટક:

Variables	M		F	Sig.
	A ₁ (30)	A ₂ (30)		
B ₁ (30)	63.26	72.47	6.21	0.05
B ₂ (30)	77.6	59.53		
Sig. level : 0.05 = 4.00				
0.01 = 7.08				

આલેખ:1.3 જાતિ અને વિસ્તારના સંદર્ભમાં તરુણોના આત્મહત્યાના વલણના મધ્યકો દર્શાવતો સ્તંભાલેખ:

અહીં કોષ્ટક નં.1.4 અને આલેખનં. 1.3માં જાતિ અને વિસ્તારનાસંદર્ભમાં તરુણોના આત્મહત્યાના વલણના મધ્યકો દર્શાવ્યા છે.અહીં A1B1 નો મધ્યક 63.26 જોવા મળે છે, A1B2નો મધ્યક 77.6 જોવા મળે છે, A2B1નો મધ્યક 72.47 જોવા મળે છે, જ્યારે A2B2નો મધ્યક 59.53 જોવા મળે છે. પ્રસ્તુત પરિણામ જોતા જણાય છે કે શહેરી વિસ્તારની તરુણીઓમાં આત્મહત્યા વલણ વધુ જોવા મળે છે. આલેખ જોતા જણાય છે કે A1B2નો સંભાલેખ અન્ય સ્તંભો કરતા ઉંચો જોવા મળે છે.

સંશોધનના તારણો

- 1.જાતિના સંદર્ભમાં તરુણોના આત્મહત્યાના વલણમાં કોઈ સાર્થક અસર જોવા મળતી નથી. તે થી પૂર્વે રચેલ ઉત્કલ્પનાનો (જાતિના સંદર્ભમાં તરુણોના આત્મહત્યાના વલણમાં કોઈ સાર્થક તફાવત જોવા નહીં મળે.) સ્વીકાર થાય છે.
- 2.વિસ્તારના સંદર્ભમાં તરુણોના આત્મહત્યાના વલણમાં કોઈ સાર્થક અસર જોવા મળતી નથી. તેથી પૂર્વે રચેલી ઉત્કલ્પના(વિસ્તારના સંદર્ભમાં તરુણોના આત્મહત્યાના વલણમાં કોઈ સાર્થક તફાવત જોવા નહીં મળે.)નો સ્વીકાર થાય છે.
- 3.જાતિ અને વિસ્તારનાસંદર્ભમાં તરુણોના આત્મહત્યાના વલણમાં અસર જોવા મળે છે. તેથી પૂર્વે રચેલ ઉત્કલ્પના(જાતિ અને વિસ્તારનાસંદર્ભમાં તરુણોના આત્મહત્યાના વલણમાં કોઈ સાર્થક તફાવત જોવા નહીં મળે.)નો અસ્વીકાર થાય છે.

સંદર્ભ :

- Meghnathi, R.G. (2004), Regional officer for south East Asia. New Delhi, Varma, S.K. (1988): Measurement of the positive mental health: Some Theoretical -A comparative study of suicide tendency
- Bhalala, J.N.(2014). A Comparative Study of Suicide Tendency Among Students in Relation to Gender and Residential Area. *The International Journal of Indian Psychology*. V. (2).1. P. 36-40.
- Dungrani, A. (2016), A Study of Suicide Tendency among Students of 10th and 12th Standards, *International Journal of Indian Psychology*, V. (3), 3. P. 52-59.
- Dadhaniya, D.A.(2015). Suicide Tendency Among Widow and Non-Widow Women. *International Journal of Indian Psychology*, V. (2), 4. P. 185-188.
- Turecki G, Brent D.A. (2016). "Suicide and suicidal behaviour". *Lancet*. 387 (10024): 1227–39.

आनन्दवर्धनविरचिते ध्वन्यालोके सङ्घटनानां समीक्षात्मकमध्ययनम् ।

नाम - देवकृष्ण बी. ठाकोर

तैत्तरीयोपनिषदि रसः परमात्मरूपतया निरूपितः विद्यते - रसो वै सः रस ह्येवायं लब्ध्वाऽऽनन्दी भवति¹ । यथा परमात्मा सर्वव्यापकः वर्तते सर्वत्र प्रकाशमानो भवति तथैव रसः अपि काव्यजगतः सर्वेषु क्षेत्रेषु व्यापकतया वर्तमानः दृश्यते । यथा पदे पदावयवे वाक्ये च प्रकाशयते तथा एव संघटनायाम् अपि प्रकाशमानः परिलक्ष्यते ।

प्रथमः संघटनायाः स्वरूपस्य परिचयः प्राप्तव्यः भवति । अनेके आचार्याः सङ्घनाविषये विचारं कृतवन्तः । आचार्यः दण्डी काव्यादर्शे सङ्घटनायाः कृते मार्गशब्दस्य प्रयोगं चकार वामनः च रीतिशब्दस्य ।

वामनात् पूर्वभाविनो विद्वांसः काव्ये अलङ्कारस्य महत्त्वं स्वीचक्रुः । सर्वाणि एव शब्दार्थयोः सौन्दर्यसाधनानि ते अलङ्काररूपेण एव अभ्युपगतवन्तः । किन्तु वामनः रीतेः स्वरूपं निरूपयन् कथयति - विशिष्टा पदरचना रीतिः इति । साधारणी पदरचना काव्यस्य कृते उपयोगिनी न भवति, सा साधारणजनानां वाक्येषु अपि सम्भवति, अतः विशिष्टा सा वक्तव्या भवति । पदरचनायाम् इदं वैशिष्ट्यं समायाति । वामनः भरताचार्य इव दश गुणान् मन्यते । तदनुसारेण दश शब्दगुणाः दश च अर्थगुणाः सन्ति समाननामानः ।

वामनः अस्याः रीतेः संघटनायाः त्रीन् भेदान् अङ्गीचकार- वैदर्भी, गौडी, पाञ्चाली, च इति । दोषैः रहिता, गुणैः समन्विता वीणेव माधुर्यं वमन्ती वैदर्भी रीतिः कथ्यते -

अस्पृष्टा दोषमात्राभिः समग्रगुणगुम्फिता ।

विपञ्चीस्वरसौभाग्या वैदर्भीरीतिरिष्यते ॥ⁱⁱ

किञ्चित् बन्धशैथिल्यं धारयन्ती पौराणिकीं पदरचनां प्रदर्शयन्ती मधुरा सुकुमारा च रीतिः पाञ्चाली अभिधीयते ।

अश्लिष्टश्लथभावां तु पुराणच्छयायाऽन्विताम् ।

मधुरां सुकुमाराञ्च पाञ्चालीं कवयो विदुः ॥ⁱⁱⁱ

यस्याञ्च रीतौ पदानि समस्तानि उद्धृतानि भवन्ति, या च ओजोगुणेन कान्तिगुणेन च युक्ता भवति सा गौडी, गौडीया वा रीतिः उच्यते -

समस्तात्युद्धृतपदामोजः कान्तिगुणान्विताम् ।

गौडीयामपि गायन्ति रीतिं रीतिविचक्षणः ॥^{iv}

एताः एव तिस्रः रीतयः मम्मटेन उपनागरिका परुषा कोमला कथिताः -

माधुर्यव्यञ्जकैर्वर्णैरुपनागरिकोच्यते ।

ओजः प्रकाशकैस्तैस्तु परुषा कोमलापरैः ॥^v

इयम् एव रीतिः ध्वनिकृता सङ्घटनारूपेण अभिहिता रसोपरकाररूपेण विवेचिताऽस्ति । ध्वनिवादः वस्तुतः रसवादस्य एव सविस्तरं व्याख्यानम् अस्ति । त्रिविधे अपि ध्वनौ रसध्वनिः एव काव्यात्मरूपेण निरूपितः अस्ति । काव्यास्यात्मा स एवार्थः । र सं केन्द्रीकृत्य ध्वनिकारः आनन्दवर्धनः सर्वाणि एव काव्याङ्गानि व्यवस्थापितानि । अतः काव्याङ्गानां समुचितव्यवस्थापने ध्वनिकारस्य महत्त्वं मनसि निधाय पण्डितराजः यथोचितम् आह - ध्वनिकृतां सकलालङ्कारिकसरणि-व्यवस्थापकत्वात् । इति ।

अस्याः सङ्घटनायाः वामनप्रतिपादितायाः रीतेः वा विषये महाकविः नीलकण्ठः शिवलीलार्णवे महाकाव्ये कथितवान् यत् जीवने येषां शब्दानां वयं प्रयोगं कुर्मः येषाम् अर्थानाम् चर्चा विदध्मः, ते एव कविकौशलेन विशिष्टम् विन्यासं आसाद्य लोकानां मनोमोहकाः सम्पद्यन्ते -

यानेव शब्दान् वयमालपामः यानेव चार्थान् वयमुल्लिखामः ।

तैरेव विन्यासविशेषभव्यैः सम्मोहयन्ते कवयो जगन्ति ॥^{vi}

॥ असंलक्ष्यक्रमव्यङ्ग्यस्य संघटनाप्रकाशयता ॥

विवक्षितान्यपरवाच्यध्वनेः द्वौ भेदौ स्तः । असंलक्ष्यक्रमव्यङ्ग्यः संलक्ष्यक्रमव्यङ्ग्यश्चेति । असंलक्ष्यक्रमव्यङ्ग्यस्य ध्वनेः रसादिः विषयः अस्ति । विभावानुभावव्यभिचारिभ्यः रसादिः प्रकाशते । अतः विभावानुभावव्यभिचारिणः व्यञ्जकाः रसादिश्च व्यङ्ग्य भवति । सम्पूर्णं काव्यं विभावानुभावव्यभिचारिणां समुचितसन्निवेशस्वरूपं वर्तते । अतः काव्यं प्राधान्येन रसादेः व्यञ्जकं वर्तते । यद्यपि समग्रमपि काव्यं रसादेः अभिव्यञ्जकं तथापि कुत्रचिद् काव्येषु केचन वर्णाः, कानिचन पदानि, केचन पदावयवाः, कानिचन वाक्यानि, केचन सङ्घटनाप्रकाराश्च सहकारिरूपेण रसस्य अभिव्यञ्जकाः दृश्यन्ते । एतदेव उक्तम् आनन्दवर्धनने -

यस्त्वलक्ष्यक्रमव्यङ्ग्यो ध्वनिर्वाक्यपदादिषु ।

वाक्ये सङ्घटनायाञ्च स प्रबन्धेऽपि प्रकाशते ॥^{vii}

इत्यस्यां कारिकायाम् । सङ्घटनाऽपि सहकारिरूपेण अलक्ष्यक्रमव्यङ्ग्य-ध्वनेः प्रकाशको भवति । अस्याः सङ्घटनायाः स्वरूपं किम् ? कथमेषा असंलक्ष्यक्रमव्यङ्ग्यध्वनिम् अभिव्यनक्ति इति च अग्रे निरूप्यते ।

यथोक्तम् अभिनवगुप्तेन लोचने -

तुशब्दः पूर्वभेदेभ्योऽस्य विशेषद्योदकः । वर्णसमुदायश्च पदम् । तत्समुदायो वाक्यम् । सङ्घटना पदगता वाक्यगता च । सङ्घटितवाक्यसमुदायः प्रबन्धः इत्यभिप्रायेण वर्णादीनां यथाक्रममुपादानमम् आदिशब्देन पदैकदेशपदद्वितयादीनां ग्रहणम् । सप्तम्या निमित्तत्वमुक्तम् ।

॥ सङ्घटनास्वरूपम् ॥

भेदपूर्वकम् अस्याः स्वरूपं निरूपयन् ध्वनिकारः कथयति यत् समासेन रहिता मध्यमसमासेन युता दीर्घण समासेन च सहिता इति एवम् अस्याः सङ्घटनायाः त्रयः भेदाः सम्भवन्ति । इयम् एव वामनस्य त्रिविधा रीतिः वैदर्भी, पाञ्चाली, गौडीया च इति प्रसिद्धा । माधुर्यम् ओजः प्रसादः च इति त्रयः रसधर्माः अस्याः आश्रयतां

प्रपद्यन्ते । एतान् त्रीन् गुणान् आश्रित्य तिष्ठन्ती इयं विविधान् शृङ्गारादीन् रसान् प्रकाशयति । वक्तुः वाच्यस्य च औचित्यम् एतां नियमति । क्व समासेन शून्या कुत्र मध्यमसमासा कुत्र च दीर्घसमासेन भूषिता इयं विधेया इति वक्तुः वाच्यस्य च औचित्यं निर्धारयति ।

॥ सङ्घटनायाः नियामकानि तत्त्वानि ॥

सङ्घटनायाः गुणस्वरूपताः गुणाश्रयता, गुणाश्रितता वा मन्यताम्, किन्तु तस्याः रसानुसारेण व्यवस्था न उपपद्यते, अपि तु वक्तुः वाच्यस्य प्रबन्धस्य च औचित्यानुसारेण व्यवस्था एव औचित्यं भजते । तदनुसारेण व्यवस्थापिता संघटना न क्वचित् अपि व्यभिचारम् आप्नोति । तत्र वक्ता कविः तेन कल्पितः वा भवति । कविकल्पितः अपि नीरसः सरसः वा भवति । सरसः अपि रामादिं कथानायकं समाश्रितः रावणादिप्रतिनायक-समाश्रितः रावणादिप्रतिनायकसमाश्रितः वा सम्भवति ।

कथानायकः अपि स्वभावभेदात् चतुःप्रकारकः सञ्जयाते - धीरोदात्तः, धीरोद्धतः, धीरललितः, धीरप्रशान्त च इत्येवं तस्य अनेके भेदाः सन्ति । यथा नायकः, अनुनायकः, उपनायकः, प्रतिनायकः च इत्यादयः वक्तुः भेदाः प्रभेदाः च विद्यन्ते ।

वाच्यम् अपि ध्वनिरूपस्य रसस्य व्यञ्जकतया उपकारकं रसाभासस्य उपस्कारकं च इति द्विविधं भवति । इदं द्विविधं अपि वाच्यं नाट्यगतं श्रव्यकाव्यगतं च इति द्वैविध्यं भजते । पुनः अपि तत् उत्तमप्रकृतिभिः देवमुनिप्रभृतिभिः प्रतिपाद्यं, दनुजमनुजादिभिः प्रतिपाद्यं च इति एवं बहुविधं सम्भवति । एवं बहुधा भिन्नस्य वक्तुः वाच्यस्य च औचित्यानुसारेण इयं सङ्घटना असमासा, मध्यमसमासा, दीर्घसमासा च भवति ।

॥ सङ्घटनायाः व्यञ्जकत्वम् ॥

ध्वन्यालोकस्य प्रथमे उद्योते द्वितीयकारिकायाः ललितोचितसन्निवेश-चारुणः काव्यस्य इति वृत्तिगतम् उचितपदं व्याचक्षाणः अभिनवगुप्तः उचितशब्देन रसौचित्यम् एव मन्यते । तेन अभिधीयते - उचितशब्देन रसविषयम् एव औचित्यं भवति इति दर्शयन् रसध्वनेः जीवितत्वं सूचयति, एवमेव पण्डितराजः जगन्नाथः अपि

रसव्याख्यां प्रारभमाणः कथयति - समुचितललितशब्दः सन्निवेशचारुणा काव्येन समर्पितैः इति । ध्वनिवादस्य अनुयायिना क्षेमेन्द्रेण अपि - औचित्यं रससिद्धस्य स्थिरं काव्यस्य जीवितम् इति कथयता इदमेव वस्तु प्रतिपादितम् । अथ सरसे वाक्ये एव सङ्घटनायां वक्तुः औचित्यविचारः प्रासाङ्गिकः भवति । यत्र कविः तेन निबद्धः वा वक्ता रसभावानां व्यञ्जकत्वे निरपेक्षः स्यात्, तत्र सङ्घटनायाः नियमः न निर्धार्यते । रसभावादेः तात्पर्यम् । उपेक्षमाणः कविः यमकादिचित्रकाव्यं रचयन् स्वेच्छया सङ्घटनां समाश्रयन्ति ।

यदि च कविः तेन कल्पितः वा वक्ता रसेन भावेन समन्वितः भवति, तदा नियमतः असमासा मध्यमसमासा च सङ्घटने प्रयोक्तव्ये स्याताम् । न कदाचित् तत्र दीर्घसमासा सा विधेया । रसध्वनिः भावध्वनिः च आभ्यां व्यज्येते । सरसस्य वक्तुः औचित्यस्य अपेक्षया एव दीर्घसमासायाः सङ्घटनायाः व्यावृत्तिः, क्रियते । तत्र असमासा सर्वथा अनूकूला मध्यमसमासा अपि कदाचित् प्रयोक्तव्या ।

तत्र करुण - विप्रलम्भशृङ्गारौ अतितरां कोमलौ भवतः । तत्र असमासा एव सङ्घटना समुपयोगिनी भवति । प्राधान्येन प्रतिपादनीये रसे, तस्य प्रतीतौ व्यवधानकारीणि विरोधीनि च तत्त्वानि सर्वथा बहुविधानां समासानां सम्भावनया रसप्रतीतौ व्यवधानम् उपस्थापयन्ति ।

विशेषतः नाट्यात्मके काव्ये श्रव्ये च करुणविप्रलम्भशृङ्गारयोः वर्णने दीर्घसमासा सङ्घटना परिहेया भवति कविभिः । करुण- विप्रलम्भशृङ्गारौ सुकुमारतरौ भवतः शब्दार्थयोः स्वच्छतायाम् अपि अस्वच्छतायां तयोः प्रतीतिः प्रतिबद्धा सञ्जायते । प्रसादनामा गुणः एताः तिस्त्रः अपि सङ्घटना व्याप्य सन्तिष्ठते । प्रसादगुणः सर्वेषां रसानां सङ्घटनां कृते साधारणः सञ्जायते । पुनः स्मृतिपथम् आनयन्तु ध्वन्यालोकस्य द्वितीयोद्योतस्य इमां कारिकाम् -

समर्पकत्वं काव्यस्य यत्तु सर्वरसान् प्रति ।

स प्रसादो गुणो ज्ञेयः सर्वसाधारणक्रियः ॥^{viii}

अस्य प्रसादगुणस्य सर्वरसेषु सर्वसङ्घटनासु च साधारणता अन्वयव्यतिरेकाभ्याम् अवगम्यते ।

यथोक्तम् अभिनवगुप्तेन लोचने -

समर्पकत्वं सम्यगर्पकत्वं हृदयसंवादेन प्रतिपत्तृन् प्रति स्वात्मावेशेन व्यापारकत्वं झटिति शुष्ककाष्ठाग्निद्रष्टान्तेन । अकलुषोदकद्रष्टान्तेन च तदकालुष्यं प्रसन्नत्वं नाम सर्वरसानां गुणः । उपचारात्तु तथाविधे व्यङ्ग्येऽर्थे यच्छब्दार्थयोः समर्पकत्वं तदपि प्रसादः इति ।

॥ समाहारः ॥

स्वरूपतः सङ्घटना त्रिविधा भवति, असमासा मध्यमसमासा दीर्घसमासा च । सा गुणान् आश्रित्य रसान् व्यनक्ति । सङ्घटनायाः विषये ध्वनिकृता त्रयः विकल्पाः समुत्थापिताः सन्ति - १. गुणानां सङ्घटनायाः च ऐक्यम् २. भेदस्वीकारे गुणाश्रया सङ्घटनाः ३. सङ्घटनाश्रयाः वा गुणाः इति ।

यदि गुणाः सङ्घटना च एकं वस्तु, गुणाः वा संघटनाश्रयाः इति पक्षद्वये सङ्घटनाया इव गुणानाम् अपि नियतविषयता भज्येत । अस्मिन् रसे व्यङ्ग्ये इयम् एव सङ्घटना स्यात्, इति तस्याः यथा विषयनियमः न अस्ति, तथा एव सङ्घटनारूपत्वे सङ्घटनाश्रितत्वे च गुणानाम् अपि विषयनियमः न स्यात् । किन्तु करुण - विप्रलम्भशृङ्गारयोः नियमतः माधुर्यं गुणः तिष्ठति, रौद्रादौ ओजसः गुणस्य स्थितिः, रसे, भावे रसाभासे भावाभासे च माधुर्यप्रसादयोः स्थितिः, इति सर्वव्यवस्था भग्ना भवेत् ।

शृङ्गारे अपि दीर्घसमासा सङ्घटना, रौद्रे अपि असमासा सा दृश्यते । तस्मात् पूर्वोक्तं पक्षद्वयं न सन्तोषम् आवहति । वस्तुतः गुणा रसान् आश्रयन्ति ।

अथवा गुणाः शब्दाश्रयाः मन्तव्याः । शब्दधर्मत्वे अपि गुणानां न अनुप्रासादिशब्दालङ्कारतुल्यता । गुणानां शब्दधर्मत्वम् उपचारेण कल्प्यते, वस्तुतः ते रसधर्माः । शब्दधर्मत्वे अपि तेषां सङ्घटनारूपेण एव व्यञ्जनं न भवति । ते वर्णेषु

पदे, पदांशे अपि प्रकाशन्ते । वाक्येन प्रकाशयत्वे अपि रसादीनां न कापि सङ्घटना नियता । अनियतसङ्घटना रसव्यञ्जकाः शब्दाः एव गुणानाम् आश्रयः । तस्मात् अन्ये गुणाः अन्या च सङ्घटना न वा गुणाः सङ्घटनाम् आश्रयन्ति ।

अथवा गुणाः सङ्घटना च एकरूपताम् एव भजन्तु । यस्मिन् लक्ष्ये व्यभिचारः दृश्यते, तत् लक्ष्यम् एव दुष्टं मन्यताम् । तादृशे लक्ष्ये - यो यः शस्त्रम् इत्यादौ अचारुतायाः अप्रतीतौ कवेः प्रतिभाः प्रकर्षः कारणं कल्प्यताम् । महाकवीनां प्रबन्धेषु विद्यमानः अपि दोषः कविशक्त्या आच्छाद्यते । यथा कुमारसम्भवे अनुचितम् अपि देवी - सम्भोगवर्णनं शक्त्या तिरोहितं दृश्यते ।

किन्तु अस्मिन् पक्षे यो यः शस्त्रम् इत्यादौ अननुभूतम् अपि अचारुत्वं बलात् आरोप्यते । अतः न अयं साधीयान् प्रतिभाति । तस्मात् सङ्घटनायाः नियमने कारणान्तरम् अन्वेष्टव्यम् । अतः सङ्घटनायाः आश्रयः गुणाः इत्येव पक्षः समीचिनः । वक्तुः वाच्यस्य च औचित्यम् अतिरिच्य काव्यप्रभेदानाम् औचित्यम् अपि सङ्घटनायाः नियामकं भवति । मुक्तकप्रभृतयः अनेके काव्यप्रभेदाः सन्ति । संस्कृते, प्राकृते अपभ्रंशे च विरचितं मुक्तकम्, सन्दानितकम्, दृश्यकव्यम्, कलापकम्, कुलकम्, पर्यायबन्धः, परिकथा, सकलकथा, खण्डकथा, महाकाव्यम्, खण्डकाव्यम्, दृश्यकव्यम्, गद्यनिबद्ध कथा आख्यायिका च इति अनेके काव्यप्रभेदाः सन्ति, येषाम् औचित्यानुसारेण सङ्घटना भिद्यते । गद्ये पद्ये च प्रबन्धरसौचित्यं संश्रिता सङ्घटना चमत्कारम् आधत्ते । रसौचित्यं च प्रबन्धौचित्यम् अनुसरत् किञ्चित् एव वैलक्षण्यं प्राप्नोति । रसौचित्यम् एव प्रमुखं मन्यते ।

कविः तेन कल्पितः वा वक्ता ध्वनिभूतं रसं प्रकाशयितुम् इच्छन् वक्तुः औचित्यम् अनुसरन् नियमतः असमासां मध्यमसमासां वा सङ्घटनां कुर्यात् । करुणे विप्रलम्भे च सर्वथा असमासा एव सङ्घटना विधेया । दीर्घसमासे तयो प्रतीतौ व्यवधानं जायते । दृश्यकव्ये करुण-विप्रलम्भयोः च वर्णने दीर्घसमासा सङ्घटना वर्णनीया स्यात् । रौद्रादौ रसे मध्यमसमासा सा विधेलिमा । धीरोद्धतनायकस्य चरिते वर्णनीये वाच्यौचित्यं प्रबन्धौचित्यम् अनुसरन् कविः दीर्घसमासाम् अपि सङ्घटनां कुर्यात् । सर्वेषु रसेषु सर्वासु सङ्घटनासु च प्रसादः गुणो व्यापकः साधारणः च भवति । तस्य गुणस्य अभावे

असमासा अपि रचना करुणविप्रलम्भौ प्रकाशयितुं न प्रभवति । प्रसादे सति मध्यमसमासा अपि सा तौ प्रकाशयतः । यो यः शस्त्रम् इति पद्ये ओजसः अस्वीकारे प्रसादः स्वीकार्यः, न माधुर्यम् ।

काव्यप्रभेदानाम् औचित्यम् अपि सङ्घटनां नियमयति । पद्य - गद्यमयानि च काव्यानि भवन्ति । मुक्तकेषु सरसकविः औचित्यम् अनुसरन् असमासां मध्यमसमासां च सङ्घटनां विधत्ते । अमरुककवेः शृङ्गारमयं शतं प्रसिद्धं विद्यते । सन्दानितकादिषु काव्यबन्धस्य द्रढिमाणं दर्शयितुम् एव कवि, मध्यमसमासां दीर्घसमासां च रचनां कुरुते । मुक्तकादीनि काव्यानि प्रबन्धेषु अपि भवन्ति, तत्र प्रबन्धौचित्यम् अनुसरणीयम् । पर्यायबन्धे असमासा मध्यमसमासा च सङ्घटना प्रशस्यते । क्व च न अर्थौचित्यानुसारेण दीर्घसमासा अपि रचना क्रियते, किन्तु तत्र पुरुषा ग्राम्या च वृत्तिः परिहरणीये । परिकथायां कथामात्रस्य प्राधान्यात् कवेः सङ्घटनायां कामचारः भवति । कविः स्वेच्छया कामपि सङ्घटनां योजयितुं स्वतन्त्रः अस्तीत्यर्थः । प्राकृतनिबद्धयोः खण्डकथा - सकलकथयोः कुलकादेः प्रचुरतया रसतात्पर्यविरहात् काव्यबन्धस्य दृढतां कविः दर्शयितुं दीर्घसमासाम् अपि सङ्घटनां कुर्यात् । महाकाव्ये रसानुसारेण वृत्तीनां व्यवस्था करणीया । इतिवृत्तमात्रं वर्णयितुं प्रवृत्तः तत्र कविः यथेच्छं सङ्घटनां विदध्यात् । सरसमहाकाव्ये च रसानुसारिणी सङ्घटना विधेया । दृश्यकाव्ये अपि रसानुसारिणी सा कर्तव्या । गद्यकाव्ये अपि वक्तुः वाच्यस्य काव्यप्रभेदस्य च औचित्यानुसारिणी सङ्घटना प्रशस्ता भवति ।

गद्यकाव्ये विशेषतः प्रबन्धौचित्यम् अनुसरणीयम् । विकटबन्धात् गद्ये सौन्दर्यवृद्धिः जायते इति सुमनसाम् अनुभवः । अतः आख्यायिकायां मध्यमसमासा दीर्घसमासा च सङ्घटने प्रशस्येत । कथायां सरसवस्तुनः वर्णनं भवति, अतः तत्र रसौचित्यम् अनुसरणीयम् एवं सर्वत्र सङ्घटनायां रसौचित्यम् आदरणीयम् । काव्यप्रभेदः अपि सङ्घटनां प्रभावयति । किन्तु तत्कृतं वैलक्षण्यं किञ्चित् एव भवति । अत एव आख्यायिकायाम् अपि करुण - विप्रलम्भवर्णने अतिदीर्घसमासा सङ्घटना न उपयोगिनी भवति ।

एवञ्च दृश्यकाव्ये नाटकादौ, करुण- विप्रलम्भव्यञ्जके श्रव्यकाव्ये अपि सर्वथा असमासा सङ्घटना प्रशस्ते । वीरः- रौद्रादि रसवर्णने प्रबन्धौचित्यं रसानुरोधेन क्वचित् न्यूनं क्वचिदधिकञ्च स्वीकरणीयम् । सर्वथा रसौचित्यस्य एव प्राधान्यं भवति ।

आख्यायिकायाम् अपि करुणादौ प्रधानतया प्रतीयमाने न नितराम् असमासा सङ्घटना प्रशस्ता । नाटकादौ अपि रौद्रादौ रसे वर्णनीये न अतिदीर्घसमासा सङ्घटना विधेलिमा । प्रबन्धौचित्येन युक्तं रसौचित्यं प्रमुखतया सङ्घटनाया नियामकं भवति इति शम् ।

-
- i तैत्तरीयोपनिषदि - ११.७.१ ।
ii काव्यालङ्कारसूत्रवृत्तिः अधिकरणम् - १ , अध्यायः १ ।
iii काव्यालङ्कारसूत्रवृत्तिः अधिकरणम् - १ अध्यायः १ ।
iv काव्यालङ्कारसूत्रवृत्तिः अधिकरणम् - १ , अध्यायः १ ।
v काव्यप्रकाशे उल्लासः. ९ कारिका. ८० ।
vi शिवलीलार्णवे सर्गः १, श्लोकः. १३ ।
vii ध्वन्यालोके उद्योतः. ३ कारिका. २ ।
viii ध्वन्यालोके उद्योतः. २ कारिका. १० ।

Published by :

<http://www.shantiejournal.com/>

• **SHANTI PRAKASHAN**

HQ. : 1780, Sector-1, Delhi By pass,
ROHTAK-124001 (HARYANA)

• **OTHER CONTACT**

D-19/220, Nandanvan Apartment, Nr. Bhavsar Hostel,
New Vadaj, AHMEDABAD-380013.